Р. Ф. Федорчук

ЗА СИВИМИ ТУМАНАМИ

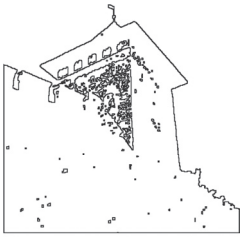

твердиня
поліграфічно видавничий дім
Луцьк - 2013

УДК 94(477.82)
ББК 63.3(4УКР–4ВОЛ)
Ф33

Федорчук Р. Ф. За сивими туманами : історико-краєзнавчий нарис / Ростислав Федорович Федорчук. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2013. – 116 с.

Головний герой цієї книжки – село Озеро на Волині. Автор, уродженець Озера, розповідає про свій рід-родовід і свою малу батьківщину від древніх часів починаючи і сучасністю закінчуючи.

Перед читачем проходять люди з трагічними долями, люди, які вірили в Бога і в Україну, люди, які, незважаючи на несприятливі обставини, все-таки зуміли зберегти у своїх душах і віру, і любов, і надію.

У книжці немає нічого придуманого. Тут усе – правда. Іноді гірка, болюча. Але не забуваймо слова Христа: «Пізнайте правду і правда визволить вас». Беззаперечно, що саме цією настановою і керувався Ростислав Федорчук у своїй нелегкій роботі над історико-краєзнавчим нарисом «За сивими туманами».

ISBN 978-611-517-002-4

© Федорчук Р. Ф., 2013
© ПВД «Твердиня», 2013

Погляд у сиву давнину

По дикому крем'янистому полі бредуть дикуни. Напівлюди – напівзвірі. Бредуть потомлені, змучені спрагою і голодом, ричать, чіпляються довгими петлами за реп'яхи. Зранені об гостре каміння босі ноги путаються в буйній траві. Бридкі, волосаті. Бредуть невідомо звідки і невідомо куди.

Зупинився старий. Кремезний, сивий, бородатий – оглянувся і довго дивився в той край, що покинули його назавжди. Брудним, волосатим тілом стікала густа, запечена палючим сонцем, кров. Кровоточили старі рани. Задумався. Згадав, як у горах вполював молодого оленя, закинув на свої широкі плечі і поніс до свого племені. По дорозі втішався думкою: – як принесе до племені, як накинуться жінки і діти, та спокійний і сильний Ра поділить всіх по зросту, по силі та по здібностях.

Та не доніс. Зненацька, із велетенського каменя, зарослого чагарником і мохом, зіскочили чужі. Вдарили мисливця каменюкою по голові, побили кілками, здобич забрали, а його скинули зі скелі.

Довго лежав біля потоку, стікаючи кров'ю, аж поки знайшли його жінки зі свого племені. По воді дотягли до своїх печер. Відпоювали вожака настоями гірських трав, аж поки рани затяглись і повернулись сили. Ось тоді покинули гори назавжди і пішли в невідомість.

Важка і довга дорога, спека і постійне почуття голоду підірвали сили вожака, але треба йти далі. Він вожак, він має бути сильним. Знову кровоточили рани, але треба йти і вести за собою плем'я.

Там, звідки вони прийшли, були гори, здобич, але ж було і багато ворожих племен. Постійна боротьба за поживу примусила його зібрати своє плем'я і піти геть. Ішли довго. Палило пекуче сонце, по волосатих тілах, злегка прикритих якимсь шкіряним лахміттям, стікав піт і грязь. Кровоточили рани на босих, порепаних ногах, інколи перемотаних шкіряними обмотками, гризли надоїдливі комахи, оводи, комарі, мухи. В траві шипіли отруйні змії, мучила спрага, хотілося їсти. Їли молюсків, яких находили вранці під камінням, а також рідкісну звірину, що вдавалось вполювати, і дикі ягоди.

Вдалині появилась блакитна далечінь, вона манила до себе. Жінки прикладали порепані долоні до очей, вдивлялися. Захотілося бігти, кричати, і вони побігли. Прибували сили. Бігли один перед другим, тягнули за собою дітей. Появились незаймані ліси, чисті води, широкі простори, гаї, поля і луки. Полювати тут було важче як у горах, але звірини було більше. Треба щось придумувати, робити засідки, пастки. Старий щось придумує, ходить кругами, радиться з молодими. А маленький хлопчина, найбільш вигадливий і кмітливий, присів у жовтій високій траві і вовтузиться там. Зірвав колосочок, потер у долонях, посипались важкі жовті зернята. Скуштував, – смачно. Щось за-

пищав, закричав і до нього збіглися інші. Гомоніли, попрісідали, терли в долонях колосочки, раділи і їли, плескали хлопчину по худеньких плечиках. Їх очі світилися від задоволення і радості. То був їх перший хліб.

Наїлись, полягали в тіні під широким дубом відпочити. Молодші і діти гралися, веселились, бешкетували, гонились по полю. Дівчата побігли попід мокрим лугом, підскакуючи і побравшись за руки. Потім ішли щось гарно покрикуючи подібне на пісню. Зірвались і зі сміхом побігли до високого горба, що височів там за гаєм. Та вражені враз зупинились – перед ними в долині вода. Гарне блакитне плесо з чистою прозорою водою манило до себе. Дівчатка стрімголов помчали до води. Черпали долонями і пили, пили, не могли напитись. А потім купались, поскидавши із себе важкі шкіряні прикиди, просолені потом і кров'ю. Купались, верещали, сміялись, бризкались водою, вибігали на берег і знову у воду. Голі, стрункі, засмаглі, з довгим волоссям, наче русалки. Добре повеселившись, набравшись сил і свіжості, повертались дівчата до гурту з радісними криками: «Куа, куа (вода)!» Хотіли розбудити старого вожака, що міцно заснув біля кремезного дуба, замучений, знесилений від ран і довгої важкої дороги. Та марно. Вожак не проснувся. Дуб забрав у нього останні сили і дарував йому мир, спокій і вічність.

Тут його і поховали. Яму вирили руками і плоским камінням. Мовчки стояли над могилою, плакали жінки і діти, оплакували свого вожака, який довгі роки піклувався про своє плем'я.

Бредуть дикарі

З того часу люди стараються не спати під дубом, мовляв, дуб забирає життєві сили. Можливо це й так.

Потім всі мовчки пішли понад мокрим лугом. Вода в лузі парувала, зігріта жагучим сонцем, і пахли терпкі розварені трави. Осиротіле плем'я йшло мовчки, понуро опустивши голови. А мокрий луг ще мабуть з того часу називають Парнею.

Стоячи на косогорі над водним плесом, не могли намилуватись красою незайманого озера. Озеро, з чистими берегами, прозорою водичкою, з косяками золотистих риб манило до себе. У пришельців блищали очі, вони переглядались між собою, розуміючи: це те, що вони так довго шукали. Вже веселіше і швидше пішли до горба. Тут і оселились. З часом вирили собі кілька печер зі сторони озера, прижились і залишились назавжди. У цім благодатнім краї багато звірини, на диких полях дикі злаки і овочі, дикі фрукти, а в озері кишить риба, в річечці джерельна водичка і нема ніяких ворогів. Ось так і появились озерчуки на березі озера. А під дубом, невідомо якого покоління, і донині озерчуки хоронять своїх покійників.

На дні віків

Стараюсь зануритися в глибину віків. В ту саму глибочінь, де за сивими туманами давнини ледь проглядаються руді волохаті фігури, що в степу з кілками, подібними на списи (з крем'яними наконечниками), полюють на мамонта.

Здоровенний, величний, красивий, волохатий звір біжить по дикому, вкритому густими, високими травами, полю. Нездоланний господар степу пливе у своїй дикій стихії, мов «Титанік» в океані… Раптом звідусіль із засідок у високій траві підіймаються з кілками в кремезних волосатих руках напівголі люди, в шкіряних обдертих прикидах на міцних стегнах, і з диким галасом заганяють його у величезну, замасковану гіллям і травою, яму. Звір провалюється зі страшним ревом і падає на дно, в якому стирчать загострені кілки. Що далі? Краще не писати. Трагедія сильного, вільного, величного звіра може до болю вразити душу – особливо дитячу. Але люди, мої древні предки, хочуть їсти…

В шатрах з гілок, костей і шкір чекають жінки і діти. Біля шатер, навкруг озера, горять вогні. В нічному небі миготять ті ж самі, що й сьогодні зорі. І вогні і зорі купаються в прохолодному нічному озері.

Гомонять жінки, верещать дітлахи. Над водою на косогорах тільки шатра, багаття й люди. Такої кількості кущів, дерев як тепер, ні тим більше садків, тоді ще не було. Ніч… Тишина – тільки зрідка скрикне нічний птах чи скинеться рибина у воді.

А на ранок вітер зі степу приніс запах свіжого м'яса. Жінки і діти з криками побігли в степ, спотикаючись у високих травах. Зупинялись, принюхувались до запахів вільного вітру і знову бігли.

Врешті вдалині показались чоловіки, що волочили, настромлені на кілки, здоровенні куски свіжого м'яса, також несли величезні кістки і шкіру. Змучені, але щасливі, засмаглі, обвітрені, впевнено ідуть, задоволені собою. На щасливих, волосатих обличчях блищать тільки очі і зуби Тепер їжі хватить на довго.

Так і жили тисячоліттями наші земляки. Полювали, ловили рибу, збирали колосся, гриби, ягоди, дикі овочі, фрукти. Про завтрашній день не журились. Абсолютно вільні, абсолютно незалежні, жили в повній гармонії з природою. В лісах, степах і луках нинішньої Волині в ті древні роки водились вовки, олені, носороги, зубри, косулі, ведмеді і навіть мамонти. А про неймовірну кількість і різновид дрібної звірини і фауни навколишніх лісів годі й говорити. Навколо буйно і щедро вирувало життя. Ліси, поля і луки полонили голоси їх мешканців.

Господар степу

Доісторичне минуле

Час не спішив і жили наші вільні предки на цій благодатній землі не поспішаючи. У ці древні часи, можливо, 10–8–6 тисяч років до нашої ери, наші предки насолоджувались волею у повній мірі. Неначе знали, відчували, що пройде іще кілька тисяч років – і воля буде відібрана назавжди.

А поки що полювали, ловили рибу, дихали на повні груди, народжували дітей і просто жили, вільно і незалежно. Приручили кіз, собак, корів, а потім і коней. Але коні були рідкістю. Дуже волелюбною була ця тварина і приборкати її було майже неможливо. Навчились обробляти землю. Ось тут і почались переміни в житті і побуті людини. Появились гончарі, а згодом ковалі, ткачі, але більшість населення займалось землеробством.

Мешканці краю вірували у надприродні сили. Сама природа надихала наших предків на ці вірування. В основному вірили у злих духів, що водились у болотах і лісах. Тоді ще нашого єдиного всевишнього Бога вони не знали, шанували і боялись богів сонця, громовиці, вітру й інших, що по їхніх віруваннях берегли їхні житла, худобу, врожаї.

Великі родини того часу розмножувались і ділились, розселяючись по інших вподобаних місцях.

Внаслідок розвитку життя і поділу праці появилась нерівність між односельцями. Появились багатші і бідніші, потрохи стали застосовувати найману працю. Необхідність придбання мідного і бронзового посуду, а також залізного знаряддя праці, мануфактури і багато чого іншого породила торгових людей. Заняття торгівлею було ризикованим, так як часто було треба відправлятись в чужі, й невідомі краї. Загружались продуктами землеробства, гончарні вироби й вироби з дерева, полотно і шкіру, щоб там обміняти на вироби з металу або щось диковинне для наших краян. В дорозі можливі напади диких звірів, а ще гірше – розбійників. При дальніх слідуваннях торгові люди об'єднувалися, в групи. Головною тяговою силою були повільні, але витривалі воли.

У древніх озерян життя було не легким, але дихалось вільно, на повні груди. Чисте повітря, чиста вода, воля і природна чиста їжа дарували людям силу і здоров'я. Пізніше, коли почались спроби закріпачення і насилля, дух свободи не міг з цим миритися і викликав собі на поміч дух бунтарства.

Воля, воля, воля. Вільні по своїй природі наші древні предки у всі віки душею і духом були вільні й незалежні. І недаремно в часи правління Руського тирана царя Івана Грозного в 1576 році наше село мало назву Воля Озерська. Нездоланний дух свободи уже в ті часи кликав озерян у вільну козацьку січ. Багато було поневолювачів, але волю, як душу, здолати не можна. Не людині у вовчій шкурі, а Богу єдиному поклоняються ті – хто родом із Волі Озерської.

Багато було гнобителів у нашого краю: русичі, поляки, литовці, австріяки, монголи, татари, комуністи, енкаведисти, німці, французи, та й свої тирани

червоточили, як гниль в костях народу, але вільного духу, відчуття свободи ніхто не здолав. Та й не здолає. Це правда.

Трохи історії

В 981 році київський князь Володимир пішов війною на дулібів-волинян і повністю зруйнував осередок дулібів місто Волинь. Причиною такої злобної руйнації була завзята оборона волинянами свого любимого міста. В пам'ять про своє любиме місто дуліби стали називати себе волинянами. З того часу волиняни стали підпорядковуватись Київській Русі. А замість рідного волинянам міста Володимир Святославович побудував нове і назвав його своїм іменем. Місто Володимир стало адміністративним центром Волині.

З 1100 по 1127 рік за нашу Волинь велися війни між половцями, мадярами, поляками, які спустошили й розграбували наші міста і села. Але скоро великий князь київський Володимир Мономах, що фактично був володарем всієї Русі, навів повний порядок і в нас, на волинській землі.

Князь Мономах прославився як добродушний, чесний, розумний і справедливий. З часом він усунув з волинського столу Ярослава Святославовича і поставив на Волині своїх синів Романа (1117–1118) р., а потім Андрія (1118–1134). Династію Волинських Мономаховичів продовжив внук великого Володимира Мономаха князь Ізяслав, що був прадідом Данила Галицького. Мономаховичі княжили на Волині в 1136–1142 і 1146–1154 роках, а три роки княжив герой «Слова о полку Ігоревім» Святослав Всеволодович. Пізніше він став великим київським князем.

Польський історик Матвій Стрийковський описує про події 1143–1147 р. В цих подіях брали участь волинські козаки. При допомозі волинських козаків князь Ізяслав відвоював Київ і Переяслав у свого дядька Юрія Володимировича.

В 1240 році над волинським краєм, а ще раніше над всією Руссю, нависли орди хана-Батия. Татар було так багато, що скрипіння їхніх возів, ревіння верблюдів і ржання їхніх коней покрило всю західно-волинську і Руську землю. Безбожні монголо-татарські варвари вбивали малих і старих, а молодь забирали в полон. Смерть кружляла над хатами, лісами і полями. Люди боялись залишатися в селі і переховувались в лісах. За переказами старших людей, озерчуки переховувались у древній печері, що і тепер покоїться в глибинах древнього горба. В 1242 році Батий вивів свої орди з Волині, залишивши руїни і згарища.

Віталій Конопля і Василь Оприск у своїй науковій праці «Роботи в басейні Стиру» розповідають про розвідкову археологічну експедицію Волинського краєзнавчого музею в селі Озеро. На північному березі озера на висоті 12–14 м. над рівнем озера знайдено двошарове поселення давньоруського часу XII–XIII ст. і пізнього середньовіччя XV–XVII ст. Найдено уламки семи вінець і фрагменти стінок (23 екземпляри) посудин. Ці наукові свідчення знайдені на присадибних ділянках В. Міщука і О. Шевченка.

В південній частині села, на південно-східному березі озера висотою до 20 м над рівнем заплави збереглось пізньофеодальне замчище прямокутної форми розміром 80х100 метрів. З трьох сторін: східної, південної і західної пам'ятка обнесена валом висотою 4–5 м. Із східної сторони, з зовні валу проходив оборонний рів шириною 12–14 м. Рів нині в більшості засипаний землею. Не виключено, що подібний рів знаходився і з південної і західної сторін. В радянські часи на горбі (території бувшого замку) була побудована військовими дерев'яна вежа стратегічного значення, а потім були людські городи. Нині на території замчища зона відпочинку.

Після страшних лихоліть нашестя хана Батия Волинь, а також наші предки зажили спокійним українським життям. Княжив тоді Лев-Свидригайло, що проживав на своєму дворі у Луцьку. Лев-Свидригайло княжив на волинських землях двадцять два роки (1430–1452). Перед своєю кончиною Лев передав Волинь в руки литовських князів. З того часу Волинь більше як сто років була у складі Литви і була литовською провінцією.

В 50 – тих роках п'ятнадцятого століття на Волинь почастішали напади кримських, а також волзьких татар. Ці дикі орди спустошували нашу землю. Знову горіли хати, чорний дим закривав сонце. Страшне пекло прийшло на грішних і праведних. Найбільших руйнувань і спустошень зазнала Волинь за 1494–96 роки. Темрява покривала землю, світло пробивалось лиш від пожарищ. Горіли села, міста, поля і ліси. Обезлюдніла й осиротіла спустошена Волинь.

І знову ж за переказами старожилів озеряни переховувалися в кам'яному замку, що стояв на високому горбі і був обнесений глибоким ровом, заповненим водою. Підземелля древнього замку переховують тайну тих древніх часів і по цей час, хоча від замку в наші дні не лишилось жодного сліду.

В краї посилилась нужда, злидні, морові хвороби. Від села до села снували як примари голодні, німі, обдерті злидні. Багато хто падав жертвою морових хвороб, що виникали внаслідок голоду, відсутності будь-якої гігієни. Село потопало в болоті й темряві. Селян називали холопами, людьми панськими, бо жили вони не на своїх, а на панських землях.

Доведені до відчаю селяни покидали свій спустошений край і тікали до січі, в запорізькі степи. Прагнення до волі спонукало чоловіків у цю далеку, не легку і тривожну дорогу.

Багато хто гинув в степах від татарських нападників так і не дійшовши до Січі. А ті, хто дійшов, об'єднувались в диких степах, за дніпровськими порогами, у великі громади (січі). В 1557–58–63 рр. бунти і втечі селян стали масовими. Віковічне стремління селян до волі дало назву селу Воля Озерська.

У 1569 році село знову попало під владу Польщі. Шляхта запровадила панщину – 3–4 дні на тиждень, а також здирництво у вигляді податків хлібом, овочами, м'ясом, грішми й іншим. Нестерпний тягар і туга за свободою пробуджують у селян бунтарський дух. Селяни час від часу проявляють непокору, підпалюють панські маєтки і знову тікають до Запорізької січі.

Воля Озерська

Україно, ненька, рідна, люба моя Україно! Сизокрила пташко! Через сиві тумани неси мене в ту давнину, де над срібними хвильками синього озера стеляться білі тумани. Гнучкі, старі верби купають свої срібні віти у прохолодній воді. І сонце сходить над лісами. Кидає свої перші промені на тополі і липи на древньому горбі, на панський маєток, на дзвіницю й куполи старої дерев'яної церкви. На берези, на луки, на бідняцькі хати, що біліють наче діти у білих сорочках і стріхи як нечесані голівки дітлахів.

Ранок. Співають півні біля хат. Босоногі, обдерті бідарі, в старих перелатаних полотняних сорочках спішать на панщину. Жене худобу невиспана, нечесана й немита дітвора. Ревуть воли, мичать корови, гавкають собаки. Пахне свіжим кізяком і стиглим хлібним полем.

Село Воля Озерська, 1577 рік. Десь тут на панських полях, під батогами наглядачів, гнуть свої спини мої давні предки. Хто вони? Хлібороби, ковалі чи гончарі, чи, може, ткачі? Одне добре знаю – крадіями мої предки ніколи не були і чужого вони не бажали – лише волі і правди.

Воля Озерська випливає із глибини віків, живе, розвивається. Міняються віки, маєтки, вулиці, шляхи, дороги, хати й сади, ліси і люди. Виростають внуки у дідів і внуки у внуків. І вже не пам'ятаємо ні дідів, ні прадідів. Прости нас, Боже, за наше недбальство, прости, що втратили своє коріння.

Село Воля Озерська

І вже нові внуки ростуть і нові покоління. І річечка Добра звивається попід селом. Мабуть, добрі люди живуть у селі, коли річечка Добра його омиває, звивається голубою стрічкою попід селом, потім лісом і впадає в Конопельку. І худоба п'є воду із річки, скубе соковиту траву і несе запашне молоко на обійстя. Пахне селянським свіжоспеченим хлібом, парним молоком і чути спів соловейка в саду. Десь співають парубки:

Ніч яка місячна
зоряна, ясная,
видно, хоч голки
збирай.
вийди коханая,
працею зморена,
хоч на хвилиночку
в гай!

Воля Озерська, Єзєро. Віки і люди. Хто знає правду про село? Коли родилось це загадкове, віками чисте і прозоре озеро, з його мальовничими берегами, гомінкими, гарними і щирими людьми? Хто насипав горб і побудував підземні ходи, коридори? А хто закрив ті величезні металеві двері, що стоять у підземеллі? Хто повісив той величезний замок на них? А що там за дверима? Яка тайна покрита густою павутиною в цьому древньому підземеллі?

За твердженнями О. Цинкаловського, село Воля Озерська, або Озери, Луцького повіту на південний захід від містечка Колки належало колись до князівства Михайла Чарторийського.

Відгомін козацького духу

1579 р. – на Русі лютує деспот-цар Іван Васильович Грозний, а у нас на Волині за горло душить поляк – кат бездушний, ще й церквою прикривається, як шоломом.

А мужик гне свою спину на панських полях, та й на схід поглядає: «Де ж ви, брати козаченьки? Чого ж забарилися? Чого ж не йдете ляха бити та неньку свою боронити?»

В особі козаків польські пани мали досвідченого ворога, що успішно відбивав татарські напади, вмів терпіти голод, спрагу й інші негаразди. І саме козаки ведуть постійну боротьбу з польськими шляхтичами, з турками і татарами.

Інженери того часу дивувались винахідливості і дотепності грубих хлопів. Серед козаків Запорізької Січі є ремісники на будь-який смак: – теслярі, ковалі, зброярі, кожум'яки, шевці, бондарі, ткачі, кравці, куховари, пекарі й інші.

Проти шляхти в 1594 році було повстання під проводом Северина Наливайка. А в 1621 році козаки воювали з турками. З 1648 по 1654 рік становище селян ще погіршилось. Здирницькі податки й панщина стали ще більш жорстокими.

В 1651 році Богдан Хмельницький визволив Україну від Польщі і приєднав до Московської держави.

Український народ з любов'ю і пошаною ставиться до запорізьких козаків, про що свідчить неймовірна кількість народних пісень на цю тему:

Ой на горі вогонь горить,
А в долині козак лежить.

Порубаний, постреляний,
Китайкою покриваний.

А в головах ворон кряче,
А в ніженьках коник плаче.

«Ой коню мій вороненький,
Товаришу мій вірненький!

Не плач коню, надо мною,
Не бий землі під собою.

Біжи, коню, дорогою
Степовою широкою.

Щоб татари не впіймали,
Сіделечка не здіймали,

Сіделечка золотого
З тебе, коня вороного.

Як прибіжиш під ворота,
Стукни, грюкни коло плота.

Вийде сестра – розгнуздає,
Вийде мати – заридає:

«Ой коню мій вороненький,
А де ж мій син молоденький?»

«Не плач, мати, не журися:
Бо вже син твій оженився.

Та взяв собі паняночку –
В чистім полі земляночку…»

Ой на горі вогонь горить,
А в долині козак лежить.

В ті часи виникає інтерес до козацької старшини як до особистості в історії України. Виникає спроба обґрунтувати право старшин як шляхетства.

Так, козаки були «хлопського» походження, але вони зуміли вибороти собі волю і статус особливого панування. Пан – вільний, борець за віру, за правду, за Україну.

Багато про козацьку волю та її панування на Україні пише Т. Г. Шевченко.

«Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю...»

В шістнадцятому, сімнадцятому і вісімнадцятому століттях польські феодали підленько звинувачують козацтво в тормозі розвитку цивілізації. Натомість українські літописці стверджують, що козацтво належало до українських лицарів і державотворців.

В історичних даних є твердження, що ще в 1021 році в Малоросії козаки мали жительство.

Про вольовий характер і самовідданість українського козацтва свідчить знатна битва козаків з поляками під Берестечком на Волині 1651 року.

«Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?»
«Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили…»

(1848 року, Т. Г. Шевченко.)

.

Знов проходять роки

Знов проходять роки, дні і ночі. Кануть в сиву давнину. Та в селі нічого не міняється. Як і триста літ назад, в лахміттях мужики снують по селу, ремигають воли на дорогах, скриплять ярма на панських ланах. За волами із сохою сирота спотикається у кривій борозні.

Орач сиротина

Його мати із сестричками зламки борони тягають. А батькові козачії кості у степу вовки облизують, а карі очі ворони склювали і хата-рухля додолу похилилась. Так же само на могилах барвінок снується, а тиха блакить голубого озера, як і раніше, до небес усміхається. Отак то на Україні, на нашій Волині і в селі Волі Озерській простим людям жилося при всіх панах і підпанках, і панянках.

А мені не віриш – то спитай у Тараса, у пророка і співця української долі.

«Хіба ти не бачиш,
Хіба ти не чуєш людського плачу?
То глянь, подивися; а я полечу
Високо, високо за синії хмари;
Немає там власті, немає там кари,

Там сміху людського і плачу не чуть.
Он глянь, – у тім раї, що ти покидаєш,
Латану свитину з каліки знімають,
З шкурою знімають, бо нічим обуть
Княжат недорослих; а он розпинають
Вдову за подушне, а сина кують,
Єдиного сина, єдину дитину,
Єдину надію! в військо оддають!
Бо його бач трохи! а онде під тином
Опухла дитина, голодная мре,
А мати пшеницю на панщині жне.

Та все ж попри всякі труднощі село живе своїм притаманним українським, поліським життям. Вечоріє. Гомонять родини біля хат. Господині готовлять вечерю. Пахне борщ щавлів, а у кого й томачі зі шкварочками. Косарі клепають коси на ранок, а діти ще гоняться здіймаючи куряву на дорозі. Уже й корови подоїли, попили діти свіженького, з пінкою, молока із пахучим хлібом. Велика крумка свіжого житнього, щойно спеченого, домашнього хліба і велика кружка, ще теплого, тільки що надояного молока. Як трудно було, а як мило і любо.

Гомонять родини біля хат

Сутеніє… Тиша… Засинає струджений люд. Щось бурмоче одинокий захмелілий гультіпака, спотикаючись з корчми. Загавкав собака і знову затихло.

А за селом, під лісом, із панського жита повибігали русалки до річки купатись. Оглядаються, хихикають. Нікого не видно. Розсміялися: «Кого б залоскотати? Козака молодого, що вертається з Січі, чи дівчину небогу, що втомилась чекати?» Та немає нікого. І побігли до річки. Купаються, сміються, хлюпочуться під очеретом полохливі й безтурботні.

Аж вже зіронька згасає.Тільки місяць одинокий по небу гуляє. Тихо. Кричать зрідка сови. Спить діброва. Понад шляхом у травичці цвіркуни співають. Буйні трави серед лугу косарів чекають.

І знов проходять роки. Річка бур'яном заростає, а дороги терном.

Вже не ті дороги і річки вже немає. Зовсім інші люди по селу гуляють. Інші маєтки на горбі, і паничі, і пані.

Тільки озеро незмінно до небес моргає. Верби віття омивають у воді прозорій. І не було у нас, мабуть, наречених, щоб під озером не гуляли, щоб у озера щастя й долі не питали.

Єзьоро

В 1793–95 роках Західну Україну було визволено з під гніту панської Польщі. Село Єзьоро, як і вся Волинь, відійшло до Російської імперії. Було утворено велику Волинську губернію з центром у Житомирі. Кріпосне право ще довгий час утримувалось і продовжувався утиск народу. Волинь вважалась невід'ємною частиною великої неподільної Росії, яку царизм перетворив на «тюрму народів».

Наше село Єзьоро в 1798 році належимо до Луцького повіту. Власником села був підкомірник Франтішек Рогозінський, який також був власником Чолніци, Домашова, Жидичина. Це був початок Російської імперії. У селі було всього 45 дворів, в яких проживало 39 чоловіків і 116 жінок. Вісім чоловік із них були шляхта, а священство складало три чоловіки.

Війна з французами 1812 року ніяким чином не обминула Волинь. Так як Волинь граничить із Заходом, Європою, то всі загарбники, що йшли з заходу, найперше нападали на Волинь. Таким чином Бонапарт Наполеон волинянам першим показав свою лють, варварство і хамство. Перед війною з лютого по травень 1812 року в Луцьку перебував штаб 2-ї російськоі армії, якою командував П. Багратіон. Також в Луцьку проходив службу відомий герой Вітчизняної війни 1812 року Д. Давидов. Під тиском переважаючих сил французів російській армії довелося відступити.

Окупанти-варвари грабували селян, забирали домашню скотину і птицю. Обурене населення йшло в ліси і вело партизанську боротьбу проти військ

Бонапарта. Французи плюндрували наші святині, в церквах, бувало, робили конюшні, за що й поплатилися. Волиняни бачили втечу обшарпаних, обдертих військ Наполеона з Росії. З огидою дивились наші історичні земляки на ті обдерті опудала і плювали їм вслід.

Польський письменник Юзеф Ігнацій Крашевський народився і жив на Волині в (1812–1887) роках. З 1838 по 1840 рік навіть був господарем села Омильно Луцького повіту. У своїх повістях класик розповідає про важке життя селян у Поліському краї. Зокрема, в повісті «Уляна» письменник описує наше ж таки село Єзьоро, з його пагорбами, озером, вербами, хатами, церквою і простими людьми, що жили, працювали, раділи і журились, ходили до церкви, а мужики не минали й шинок. Юзеф Крашевський гарно, душевно, з любов'ю описує наше рідне село, життя людей в ньому, а також трагічне самовіддане кохання місцевої красуні Уляни до панича Тадеуша.

Григорій Федорчук

Мій прапрадід Григорій Федорчук народився десь приблизно в 1825–30 роках і проживав паралельно з великим Т. Г. Шевченком. Прапрадід Григорій був свідком тих подій, того життя України, про яке писав Кобзар.

Село і серце одпочине.
Село на нашій Україні –
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади; біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколистії тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром.
Сам Бог витає над селом.
Село! Село! Веселі хати!
Веселі здалека палати,
Бодай ви терном поросли.
Щоб люди й сліду не найшли,
Щоб і не знали де й шукати.

(«Княжна»)

Як де, а в Озері збулися пророчі слова поета. На сьогодні лише писанка село, гаї, ліси і озеро і горб, а від панських палат і сліду немає.

Писанка село і озеро і горб, а від панських палат і сліду немає

У Григорія Федорчука народився син Іван десь приблизно в 1850–56 році. Був ще в Григорія син Кузьма, а ще які сини і дочки були у Григорія – уже ніхто не повідає.

Село. Село. Біліють хати, а на горбі стоять палати… У тім раю, під важким кріпосним ярмом стогнали селяни, стогнали, журились, а коли й веселились.

Як засядем, браття, коло чари,
Як засядем, браття, при меду,
То най ідуть турки чи татари,
А я навіть вусом не веду.

Кришталева чара – срібнеє дно,
Пити чи не пити – все одно.
Кришталева чара – срібная креш,
Пити чи не пити – все ж помреш.

Як засіли наші коло чаші –
Петро, Павло, Хведір, Миколай,
Як смикнули тої шпагатівки,
То вони забули і про рай.

В 1861 році від кріпосного права було звільнено багато селян. За викуп надавалась земля. Але де ж взяти ті здобутки, щоб викупити клаптик землі? Хтось придбав якийсь клаптик і хоч якось міг забезпечити своє існування. А іншим хоч в петлю лізь. Тому продовжувались заворушення, вимоги ліквідації всяких повинностей і безоплатної роздачі землі. Земля споконвіку для селянина була, є і буде головним джерелом життя й достатку. Царський уряд посилав солдатів для приборкання непокірних.

На Волині в ті часи залишався значний прошарок поляків. За довгі роки панування поляки добряче запустили своє коріння. Таким чином дворянство на 90 % складалося з поляків. В 1863 році польська шляхта навіть спробувала повстати проти Російської імперії, але на Волині вони зазнали поразку. Проте царський уряд змушений був змінити умови селянської реформи. Поміщики не хотіли повертати селянам загарбану землю. Після реформи селяни отримали в середньому по чотири десятини землі на душу, або по одинадцять десятин на двір. Отримали право пасти худобу, ловити ру, збирати ягоди, гриби в панських лісах.

Полегшено зітхнула Україна, усміхнулась, як веселка над водою, з пліч ярма поскидала, розправила крила, пісню заспівала: про червону калину, про вроду дівочу і про вольную волю.

Маєток в селі Єзеро, що стояв на великому горбі з середини XIX століття, належав сім'ї Хрістичів. Велика кількість навколишніх земель, а також землі, де тепер село Гайове, належали також цій сім'ї.

А в прадіда Івана Григоровича Федорчука і його дружини Єви Іванівни 25 квітня 1878 року народився мій дід Савка. Хресним батьком у маленького Савки був брат Єви Захар Іванович Демчук, а хресною була Анна Павлівна Демчук.

Були у прадіда й інші діти: Лазар Іванович Федорчук, а в Лазара син Ігнат 1911 року народження, 17 грудня. Мати Ігната і жінка Лазара Домнікія Петрівна. Сестра Домни Пелагія Петрівна Федорчук, вдова Петра Вікторовича Федорчука, проживала зразу за вигоном по стежині до Дениса Виживчука з дочками Ніною і Надією та сином Євгеном. Були в Домни ще три сестри – Надія, Варвара, Параска і брати Варйон й Іван. Ще була дочка в Івана Григоровича: сестра Сави і Лазара Євдокія Іванівна Федорчук.

Можливо, були й іще діти, але про них ми нічого не знаємо. Знаємо лише, що там, де бідність – там більше доброти, більш любові, душі і ласки, а також більше дітей. Завжди в таких сім'ях діти поважали батька й матір і слухали їх. В такі дні, сповнені душевного затишку, сидів прадід Іван з прабабцею Євою над вечір на призьбі біля хати і дякував Богові. Діти бігали по подвір'ї і втішали батьків своїми витівками: веселі, чумазі, босоногі і щасливі.

Чого ще треба селянинові для щастя? Аби діти здорові були і ситі, і жінка вродлива і лагідна. Ось про таку Україну і писав наш Шевченко:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Сім'я вечеря коло хати,
Вечірня зіронька встає,
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
Маленьких діточок своїх,
Сама заснула коло їх.
Затихло все, тільки дівчата
Та соловейко не затих.

На схилі дев'ятнадцятого і на початку двадцятого віку

У книзі «Дев'ятсотліття православ'я на Волині (992–1892 роки), частина 2. Житомир 1892 року, стор 350–351., пишеться про с. Озеро з церквою Параскевійською, побудованою невідомо ким і коли. Церква дерев'яна з такою ж дзвіницею, побудованою окремо. Поремонтована в1862 році. Приписні села: Гавчиці, Сикоричі, Вулька, Чальниця, Дідовичі і Совігуси. Число прихожан було 458 мужчин і 381 жінка. Кількість церковної землі було 26 десятин. В 1869 році заснована церковно-приходська школа.

У пам'ятній книзі № 3(Житомир, 1892 рік, стор. 80) значиться, що в селі Єзери Луцького повіту Тростянецької гміни в 1877 році було засновано одноклясне початкове училище. Навчалося в ньому 40 хлопчиків.

У1899 році, 24 жовтня, женився Савка, ще зовсім молодим, у віці 21 рік. За дружину взяв собі Єву Степанівну Міщук. Батько Єви, моєї бабусі, а разом з тим він і був моїм прадідом, служив на той час в солдатах у царській армії. Солдатчину на той час відбували по 25 років і рідко хто повертався зі служби живим і здоровим. На другий день після весілля Савка був поручителем на весіллі у брата дружини Миколи Степановича Міщука і Фросі Петрівної Демчук, родички по матері.

Дев'ятнадцяте століття доживало свої останні роки. Озерці, так називалось тоді наше село, налічувало 44 хати і 234 жителів. Ось таке собі скромне, але мальовниче Волинське село з досить цікавою, але похороненою історією. На той час стару церкву розібрали і побудували на тому ж місці нову, яку ми маємо й тепер. Священик тоді був Лихновський. Село належало до Тростянецької волості Луцького повіту. За даними книжки «Ківерцівщина», в Озері декілька років володарював поміщик Деханов. Під його власністю було 1208 десятин кращих земель. Гірші землі належали бідному селянству.

За біографічними свідченнями Юрія Дмитровича Мальцева, з середини XIX століття маєток на пагорбі належав сім'ї Хрістичів, що володіла багатьма землями на Волині, а також у власності Хрістичів було багато земель навкруг Луцька. В Луцьку, біля собору, зі сторони нинішнього універмагу в Хрістичів був власний дім. Під кінець XIX століття єдина спадкоємниця маєтку в Озері Хрістич Олександра Михайлівна вийшла заміж за офіцера Мальцева Олексія, що був родом з Сибіру з села Мальцево. Олексій Мальцев помер досить молодим. У нього лишилась дочка Наталія і син Дмитрій, а також вдова Олександра Михайлівна, і проживали вони у дворі на пагорбі. Діти Наталія і Дмитрій навчалися в Луцькій гімназії і взимку жили у власному будинку неподалік гімназії. Гімназія була побудована за гроші родини Хрістичів.

Починаючи з 1910 року вдова Олексія Мальцева приступила до розпродажу земель навколо Озера, а також маєтку. Досить велику площу викупили селяни, що наїхали з Польщі. Вони утворили своє село і назвали його Пшебраже.

Селянам, що приїхали з Гродненської губернії (Білорусії), Олександра Михайлівна продала значну частину маєтку разом з двором і всіма будівлями, а сама з дітьми поселилась в Луцьку у власному будинку.

На той час Наталія закінчила навчання і вийшла заміж за офіцера Нассонова, а Дмитро Олексійович закінчив Політехнічний інститут у Москві і поступив на пороховий завод під Москвою на посаду інженера-технолога. Там він познайомився і одружився з Каплуновою Зінаїдою Гаврилівною, яка проходила практику як студентка Інституту архітектури (1916 рік). В результаті Громадянської війни і розрухи, сім'я вимушена була переїхати в Луцьк. Поселилися в будинку на вулиці І. Франка, який Олександра Михайлівна купила для сина в 1918 р. Зінаїда Гаврилівна, дружина Дмитрія Олексійовича, народилася 1896 року в сім'ї генерала Головного штабу Г. Каплунова. Її дитинство і юність пройшли у будинку Головного штабу, що у Петрограді, навпроти Зимового палацу. Зінаїда Гаврилівна була досить досвідчена, інтелігентна пані. Вона володіла багатьма іноземними мовами: англійською, французькою, німецькою, іспанською, польською та іншими.

У сім'ї Дмитрія і Зінаїди Мальцевих було троє дітей: Сергій (1917 рік), Юрій (1918 рік) та Ілля (1919 рік). Вчилися в Луцькій російській гімназії, що утримувалась за рахунок Мальцевих. Гімназія належала Російському товариству доброчинності. (Русское благотворительное общество). Наша область в той час належала Польщі і навчання на рідній мові обходилось дорого.

Дмитрій Мальцев також мав в Озері чималий наділ землі, близько 20 гектарів, помер в 1940 році. Маючи середню освіту, що на той час було не мало, ніхто з синів не міг ніде поступити на роботу у зв'язку з безробіттям. Займались сільським господарством. Зінаїда Гаврилівна організувала в селі однокласну школу, в якій сама навчала дітей, безкоштовно. В роки окупації Зінаїда Гаврилівна залишилась єдиним учителем, школу вона організувала у себе дома. До неї приходили діти з усього села, вчились читати, писати, рахувати, вивчали рідну мову, а також іноземні. На той час, починаючи з 1936 року, сім'я повністю проживала в Озері. Дім Мальцевих у Луцьку відсудили нечисті на руку ділки шляхом підробки документів і підкупу чиновників. Померла Зінаїда Гаврилівна десь в 1964–65 році, але всі роки односельчани з повагою називали її «бариня» і віталися з нею тільки по-французьки: «бон жур, Зінаїда Гаврилівна!» На привітання вона призупинялась, злегка робила уклін головою і відповідала: «Бон жур!» А діти, як угледять Зінаїду Гаврилівну на дорозі, вибігають наперед, щоб привітатися: «Бон жур, мадам!» Ходила вона повільно, вихованою дворянською ходою, в довгому сірувато-чорному плащі, в широкополій шляпі і завжди була з чорною шкіряною дамською сумочкою. Зі слів Степана Уляновича Литвинчука, до війни ще була жива мати Дмитрія Олексійовича і проживала вона чомусь в Ничипора у Вербах, ще селяни звозили до неї дань за оренду землі Мальцевих. Господарку дань не дуже цікавила, вона навіть і з хати не виходила і не цікавилась, хто скільки чого здав.

Зі слів Лідії Барбанчук (Рябчук), прадід Лідії Рябчук з родиною приїхав з Білорусії, придивились до життя в селі і поїхали в Росію. Там було скрутно з землею і родина повернулась до Озера. Разом з родиною Кунців, котрі також приїхали з Білорусії, купили землю в поміщиці Мальцевої і також панський маєток на горбі. Частиною тої землі також володіла Соломія, тітка Лідиного батька, що проживала біля лісу під Кормою, зі сторони Киричука Степана (Поціка). З Кунців землею володіли: Сидор, Оксень, Устим, Костік. В панському маєтку на горбі всі мали по кімнаті. В печері Ліда і Валя Рябчуки в дитинстві бували не один раз і підтверджують все, про що розповідали й інші очевидці.

Купальний сезон в Озері відкривала кожен рік Зінаїда Гаврилівна. Хлопчаки завжди весною чекали, поки Зінаїда Гаврилівна скупається в озері. Від їхніх допитливих очей нічого не сховаєш. Та вона й не ховалась. Купалась завжди Гаврилівна біля церкви, в довгій білій сорочці, а хлопчаки сиділи гурбою на пригірку і споглядали. Після того купались повним ходом і діти й дорослі.

Юрія Дмитровича, сина Мальцевих, в 1942 році німці вивезли на роботи в Німеччину, де він і пробув до кінця війни. З травня до кінця грудня 1945 року служив в Радянській армії на території Чехословаччини і Австрії. Після повернення з армії Юрій Дмитрович сорок років працював у Гаївській школі вчителем фізики й математики і завжди був в пошані у вчителів, учнів і односельчан.

Повиростали й пороз'їжджалися діти Юрія Дмитровича і Лідії Григорівної – Толя, Оля і Коля. Мальцевих на селі завжди поважали, поважають і тепер.

Брат Юрія Дмитровича Сергій проживав, з дружиною Євгенією, полячкою із Преобража, і дочками красунями Світланою і Валентиною і сином Вовкою, під лісом при Сокирицькій дорозі. Вова унаслідував щось від діда і в своїй мові зрідка вживав російський акцент. Був жонатий Вова на Валі, по-сільському – Бабушисі, дочці Сяня, сина Федори, Савкової дочки.

Трагічна доля спіткала молодшого сина Дмитрія Олексійовича Іллюшу. За підлим наклепом совітських швондерів його зненацька вночі було заарештовано. Так й ніхто не дізнався, в чому його звинувачували. У в'язниці його застав початок війни. Там він і загинув разом з усіма в'язнями, розстріляними совітськими окупантами в один з перших днів війни.

(Зі слів Ольги Юрівни Мальцевої, Озерський замок був філіалом Луцького замку Любарта і підземелля все-таки з'єднують їх між собою. Озерський замок міг бути дерев'яний, а тому від нього нічого не лишилось.)

Кунци

Дружна сім'я Кунців, колишнього графського роду, приїхала в Озеро з Білорусії ще в 1917 році і поселилась у нас назавжди. В ті роки продавались землі Мальцевої (Хрістич) Олександри Михайлівної. Брати Сидор, Оксен, Костя й Устим загорілись бажанням придбати землю й маєток в цьому мальовничому селі. Їхня сестра Уляна залишилась жити в Білорусії. Грошей на придбання землі й маєтку катастрофічно не вистачало і Устим, один з братів, поїхав на заробітки в Америку. Через два роки повернувся з грошима. Загалом викупили 80 десятин землі. На чотирьох братів це вийшло по 18,5 гектара. Маєток, в якому поселились Кунци, був дерев'яний, у два поверхи. На горбі був чудовий сад, росли крім вишень яблуні і груші.

Дружна родина розширялась, будувались нові хати. Всією родиною важко працювали, корчували ліс, звільняли площі під землі.

У Сидора було четверо дітей. Один з них, Степан, батько Віри, дружини Миколи Степанюка. Багато дітей було в Оксена, в Устима було четверо дітей: Василь, Ніна, Степанида і Петро. В Кості була дочка Ганна. В недобрий час зловмисники спалили маєток. Кунци побудували собі нові хати, а життя на горбі відійшло в історію. В 1939 році зловмисники знову спалили господарство Сидора, в якому згоріло 6 будівель.

(Про Озеро є чутка, що його в 1524 році викопали кріпаки, але за чиїм повеліннням ніякої інформації нема).

.

Діти Савки

«Мій сину, не нехтуй Господньої кари,
і не знемагай, коли Він докоряє тобі.
Бо Господь, кого любить, того Він карає,
І б'є кожного сина, якого приймає»!
Пос. до євреїв 12; 5, 6.

1906 рік. Обідране село, невмите небо, розпатлані хмари і тихі сонні верби попід озером.

А в Савки і Єви радість. Народилась донечка, перше дитятко, і назвали її Настя. Молоді батьки вовтузяться біля своєї дитини. В бідності і скудності, але радіють, як Йосип і Марія у Віфліємі біля ясел з дитятком.

У Лазаря, брата Савки і Єви, в 1909 році, 14 грудня, народився син Григорій, а в 1911 році, 17 грудня, – син Ігнат. Був у Лазаря ще син Іван, який женився на Давидовій Насті (Кривенькій). Жінка в Лазаря Домнікія Петрівна. Варйон, брат Домни, жив з Варйонихою за Денисом при старій човницькій дорозі і мали вони сина Петра, який воював у складі танкової бригади в Японії, так і називали його танкістом усі роки, що жив він у селі. Побудувався він із дружиною Зінаїдою на початку нової вулиці навпроти Кацапів. Другий брат Домни Іван женився на Терпелюк Ганні Хомівні і побудувались вони на початку Довганьової вулиці, через дорогу від Варки Звірівки (тому що зі Звірова), матері Остапа і Олі. Народили Іван з Ганною сина Євгена і дочку Олю, яку пізніше стали називати Поліною.

29 березня 1911 року в Савки і Єви народилась друга донечка і назвали її Федорою. Хресними батьками у Федори були: Андрій Степанович Міщук, брат матері Єви, і Федоска, дружина Федора Демчука.

28 грудня 1912 року в Сави і Єви народився син і дали йому ім'я Яків. Хресними батьками були знову ж Андрій Степанович Міщук і Єва Іванівна, дружина Федора, а Єва Іванівна, сестра Савки.

Останні роки Російської імперії на Волині, а також і в Озері волочили своє гниле існування:

Аж страх погано,
У тім хорошому селі:
Чорніше чорної землі
Блукають люди; повсихали
Сади зелені, погнили
Біленькі хати, повалялись,
Стави бур'яном поросли.
Т. Г. Шевченко.

І річка Добра заросла бур'яном, і вже слідів її не видно.

Десь у тих роках помер і прадід Іван.

Почалась війна 1914 року, а в серпні 1915-го наші землі захопили австрійсько-німецькі війська, і встановили свою владу, виключно з поляків. В село прийшло ще гірше лихо. Вороги громили й палили села, безцеремонно, похижацьки ставились до населення. По селах розгулювали невиліковні, на той час, хвороби.

В такий скорботний час у Сави і Єви народився син Володимир у липні 10 числа 1915 року, але прожив Володя трохи менше року. Маленький Володя помер 24 травня 1916 року від скарлатини. Село потопало в грязі, нужді і печалі. Хворих лікували самотужки або при допомозі місцевих знахарок, в брудному побуті, де кишіли воші і блохи. Тому багато хворих не виживало.

Та все ж життя боролося зі смертю. В січні 1915 року в місцевого дворянина Закончковського народилась дочка Анна.

Тяжка туга і скорбота сковує душі селян. Важкі втрати тиснуть серця. Та знову і знову встає Україна, розправляє груди і знову співає. Пісня ніколи не покидала нашого люду. Вона, як сивий туман давнини – солодка і гірка, сповнена туги і радості, сміху дівочого і сміху дитячого, щебету солов'їного і плачу жіночого. В нашім синьоокім поліським краї, з його блакитними озерами, лісами й полями, пісня живе у кожнім листочку, у подиху вітру, в шелесті дібров і в серцях у селян:

«Ой хмелю ж мій, хмелю,
Хмелю зелененький,
Де ж ти, хмелю, зиму зимував,
Що й не розвивався?»

«Зимував я зиму,
Зимував я другу,
Зимував я в лузі на калині
Та й не розвивався!..»

«О, сину ж мій, сину,
Сину молоденький,
Де ж ти, сину, нічку ночував,
Що й не роззувався?»

«Ночував я нічку,
Ночував я другу,
Ночував я у тої вдовиці
Що сватати буду!»

«Ой сину ж мій, сину,
Ти моя дитино,

Не женися на тій удовиці,
Бо щастя не буде!

Бо вдовине серце,
Як осіннє сонце,
Воно світить, світить, та не гріє,
Все холодом віє.

А дівоче серце,
Як весняне сонце, –
Ой хоч воно та й хмарнесеньке,
Та все теплесеньке!»

Ще серце Єви тужить за втраченим сином, а вже Бог дарував нову радість, нову втіху для Сави і Єви. Народився син Федя, у березні місяці, 9 числа 1917 року. І люляла Єва свого синочка, а Савка із кіньми у полі і в лісі від ранку до ночі. Земля кормить, земля одіває, земля зігріває, земля й мудрості навчає – тільки до неї треба прикласти серце і душу, і руки, і потом її поливати. Так поступав і Савка. Господар він був дбайливий, працьовитий і змалечку привчав дітей до роботи.

А Єву звалила важка хвороба і ще зовсім молодою, у віці 39 років, 15 квітня 1919-го вона покинула чоловіка, чотирьох малолітніх дітей і пішла до Господа. Померла баба Єва від тифу. Діти були ще зовсім малі: найстаршій Насті було 12 років, Федорі 8, Якову 7, а Федору 2 рочки. Затужив Савка, загорював, знеміг, але мусив триматися, щоб якось дати раду дітям. Допомоги не було звідки чекати. Рідні посватали йому тростянецьку дівчину Марту, гарну, рум'янощоку, працьовиту, з великим і добрим серцем. Далеко не кожна відважиться піти за вдівця з чотирма малолітніми дітьми. Вже за півтора місяці після смерті дружини Савка привів дітям нову матір. І треба низько вклонитись бабі Марті на її могилі. Баба Марта була з 1900 року. Коли вона прийшла в сім'ю, до Савки і чотирьох малолітніх дітей, їй було всього дев'ятнадцять. В ті скорботні часи вона виростила чотирьох дітей Савки і Єви, ще й своїх народила: Володю, Арсеня і Аню. Сватами у Сави Івановича Федорчука і Марфи Аркадіївної Аверчук був Андрій Степанович Міщук, брат першої дружини Єви, і Онуфрій Денисович Терпелюк. У нареченої були свати: Петро Дем'янович Демчук і той же Онуфрій Терпелюк.

З приходом молодої господарки і матері дітям Савка трохи опустився, затужив і мало не занедужав, але Марфа своїм теплом, коханням і розумінням розігріла серце чоловіка і повернула його до привичного життя.

На короткий час в 1919 році до нас була заскочила свіжоспечена радянська влада. Про цю владу старожили говорили, що перші совіти були кращі, бо вони прийшли й пішли, а другі лишились. Протягом зими знову прийшла польська влада зі своїми новими порядками. Озеро стало належати до Волинського воєводства буржуазної Польщі аж до1939 року. Цю польську владу і

панів пам'ятали старожили, а син Савки, мій батько, Федір навіть навчався в польській школі і закінчив чотири класи, це було трошки пізніше…

А тепер у Савки і Марфи народився синок Володимир. Назвали його на честь Володимира, котрому не судилося жити. Та батьківська любов не згасла, а продовжилась у цій дитині. Володя народився 20 липня 1921 року. Хресним батьком у нього був Максим Владиславович із Тростянця.

У всі часи, віки і роки нашу землю топтали, шарпали, розривали, як хижі звірі здобич, вороги із самих різних сторін і язиків, а найбільше тут плюндрувались ляхи зі своїми порядками. Та все ж селяни якось виживали, мирилися і з багатьма польськими родинами жили в мирі і злагоді. Їжа у селян була проста: картопля, чорний житній хліб, молоко, капуста, огірки, олія й сало. Одне лиш лихо, що не завжди всього було в достатку. Зерно на хліб мололи важкими ручними жорнами, світили вечорами лучиною. А село потопало в болотах, а зимою в заметах, особливо хутори.

Марфі було вже 25, коли вона в 1925 році, першого лютого, народила Савці другого сина, Арсеня. Хлопчик ріс рухливий, горлатий і потребував до себе більшої уваги. Марфа давала раду усім дітям, а також і всьому господарству. Уже й допомагали старші дочки: Настя, їй було 18, і Федора, якій було 14 років. А Яків уже помагав батькові біля коней. Якову було на той час 13 років. А в 1929 році в Савки і Марфи народилась дочка Аня. Найменше дитятко – найбільш любиме. Няньок уже на той час було повна хата. Найстаршій Насті було 22 роки, а найменшому Арсенчику уже було чотири рочки. Отож Марфі вже було на кого полишити дитину, щоб самій іти в поле, та зрештою не самій. Всі діти допомагали обробляти городи, а землі у Савки було всього 6,5 га. З них 3,5 було орної землі. Були свої коні, своя худоба, своє пасовище і свої сіножаті. Так що працювати було біля чого. Корови, вівці, кури, гуси і качки. Господарство серйозне, і працювали всі зранку до зорі. Господь давав силу, і в хаті був хліб і до хліба.

Савка був батько строгий, в домі тримав дистипліну і порядок. Діти батька любили, поважали і в усьому слухались. Слово господаря дому було закон і ніхто ніколи не смів ослухатись. Разом з тим батько був дуже добрий і вчив робити добро і воно добром повернеться.

Федя

Федя ріс терпеливим і дотепним хлопчиком. Рідної матері майже не пам'ятав. Тому за матір вважав молоду мачуху Марту, яка разом зі старшими сестрами доглядала Яшу і Федю, а потім Володю, Арсенчика й Аню. А терпіти було що – хутірське життя за панської Польщі було нелегким. Змалку приходилось працювати в полі, біля худоби, на заготовці дров і сіна, і багато чого іншого. Всієї роботи не перерахувати, а переробити треба. Якщо влітку тепло,

можна ходити босяком і з голим пупом – то було більше роботи, а в основному меншим приходилось пасти худобу, то взимку дошкуляли сильні морози і хуртовини. Зими були дуже суворі, і хутірські садки і хати були заметені по саму кришу. Хорошого, теплого взуття й одежі не було. Перебивались постолами, обмотками і якимись старими лахами, яких не хватало на всю сім'ю. Не краще положення весною й осінню, коли все потопало в болоті. Великою проблемою було взуття, особливо зимове. Поталанило Феді, коли став підростати, батько помітив його цікавість, допитливість і віддав до школи. Федя виявився здібним школяриком і за кілька років закінчив п'ятикласний курс польської школи в 1930 році. На тому вся наука закінчилася, треба було допомагати сім'ї по господарству. Особливо важкою була робота біля гною. Виривати вилами втоптаний худобою за зиму гній і викидати через спеціальне віконце з хліва. Потім, уже на вулиці, відкидати його на велику купу. Ранньої весни його грузили на підводи і розвозили на поля, після чого старанно розтрясали, перед оранкою. Робота не дитяча, але діти робили цю роботу з року в рік.

За ці роки польська влада на Волині достатньо вкорінилась. Потихенько стало налагоджуватись життя селян. Люди господарювали на своїх і панських землях, потрошки почали будуватись, прикуплювали реманент, одежину. Попідростали й діти Савки.

1935 рік. В Росії, в більшій частині України і в деяких інших країнах уже давно радянська влада. Гуляє смерть з серпом і молотом по-східній Україні і поглядає на захід. Москва душить Україну голодом. Ми, волиняни, ще поки під владою Польщі. Господарюємо на своїх землях і даємо собі раду. Настя й Федора готовляться заміж. Яків вже також дорослий парубок, 23 роки, а Федору 18. Володимиру вже 14, Арсеню 10, а Гані 6 років. Вже є з ким працювати, але ж і дві дівки на виданні, то є серйозний головний біль для батьків. Сім'я вже зміцніла і давала собі раду. Проживали в мирі, любові і злагоді. Все як в Івана Котляревського:

Де згода в сімействі, там мир і тишина,
Щасливі там люди, блаженна сторона,
Їх Бог благословляє, добро їм посилає,
І з ними вік живе.

Ще б трохи мирного життя та праці – і можна було б Савці пожинати плоди трудів своїх. Та не судилось. Жаркої пори принесли діти батькові в поле холодної води газіровки, якої він з жагою випив і все скінчилось. Діда Савки не стало. Привезли його люди з поля на підводі. Обірвалась радість у Савкових дітей, поселилась туга, печаль і страх. Відчуття чогось ще страшнішого тиснуло душі дітей.

Коли Федір підріс, його запримітила польська влада. Грамотний, міцний юнак, добре володів польською мовою. Такі хлопці їм були потрібні у Війську польському. До війська Федора забрали на початку 1939 року. Служив Федя у Кракові в польських жовніжах в саперних військах. Та у вересні їх перевели на схід від Кракова на Волинь. Зі сходу наступали совіти і в польському війську, де служили волиняни, почастішали втечі українців. Одної темної ночі втік і

Федір зі своїм земляком із Човниці. Було це під Ковелем. Ніч була темна, бігли навмання, до своїх. Далеко попереду показались огні і чулось іржання коней. «Свої» перебіжчиків зустріли грубо. Штовхали прикладами гвинтівок, копали ногами. Солдати виглядали бідово, в обмотках, лаялись грубою російською лайкою. В штабі довго не допитували, відправили до Ковеля, а там одна дорога – в Сибір… В товарняку було вже багато різного люду. Засвистів паровоз, пустивши величезні клуби білого диму і поїзд рушив. На щастя поїзд зупинився в Ківерцях на вокзалі. Через щілини душного товарняка було видно перон, на якому стояв знайомий чоловік із Човниці. Чоловік був не з лякливих і на прохання хлопців каменем відкрив важку защібку товарняка. (Товарняк, це закритий вагон, в якому перевозили худобу. Радянська влада в таких вагонах перевозила репресованих і своїх солдат.)

Таким чином, на цей раз, хлопцям вдалось втекти з совітського полону й колимської каторги. Та ворог вже під виглядом визволителя глумився над нашим краєм.

То не грім загримів,
То не ліс зашумів,
Не столітні дуби затріщали –
То лихі вороги на наш край дорогий,
Мов голодні вовки налетіли.

Орди з півночі йдуть, все руйнують і б'ють,
Забирають останнє з хати.
На них зойки страшні і прокльони падуть:
«Ну, кати, не вертайтесь!»

Ось таке співали наші відважні земляки в ті лихі роки. А на порозі вже стояло нове, ще страшніше лихо…

Життя на Видранці

Наші озерські Федорчуки ще задовго до совітів жили на хуторі. Біленькі хати, вкриті поруділою соломою, тулились між полями і лугами, як ромашки в лузі. Всі в садах і садочках. Вузенькі стежинки звивались житами, сіножатями, поміж вільхових корчів, від хати до хати. І в цьому був особливий тонкий настрій, особлива мелодія, запахи і звуки, притаманні тільки волинському поліському хутору, а тим більше хутору на Видранці. Це можна відчути тільки серцем, що зросло від світанкової роси, від подиху туману, від запаху ріллі і від щебету солов'їного. І при совітах тут жили – розграблені, пошарпані, але

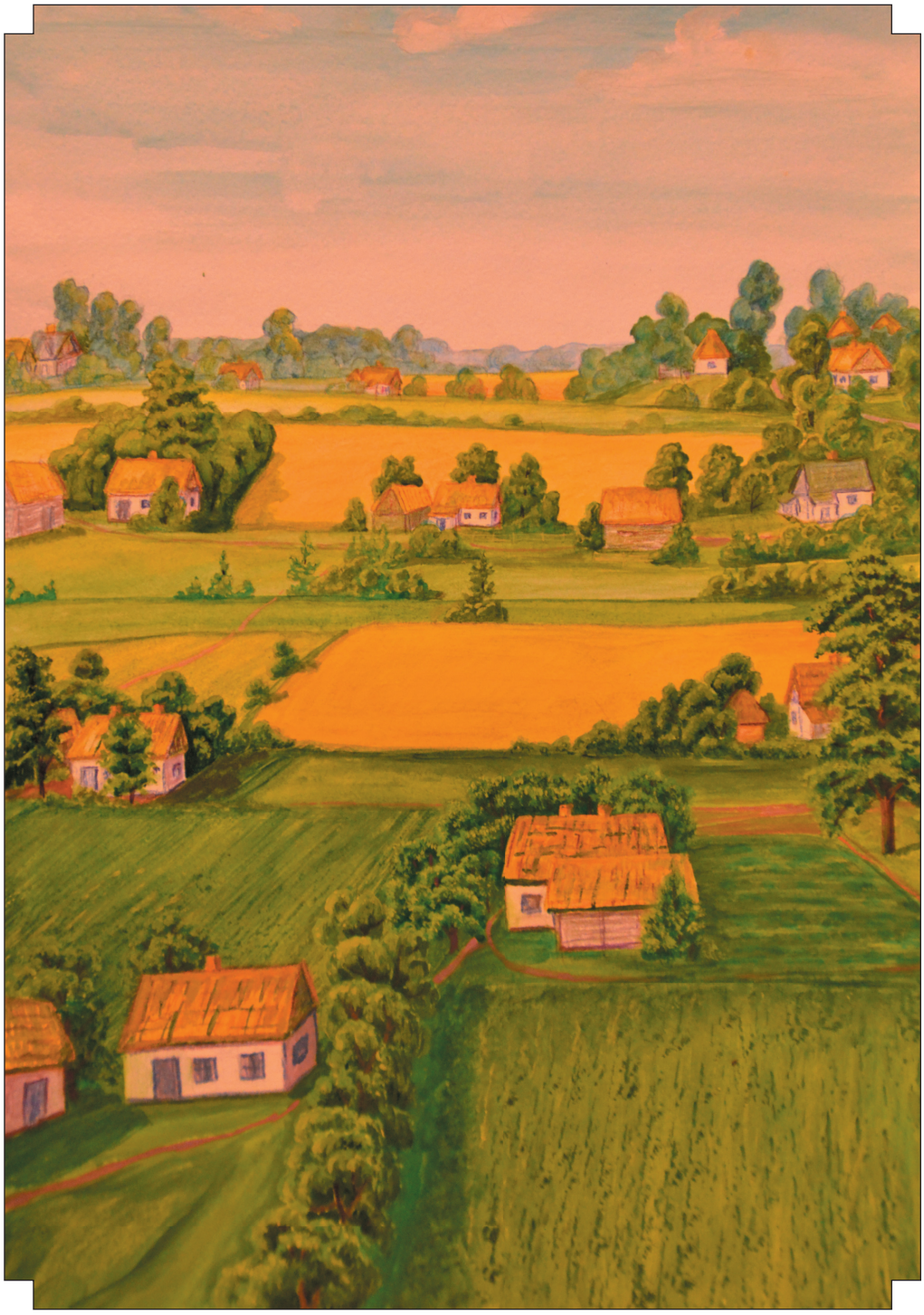

Хутір Видранка

жили. Молились Богу, трудились, а вечорами збирались на вечорниці, говорили, співали, лузали гарбузки, пряли пряжу.

Сяньо Гриціївський, Іван Лазарович з Настею (Кривенькою), баба Марта, Арсень, Палазя (чоловік Петро загинув на фронті) Гнат Лазарович, Федір Савківський, Стьопка Мотрунин, Федір Давидович, Гриць Давидович – всі вони Федорчуки, у всіх сім'ї і всі, якщо не тоді, то в минулому родина. Крім Федорчуків на хуторі проживало багато інших родин, а ще раніше проживали й поляки. Хоча в основному поляки проживали в Пшебражі. В часи війни їх там проживало 15–20 тисяч чоловік. Жили в страшній бідності, в основному в землянках, прогресували хвороби, треба було щось їсти, тому ходили по селах і крали, а інколи займались грабежами й розбоями.

А наші хуторяни жили, родичались, дружили дорослі і діти, допомагали один одному, ходили на вечорниці і за все дякували Богу. Та ось прийшли голодранці з червоними прапорами. Забрали землю, забрали худобу і всяке знаряддя для праці, обложили податками, повинностями і швондерами з лукавими очима і довгими носами. Ще й багато кого з хазяїв по етапу пустили, аж до самого Сибіру. А в голови вдовбували, особливо дітям: «Ах яка справедлива і добра радянська влада!» А я робив великі очі і ніяк не міг второпати: «Яка то така доброта, коли я голодний, холодний, а про батька міг тільки мріяти десь наодинці в квітнику, або в лузі під калиною»...

Говорив мені Федя Довгань, коли батька забрали в тюрму другий раз: «Добре тобі, батька забрали і ніхто тебе не б'є!» А мені було добре, як батько був з нами, бо виховував він нас мудрим словом від Бога, любов'ю батьківською, щирою усмішкою, правдою. Унаслідував він це від Савки, Савка від Івана, Іван від Григорія. Григорій був ровесником Т. Г. Шевченка. І я вірю, не міг він не знати про таку чудову людину, земляка українця, солдата, каторжанина, пророка і співця української долі.

Просто не міг…

Добро добром обернеться

Тож усе, чого тільки бажаєте,
Щоб чинили вам люди, те саме
Чиніть їм і ви. Бо в цьому Закон
і Пророки.

Матвія, 7:12.

Так вчив Савка дітей своїх, і ці слова Федір взяв за основу на все своє життя. Молодий, енергійний, кмітливий і грамотний Федір Савович приглянувся новій владі, що прийшла зі сходу. Чекали цю владу з острахом і збулись найгірші

Свято-Покровська церква в селі Озеро

сподівання. Почались грабежі, знущання, руйнація життя, духовності. Добротних господарів вивозили в Сибір, а господарства розграбовували. Найбільш нікчемною і хамською поведінкою прославили себе ті, хто отримав більше влади над людиною – це офіцери К Д Б, і їхні підлеглі.

В селі головою сільради призначили 22-річного Федора Федорчука. Час був суворий, 1939 рік. Енкаведисти проводили свій комуністичний терор проти народу і проти церкви. По їхніх правилах і їхньому розумінню, голова сільської ради має бути негідником і творити підлі дії відносно своїх односельчан.

Приходилось іти на ризиковану хитрість. Голова сільради знав, коли по якого господаря приїдуть чекісти. Федір Савович на той час відправляв ту людину разом з його господарськими кіньми на будівництво військового аеродрому в Четвертню. Об'єкт був стратегічний, воєнного значення і учасників будівництва в Сибір не відправляли. Таким чином вдавалося врятувати декотрих господарів від сибірської каторги і грабунку.

Також в той час проводились репресії відносно священнослужителів і церкви. В той кошмарний час багато священнослужителів в сибірській неволі різали тайгу, топилися в непрохідних болотах, кормили комарів своєю кров'ю і були поживою для табірних собак. Вони замерзали в худенькій рваній одежині

від лютих морозів, заживо гнили в брудних, сирих, смердючих бараках, що кишіли вошами, гинули під дулами автоматів наглядачів.

В Озерській православній церкві правив отець Костянтин, високий, кремезний, з красивою пишною бородою, гарним баритоном і великим людським серцем від Бога. Не зважаючи на дикий комуністичний режим, церква в селі працювала і регулярно правилась служба. Це, звичайно, не подобалось совітській владі і комуністи приготовили йому дорогу в Сибір. Та кмітливий голова сільської ради зумів відвернути лихо від священнослужителя. Отця Костянтина пам'ятає багато поколінь, котрих він повінчав, охрестив і настановив на путь істинний, і в тому був промисел Божий, бо правив батюшка довго-довго, аж доки в 70-х роках забрав його Господь. Свято-Покровська церква в селі була побудована в 1898 році і за всі роки свого існування ні разу не закривалась.

Було це під час окупації села фашистами. Гестапо висліджувало бувших активістів, комсомольців, голів сільських рад, колгоспів і розстрілювало їх. Попав під немилість фашистів і Федорчук Федір. Пораючись по господарству дома, а господарство було на хуторі, біля Колківської дороги, під Видранкою. Федір помітив на дорозі чоловіка. Кремезний, бородатий чоловік у довгій чорній рясі швидкою ходою ішов по дорозі і повернув до Савківського двору. Отець Костянтин, а це був саме він, прийшов попередити Федора про задум фашистів.

Прийшлось переховуватись, але німці якимсь чином вислідили місцезнаходження Федорчука і уже готували розстріл. Уже й навели дула автоматів. Все завмерло. Ще мить і…

Зненацька десь появився отець Костянтин і став благати офіцера, щось швидко розповідаючи про те, як Федір врятував його від рук енкаведистів. Дула автоматів опустились. Офіцер пригрозив пістолетом і відпустив нашого батька, діда, прадіда і прапрадіда. А за малим ця ниточка могла обірватись ще тої страшної днини. Повернувшись, Федір довго сидів під огризком стіжка за хлівом, обхопивши голову руками, і приходив до тями.

Та й до якої тями можна було прийти? Небезпека була кругом і ходила по п'ятах.

Про початок війни 1945 року і про участь і боротьбу наших односельчан у цій багатостраждальній і кровопролитній війні детально описують Леонід і Лариса Ройки у своїй книзі «Дорогами бойових і трудових звитяг».

«Явір»

За всю історію свого існування село Озеро бачило дуже багато загарбників, ворогів, окупантів. Всі вони несли смерть, розруху, горе. Фашисти принесли страждань утроє більше. У них для цього були танки, літаки, кулемети, гармати і спеціально навчені для такого варварства каральні підрозділи.

Молодих хлопців, і Федора в тім числі, під загрозою розстрілу, фашисти забрали в 1943 році в поліцію, звідки їх невдовзі визволили воїни УПА. Це було осінньої ночі біля села Піддубці. Всіх їх, біля сорока чоловік забрали з собою в Журавичі. Командиром загону був «Азіат», а сотенним був «Галайда». Федору дали гарну кличку «Явір». Загін вів постійні бої з окремими німецько-фашистськими підрозділами. Пізніше загоном керував «Желєзняк». Так як в Преображі в той час базувалась банда Малиновського, що звірствувала в ближніх селах, займалась грабежами, розбоями і вбивствами, воїни УПА 31 серпня 1943 року вирушили на Преображе, щоб покласти край цим звірствам і тим самим захистити селян від варварів. В цьому загоні був і Федя «Явір». Захисники йшли зі сторони Юзефіна і Добри. Про цей похід якимсь чином дізнались поляки і, об'єднавшись з радянськими партизанами, влаштували засаду. Сили були далеко не рівні і воїни УПА зазнали поразки. Згодом загін перебазувався у Колки, де знаходився штаб і взагалі це була Колківська незалежна українська республіка. Повстанці атакували селище Колки і німці змушені були відступити. На звільненій території УПА встановили вільну, незалежну українську владу зі всіма її атрибутами і порядками. Працював млин, хлібзавод, молокозавод, шпиталь, школи і військові школи, працювала друкарня. Республіка охоплювала від 20 до 40 населених пунктів. Залежно від того, наскільки успішно велися бої. Бої велися постійно з німцями і з червоними партизанами. Перебувала в Колках разом з Федором його дружина Антося (по сільському Мусіївська) з маленькою дочкою. Під час нападу фашистів на містечко вона загинула разом з дочкою. Молода українська держава ніяк не тішила німців, ні тим більше червоних партизан. Федя «Явір» був поранений і попав у госпіталь. Першого листопада німці розпочали сильний артилерійський обстріл селища, а четвертого листопада кинули авіацію і практично вщент спалили містечко. В добавок ще атакували потужною танковою колоною. Під таким натиском відважні воїни УПА змушені були відступити. Четвертого листопада 1943 року Колківська республіка перестала існувати.

З приходом Червоної армії в Колках почались масові арешти, було арештовано понад сто жителів містечка. Більшість з них було розстріляно новою владою, а решту відправили в Сибір у Воркуту, Норильськ, Мурманськ, Колиму.

Після розгрому загін перебазувавсь за Нововолинськ і базувався поблизу села Литовеж, на берегах річки Буг. Федір був відправлений доліковувати свої рани до місцевого жителя Якобчука Юхима, а згодом перейшов жити й лікуватись до вдовиці Бик Надії. Її чоловіка Давида уже не було в живих, і тітка Надія проживала удвох з дочкою Катериною, а ще одна дочка померла маленькою. Хатина стояла біля самого Бугу, невеличка українська хата, накрита соломою, але завжди прибрана і охайна. Тітка Надя підтримувала у хаті порядок, так як ще з раннього дитинства працювала у панських палатах горничною. Надія пригадувала, що пані була доброю і любила жартувати.

Доброго достатку в сім'ї не було, але якось давали собі раду. Федір, якого знали по кличці «Явір», потихенько одужував і по силі змоги допомагав по господарству. Тітка Надя по-материнськи піклувалася про здібного і роботя-

Катерина (в центрі) з подругами

щого юнака і він дуже швидко почав одужувати. Та припала Федору до серця гарна, чорноока Катерина, брови серпиком, як говорив він пізніше. Катерина, в свою чергу, вподобала Федю. Час був суворий. Війна. В селі ще німці, але час від часу вже зі сходу доносився гул канонади. Наближався фронт. Про повстанські війська також нічого не чути і Федір зібрався в дорогу. Попрощався з коханою, з майбутньою тещею і знову в ліси.

Лісами, полями й кущами добирався Федір до рідного села. Обдерті лице і руки, збиті ноги, на серці тривога. Скільки йшов, де ночував – невідомо. Нарешті дійшов до околиці рідного села. Тоді це місце називалося Верби. Дістався житнього поля, серед якого стояв розкішний, кучерявий дуб. Заліз на нього і спостерігав, що робиться в селі. Яка тепер там влада? Чи можна тепер там появитись і не нарватись на небезпеку?

В погоню за фашистами

Йшов 1944 рік. Радянські війська прогнали фашистів із нашого села, але до Берліна ще далеко і ще багато проллється крові до перемоги над фашизмом. Федір знову готується в дорогу. 16 серпня 1944 року Федорчука Федора Савовича призвали в діючу Радянську армію, в погоню за фашистами. Встиг тільки відправити фотокарточку своїй улюбленій Каті в Литовеж 15 серпня 1944 року і знову в бій, на фронт, на захід.

Йшли бої в основному наступального характеру, важкі, кровопролитні і жорстокі. Одна справа: відбивати атаку ворога, лежачи в окопі, під прикриттям, і зовсім інша – наступати з кулеметом по відкритому полю, коли на тебе градом сиплються кулі з ворожих позицій. Вороги ніяк не хотіли здавати своїх

А завтра на фронт

позицій і тому бої були важкі, затяжні й жорстокі. Особливо смертоносні бої були вуличні, в німецьких містах. Приходилось відвойовувати кожне вікно кожного будиночка, кожен підвал, кожен метр вулиці. Вогонь і смерть дивились в очі кожному бійцю. Один за одним падали солдати і вже не піднімались. Важко, неможливо привикнути до того, як гинуть друзі.

Федір був кулеметником і приходилось тягати по полях, лісах і ровах ще й важкий кулемет. Страшний випадок стався в бою, коли рядовий Федорчук вів кулеметний вогонь по ворогу. Його напарник, другий номер, припідняв голову, щоб у захваті щось крикнути, і впав підкошений. Ворожа куля влучила прямо в рот. А він був комусь син, комусь наречений…

Ось так довгі місяці, а хто й роки, в сирих окопах, під дощем і снігом, по коліна, а інколи й по пояс в грязі, в болоті, в негоду, а потім в мороз і завірюху і ніхто не хворів. Тільки смерть і рани від куль і снарядів. А переходи боліт по шию в багнюці, форсування рік: мокрі, знеможені падали в окопах і одежа сохла прямо на тілі. Бувало, неподалік на полі стояли недопалені поруділі скирти. Мрія кожного солдата: заритись поглибше в солому, вгрітись, висохнути і виспатись. Та це була неминуча смерть або трибунал.

В хвилини передишки сохли в окопах, мріяли про мирне небо, сонце, пшеничне поле, про родину, майбутню дружину, майбутніх дітей. Писали короткі листи додому на клаптиках паперу, хімічним олівцем, на коліні. А ще Федір в окопах часто молився і саме тому лишився живий, хоча смерть свистіла над вухами, шматувала шинель. Бувало – розстібне шинель, розгорне поли, а вона засіяна дирками від куль, як решето, а тіло ціле. Хоча були поранення в руку і в ногу.

Господь завжди боронив Федора на фронті від фашистських куль, а потім в тюрмах від куль і чобіт комуністів.

Якось на фронті був випадок, коли рядовий Федорчук лежав у засаді, з-за кущів прямо на нього вибігло семеро німців з піднятими догори руками. Федір взяв їх у полон і привів до штабу. Там вибіг молоденький комсомольчик, штабіст, розкомандувався і повів полонених в землянку. Федір повернувся назад. А вже через день місцева фронтова газета вихваляла штабного комсомольця за його героїчний поступок. Власноруч взяв у полон семеро німців, за що був удостоєний нагороди командування. Ось так вони ставали «героями», а потім високими чиновниками.

Хоча героям треба шану віддати. Вони не ховались за спини, не відсиджувались у штабах, а просто виконували свою щоденну роботу. Ходили в атаку, тримали оборону, не шукали слави, не чекали нагород. Хоча, як ми всі знаємо, багато хто з них нагороду отримав. Це подорож до Сибіру. Там і багато хто загинув. З 15 серпня 1944 по лютий 1945 року Федір воював у 235-му стрілецькому полку. А з лютого по грудень 1945-го служив у 214-му армійському запасному стрілецькому полку. Останні п'ять місяців служив у 238-му головному винищувальному полку.

Хороша згадка лишилась про службу в Празі. У Празі Федя служив в охороні радянського посольства. Після окопів, бруду, свисту куль і розривів снарядів, після холоду й спеки, служба в Празі була раєм.

Федя на службі в Празі при охороні радянського посольства

Про таке кілька місяців назад не можна було й подумати. Звісно: служба, устав, дистипліна, але чисті казарми, чиста постіль, обмундирування, харчі, звільнення до міста, зруйнованого війною, де вже вирувало життя. Йшла відбудова. Зустрічались гарні дівчата, буяла весна і літо. І так збіглись обставини, що рівно рік назад, 15 серпня, перед відходом на війну Федя відіслав лист і фотокарточку своїй любій Катерині, і 16 серпня 1945 року відправив лист і фотокарточку з Праги своїм рідним в Озеро, і 17 серпня 1945 року відправив лист і фотокарточку своїй любій Каті в Литовеж.

Федя на службі в Празі, крайній справа. Фото відіслане Каті

Повертався Федя з війни в травні 1946 року тими ж фронтовими дорогами з порожнім рюкзаком за спиною. Серце рвалось додому. В село до родини й до Каті в Литовеж. Кінець травня, все буяло красою. Зранена земля залічувала свої рани. Затягувались глибокі шрами. Зеленіли хліба. Вдови все ще чекали своїх чоловіків, матері – синів, дівчата – женихів. Чекали. Все ще надіялись, молили Бога. Розпитували кожного, хто повернувся із фронту: «Чи часом не стрічались?»

Чекала синів і Марта Федорчук. Трьох синів і найменшого Арсеня провела вона на фронт. Можна зрозуміти, як тривожилось серце матері. Як чекала вісточок, маленьких, коротеньких, як білі метелики. Прилітали рідко. Серце матері тривожилось і літало задимленими фронтовими дорогами, розшукуючи синів.

Володя, син Савки, 18 літ

На початку 1945 року отримала тривожну звістку. Володимир та Яків пропали безвісти ще в 1944 році, та в січні 1945 року від Володі прийшов лист із госпіталя, в якому він пише: «Пишу письмо Ані. 18 січня 1945 г. Здраствуйте Дорогая Мамо. Я вам хочу повідомити що я живий і здоровий того вам Бажаю. Маму я ще у госпіталі ще пересвяткую Водохреще. А там зобачим Маму дорогая я ваше письмо читаю 5 разів на день дуже я радий що ви маїте Корову і Коня і що посіяли. Маму дорогая глядіте всього і глядіте мої одежі і дуже я зрадів що я взнав за своїх Братів що вони живі. Маму я гадав на картах так що з вами буду бачитись. Маму чому ви не написали де ви проживаїте і перидайте сестрі Насці що я єї лист получив шчиро дякую відписати немаю на чому. Маму Дорогая я біліш получаю пісьом з дівчат. Як з вас ви одно мені написали то тілько трошки Маму на цей адрис не пішіте бо я виїду чекайте другій адрис. Маму я знаю що вам трудно що ваших 3 сини воюють і прошу вас Мамо Дорогая не плачте і не тужіте. Привіт вам Дорогая Мамо і сестрі Ані. Жилаю вам всього Ваш син Володя Досвідання».

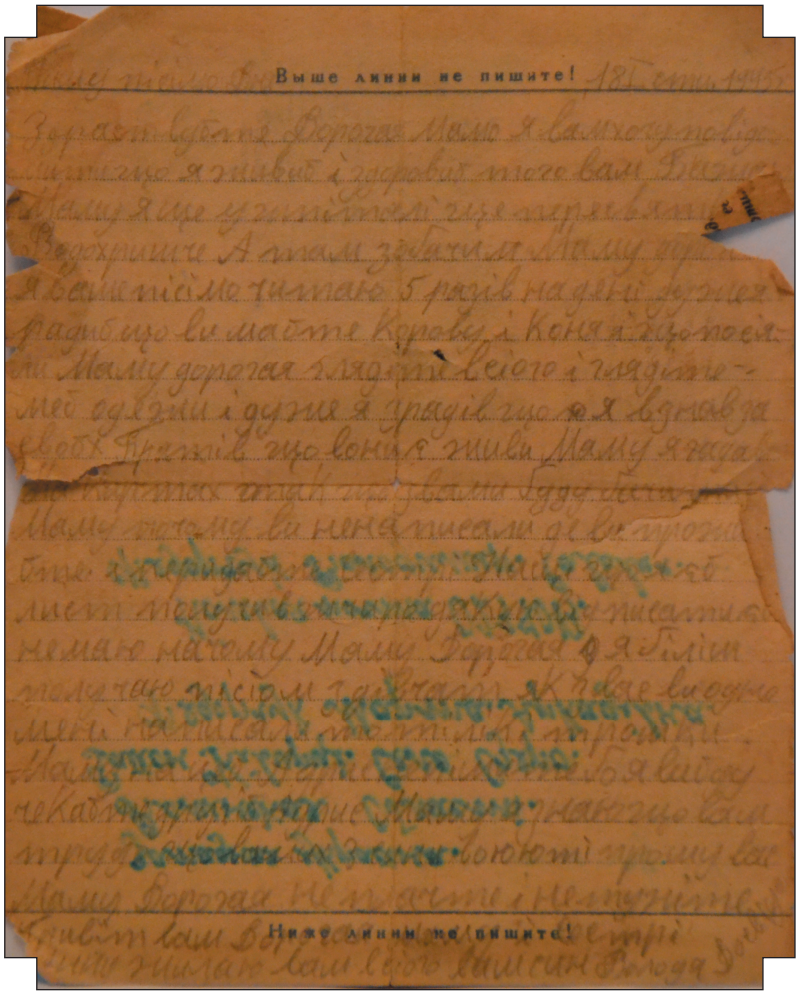

Лист Володимира матері з фронту

Всі листи проходили воєнну цензуру, а часто не було на чому писати. В лютому прийшла від Володі поштова картка уже з іншого госпіталя. Більше листів від Володі не було, як не було і від Якова. Згорьована мати чекала, ще надіялась, та все марно. Повернувся Федя в село обдерте, обпалене, зранене снарядами і бомбами. Була велика сім'я, а застав тільки матір і сестру Аню. Яків і Володя не вернулись з війни і ніхто не знає, де їхні могилки. Лишилась у Якова вдова Надя (по-сільському Мусіївська). Батько Наді Мойсей, мати Палашка, сестра Параска, Людька, Вєрка, Антося, що була дружиною Федора, брата Якова. Брат у Надьки був Володька (по-сільському Шинчик). Володька був жонатий на Федорі, сестрі Федора і Якова. Арсень ще на службі, сестри Настя і Федора давно вже замужем. у них свої сім'ї. Настя вийшла заміж в Тростянець за Модеста, але щастя у Насті було недовгим. В часи воєнного

лихоліття Модеста забили поляки, це більше всього могли бути бандити Малиновського з Преобража. Ця банда чинила звірства по всій окрузі. У Насті з Модестом був син Петро, йому вже йшов сьомий рік. А Федора вийшла заміж за Міщука Володимира (Шинчика) і в них вже було троє дітей: Сяньо, Маня і Таїса. Проживали вони в маленькій хатині, через дорогу від Петруня. Після смерті Федори в тій хаті лишилась жити Маня, Таїсу забрала тітка Настя, а Володька зійшовся з Надькою, вдовою Міщука Степана Макаровича і разом з маленьким Степаном перейшов жити до Надьки. Там і прожили все життя, але Степан там же побудував свою хату.

Зловісна холодна тьма

Завжди терновий вінець
буде кращий, ніж царська корона.
Завжди величніша путь
на Голгофу, ніж хід тріумфальний.
Так одвіку було
й так воно буде довіку,
поки житимуть люди
і поки ростимуть терни.

Леся Українка

Терпкий запах полину, підігрітого сонцем. Солоні сльози радості і сльози горя змішались зі смаком терпкого вина і смаком гіркого самогону. Земля, зігріта весняним сонцем, просить плуга, рук людських. Та й руки і душа рвуться до праці. Тільки забракнуло на селі рук чоловічих, ой як забракнуло…

Серце рветься в Литовеж до Катерини. Недовго збирались, побрались, повінчались і почали будуватись на хуторі на Видранці, на батьківській землі.

У батьківській хаті було тіснувато, та й Арсень також збирався женитись і Федя почав будувати хату свою. Хата невеличка, покрита соломою. Маленька кухня, одна кімнатка, хлівчик. Бідненько, але своє. І за те дяка Богові. Хатину побудували біля колківської дороги на батьковій землі. Кругом поля, луги і сінокоси. Взяли в Арсеня батьківського коня з підводою і поїхали в Литовеж. Забрали матір Надію, корову і всі нажитки, що легко розмістились на одній підводі.

Ось так народилась і заявила про своє право на життя нова сім'я. Працювали, мріяли, надіялись. Уже в жовтні 1947 року народився первісток Володя. Назвали його в пам'ять брата Володимира, що не вернувся із фронту. Володя зростав міцним і дуже допитливим хлопчиною. Міг замучити питаннями: «Шо то, а то шо?» Батьки втішалися, дякували Богові, кохалися й кохали свою дитину. Гріло тепле сонечко, колосилося жито, пахло цвітом калини і луговими

Федір з Катериною і сином Володею

травами, щебетав соловейко. Все гарно, мирно і любо. Живи, працюй, прославляй Бога і радуйся. Федір працював у колгоспі, був членом правління, головою тоді був Антон Нищий. Колгосп іменувався іменем 1-го Травня. Другим членом правління був Володимир Андрійчук. До складу колгоспу входило 31 господарство. Свідчення віднайшов Вишневський Віталій Олександрович в газеті «Ленінським шляхом» за 27 травня 1948 року. Та недовго жили, недовго раділи, недовго втішались. Ворог лютий, як лев рикаючий, ходив між людьми, між народами. В повітрі вчувався запах тривоги. З Московії у всі усюди, як отруйні змії, розповзались червоні і чорні накази, які з радістю спішили виконувати місцеві швондери. Катували вдовиць, відбирали хліб у дітей, а батьків відправляли в Сибір. Нищі і сироти снували по дорогах, як привиди, просили хліба і вмирали на обочині. Так в сусіда Стьопки Мотруниного найшли на городі, одного ранку, померлого сироту. В ті чорні часи владна «еліта» обжиралась делікатесами і вся велика імперія зла майоріла червоними прапорами і лозунгами: «Слава Сталину!», «Слава Ленину!», «Слава партии!», «Слава товарищу Сталину за наше счастливое детство!»

Тривога і страх були в кожній хаті. Влада варварів і безбожників жила в агонії страху за свою шкуру і намагалась тюрмами, таборами і голодом подавити волю народів. Швондери нишпорили в країні, як воші в кожусі, шукали до кого за що придертись.

Того часу, швагро Федора, Міщук Володимир (Шинчик) повертався з Муравищ. У лісі його перестріли борці за Україну, дали в руки бумаги і веліли зачитати односельцям. У неділю рано Федір прийшов до швагра позичити пару карбованців і застав кількох чоловік за читанням тих бумаг. Федір зрозумів, що це пахне великою бідою. Забрав бумаги, наказав мовчати, а повернувшись додому, попросив дружину спалити їх у грубці. Катя спалила, та ворог був уже під хатою. Тільки встигли догоріти бумаги в грубці, як на подвір'я ввірвались чекісти.

Почали все розкидати, щось рили, шукали, кричали, вимахували наганами (головним мірилом своєї мудрості), не звертаючи уваги на маленького Володю. Хата й так була порожня. Але ж повиносили все, що було. Не лишили й зернини. Вивели корову. Зв'язали батька на очах у дитини й посадили на воза. Корову прив'язали до підводи.

Ридала вагітна, перелякана дружина. Плакала в фартух згорьована теща Надя. Плакав переляканий син, біг за возом. Хлопчину настрахали батогом, відштовхнули вагітну дружину, і поїхали зі злими червоними пиками.

Ограбили, познущались, забрали в дитини батька, у вагітної дружини чоловіка, і все із хати. Забрали й кормилицю корову, яку потім пропили, або зжерли, бо державі вона так і не попала. Про це відомо із документів слідства. В документах слідства також є нагла брехня про те, що корову нібито передали в колгосп, а пізніше в сім'ю. Брехня. Ніколи нічого такого не було. Було лиш те, що було. Залишили нас помирати голодною смертю: бабусю Надю, матір Катю, маленького брата Володю і мене ще не народженого.

Арештовував Федора оперуповноважений Ківерцівської міліції ст. лейтенант Данченко з лейтенантом міліції Котвицьким і допитував також Данченко. Заарештовано Федора було 29 травня 1951 року й утримували його в Луцькій тюрмі. Справу вів старший слідчий УМГО ст. лейтенант Цибулько, а начальником слідчого відділу тоді був капітан Тарасов. Закручували якусь химерну справу. Підлі кремлівські пси шукали ворогів народу серед селян, хліборобів, приплутали до цієї справи і допитали майже половину села. Сфабрикували справу і проти Катерини, але так нічого й не нарили. Постанову на арешт Федорчука Федора Савовича підписав військовий прокурор військ МВС гвардії полковник юстиції Петрик 25 травня 1951 року. Судив військовий трибунал, без ніякого захисту, у складі так званої трійки. Слово трійка наносило жах на народ України, у цих сталінських упирів не було жодного оправдального вироку. У даному випадку це були: головуючий майор юстиції Четвертних, ст. лейтенант Ткаченко і лейтенант Рибаков. Допити ст. лейтенанта Данченка затверджував начальник Ківерцівського РВ МДБ майор Заєць. Ось ці відморозки, з темним минулим, прийшли в Україну, невідомо звідки, мордувати хліборобів. Осудили Федора на 25 років з обмеженням в правах і конфіскацією всього майна 9 серпня 1951 року за статтею 51–1а і 54–11. Присутніми, в якості свідків при оголошенні вироку, був Гнат Лазарович, Ольхович Олександр, дід майбутньої дружини маленького Ростіка, дружина Катерина і Федорчук Григорій Давидович. Маляті Ростіку тоді було лиш 28 днів від роду.

Засідання карателів так званої трійки відбулося в Луцьку на вул. 17 вересня в, будинку № 2.

В одночасі закрилось сонце. Зловісна холодна тьма закрила небо, смерть, розруха і голод літали над хатами. Кругом, за тисячі миль говорили пошепки, місцеві швондери лукаво нишпорили поміж людьми. Можливо хто слово проронить ненароком…

Боялись. Страх як боялись нащадки Ірода за свої грішні шкури.

В таких умовах унікальний український народ жив, творив, народжував, виховував, працював і вижив. Попри всякі намагання Кремля Україна зберегла свою душу, українську пісню і мову свою солов'їну.

Катерина в роки лихоліття з синами Володею і Ростіком

В голоді, холоді і тузі жила Катерина. Молилася, плакала за чоловіком: «Чи живий?» Вісточок ніяких. Тривога краяла душу. Сина народила в Преображенському медпункті, роди приймала місцева медичка Чубоха Марія, чудова людина, її в наших селах пам'ятають і дотепер.

Воістину унікальні українські люди. В ті чорні часи, без жодної копійки, без кусочка хліба, без будь-яких умов для господарювання – жили, виживали, годували дітей, а всі сили і здоров'я віддавали ворожій владі.

Зима, зима, зима. В пам'яті тільки зима. Сіре, холодне, розшарпане небо. Сірі, аж чорні, хати, сірий сніг. Усе в чорних і сірих тонах. Голодні, обдерті діти. В селі навіть собак не було, бо їх треба кормити. В Катіного немовляти Ростіка за пустушку була тряпочка з замотаним клаптиком м'якуша хліба, коли він був, а то й поржня тряпочка. В колгоспах за роботу не платили, записували трудодні і селянин мав тому бути радий і вдячний владі за турботу. По подвір'ях і хлівах нишпорили швондери. Вишукували, чи не приховав бува хто порося чи теля, або торбу зерна. За все треба платити непосильні податки, бо треба кормити Московію і величезну ватагу комуністичних холуїв.

Комуністи, у страсі і в свинячій боротьбі за тепле місце біля державного корита пожирали один одного. Заробляли собі дешевий авторитет підлими наклепами і провокаціями.

І все-таки ми вижили. Слава Богу! Вони говорять: «Слава партії!» А я говорю: «Слава Богу!» Тепер я розумію, що наші страждання, то був промисел Божий і всі ті дні і роки Господь беріг нас і пильнував.

2012 рік. До різдва лишилось кілька днів. Моя Люба на кухні запікає шинку, бочок, домашні ковбаси. Запах неймовірний. Ніхто не запікає так смачно, як моя Люба. А я пишу і плачу. Так, плачу: «Де мої дитячі роки?» Так як ми не можемо собі уявити ту благодать, що приготовив нам Господь у царстві своєму – так ми з братом у своєму ранньому дитинстві не могли собі уявити, що існує така смачна їжа. Не пам'ятаю в ті часи лихоліття запаху хліба. Це вже було пізніше.

А на той час пам'ятаю бідну хату, запічник з якимись лахами. Зима. В хаті холодно. Від дихання з рота йде густа, біла пара. На тапчані, вкритому рядниною, сидить мовчки тітка Настя, батькова сестра, вона прийшла з Тростянця провідати нас голодних. Матері дома нема, вона пішла пішки в Луцьк по хліб, по зимовій, заметеній хуртовинами, дорозі, довжиною в двадцять п'ять кілометрів. Хліба можна було придбати тільки в Луцьку, буханочку, а якщо повезе то й дві. Але треба було вистояти на морозі в черзі цілу ніч, а то й більше. А бувало й не хватить хліба і треба чекати й другу, а то й третю добу в мороз і в заметіль.

Я зліз з холодної печі. Хочеться їсти, Нишпорив по хаті. Найшов жменьку разової муки і зубок часнику. Розтер ложкою цей здобуток на великій чорній пательні, що стояла на холодній плиті, і з'їв.

Володя на чотири роки старший. Де він був у той час не знаю, а їжу свою пам'ятаю й тепер.

Це, звичайно, було трошки пізніше. А через рік після арешту прийшла вісточка з Сибіру. Батько просив у матері обмалювати ручечку народженого сина і вислати ниточку з ростом маляти. Про себе нічого не писав, усе втішав і просив у всьому покластися на Бога.

Не дочекалася зятя з сибірської каторги і баба Надя. Пригадує Володя: «Вийшла з хати винести сміття, повернулась, присіла і кров пішла ротом і носом. Мати підбігла, взяла за руку і все…»

Бабуся мене маленького любила і доглядала. А я лише пам'ятаю як чужі дядьки робили біля хлівчика домовину і як бабця уже лежала в ній. Рання дитяча пам'ять закарбовує найбільш вразливі моменти життя. Поховали бабу Надю на могилках біля найстарішого дуба. Ось він би багато чого міг би розповісти про село і його мешканців, а ще великий горб і стара-стара липа на горбі. Хоча тепер з липи лишилась тільки її нижня частина, все одно вона вражає своєю величчю. Та ми, дітлахи п'ятидесятих років, пам'ятаємо її в усій своїй величавій красі і величі. Ось вони є мовчазними свідками історії села і його жителів, але гордовито мовчать, покриваючи свою тайну туманною сивиною. Хіба, що може колись привідкриють завісу сивини древні печери у горбі.

Тим часом в Сибіру

Ми немощні люди,
Але сильний Господь.

Безмежна, страшна, голодна тайга розкрила свою прожерливу пащу і готова пожерти мільйони мучеників. Довгі, холодні бараки, морози, метелиці, воші, гнила сільодка і тюлька щоденна їжа. Вульгарний озлоблений конвой, брудна лайка, спеціально дресировані на зеків собаки, готові в момент розірвати будь-кого із них. Це регулярно практикували на ослаблених осуджених, або на хворих. Колючий дріт, лайка, різня, сморід. Були ночі коли розбійники-рецидивісти вирізали й по сорок чоловік. Смерть завивала і шугала над тайгою як хурделиця. Хто, де, в якому болоті ліг кістьми – ніхто ніколи не взнає. Сибір – величезна тюрма і могила, що вміє зберігати державні таємниці. Але Воля Божа була на те, щоб батько вижив. Багато різного люду варилося в тому канібалістичному котлі. Найпротивніші були рецидивісти й інша злодійська мерзота, без національності, родини і людської подоби. Саме їх комуністи використовували, як каральних псів, для розправи над людьми. А людей в цих таборах смерті було ой як багато. Їх тут чиновники й інші примати називали «хохлами», «врагами народа», «бандеровцами». Побачив там Федір і людей тихих, чемних, доброзичливих, після знайомства з ними у Федора відкрились очі, появилась віра в майбутнє, надія на повернення, укріпилась любов. Таємно зустрічались, молились, говорили про вічне, живе і діюче слово Боже…

На той час уже в таборах послабився трошки режим, можна було притулитись до кедра і трошки подихати, подивитись на небо і згадати, що ти є людина, а там далеко-далеко за обрієм, що палає над сопками – рідна, мила, дорога Україна.

Тої суворої зими батькову шию обсіли чиряки і скрутили так, що не повернути голови. І ніякого спасу не було. З вірою попросив у братів: «Моліться за мене і я буду молитись, то Господь оздоровить мене». Так і зробили. Пізно ввечері кожен молився на своєму місці. Федір вийшов на вулицю за бараки, там де чистий сніг. Мороз тріщав під сорок градусів. Впав Федя на коліна, низько склонив голову перед Богом і щиро молився, солодко і вдячно. Потім позривав всі бинти, промив, протер шию снігом, пішов у барак і міцно заснув. На ранок всі чиряки прорвали і пропали, тільки шрами глибокі лишились на все життя, як пам'ять про милість Божу, його силу і волю.

А вже через короткий час там же в сибірському таборі, серед хуртовин і пекучих морозів, у бочці з льодяною водою Федір Савович прийняв святе водне хрещення і дав обітницю служити Господу.

Відкрились очі і появилось світло в кінці темного тунелю. Надія і віра, що всі ці муки не на даром придавали сили. Цей страшний морок не кінець, а

терниста дорога до світла. Появились іскорки радості, передчуття майбутнього свята. Тайком у тайзі звучали псалми і славилось ім'я Господнє, там, серед дрімучої тайги за колючими дротами до неба линули пісні Господньої Слави. І на своїх тиранів уже дивились зверху, співчуваючи їхній убогості.

Ще десь в глибині душі жевріла якась слабенька думка, що у верхах сидять справедливі правителі і вони не знають, що творять їхні піддані в низах. Писалися скарги в раду міністрів СРСР, генеральному прокурору, контрольній комісії м. Москви. У скаргах відкрито розповідалось, як сфабриковувалась справа, як вибивались фальшиві зізнання шляхом залякування, шантажу і провокації відносно дружини й дітей. Та у верхах ніхто ніколи скарги не читав. Головна їхня мета – втриматись біля корита, абсолютна покора цілих народів владі і знищення непокірної України як нації.

Тим часом в селі підростали вічно – голодні сини. Причому голод був не тільки фізичний, але й духовний. Бракувало чогось сильного, доброго, надійного – батьківської руки і слова, інколи сховаєшся у бур'яні, приляжеш загорілою кістлявою спинкою на запашну соковиту траву, слухаєш цвіркуна і жайворона, втнеш очі в бездонну блакить синього неба і мрієш про щось світле, лагідне, надійне. Можливо, це мріялось про батька, а можливо – про Бога. Старіла не по роках вкрай замучена мати. На колгоспних полях і ланках, з чітко вказаним прізвищем на кілочку, зранку до вечора, а потім гризота про хліб, про картоплину, про ложку олії для голодних дітей. Ця гризота не покидала ніколи, ні вдень ні вночі, як пташина турбувалася про своїх діточок. Катерина всю свою любов віддавала босоногим синам, зігрівала їх і вмивала своїми гіркими сльозами і своєю турботою.

Обжинки

Були в колективній праці і радісні моменти. Вміли наші волинянки працювати і любили щиро свою хліборобську працю. Було це гарного літнього дня. Я, маленьким дитям, грався в квітах біля хати, а колгоспники закінчували жати під хатою колгоспне жито. По закінченні збіглись до хати, сплели величезні вінки із квітів і жита і оділи на декого із присутніх. Можливо, це був бригадир, голова, ланкова – не так важливо. Вінки були величезні і їх одівали на плечі. Вітали цих людей і підкидали високо на нашому дерев'яному стільці, вітали одна другу, бо переважно це були жінки. Робили все весело і щиро, без ніякого лукавства, а потім пригощались, співали пісень – веселі і щасливі. Воістину унікальні наші українські баби, варті глибокої пошани і достойного пам'ятника, в кожному селі, на видному місці край села.

У колективному труді і починаннях були й хороші ознаки, та «мудрі правителі» все зруйнували своїм панічним страхом за своє місце біля корита.

У Стьопки Мотруниного був найбільший садок на хуторі, з трьох боків оточений скошеним колгоспним хлібним полем і стояла немолочена скирта. Ось туди привезли велику, як на той час молотарку, що приводилась в дію трактором через великий шнековий ремінь. Була й інша тогочасна техніка, а головне люди – веселі, задорні. Хоча пам'ятається все в чорно-білих тонах, як колишнє кіно, але працювали з радістю й завзяттям, молотили хліб. Там же в садку була пересувна фронтова солдатська кухня, обід готували там же в садку і кормили людей. Мене, малого, розпирало від цікавості, тому й не відходив ні на хвильку. Покормили й мене. О, це було неймовірно смачно, пам'ятно і зворушливо. Ще й до того давали газіровку… Їм би продовжити хороші традиції і жити в дружбі і співпраці з народом і з Богом. Тоді цвіли б сади, сміялися щасливі сім'ї, гомоніли б щасливі діти. Та ні – правителі хотіли крові, репресій, насилля.

Правда про хліб

(Реальна неймовірність)

Гарного літнього дня ми з братом Володею бігали по стежині, що веде від хати до Колківської дороги, біля Гнатової сажівки. На траві біля сажівки біліли полотняні доріжки, це Христя з Тетяною вибілювали наткані за зиму полотна. Тетяна – дружина Гната, а Христя її сестра. Ми котили перед собою металеві круги дротяними саморобними пристроями, вигнутими певним чином. Так забавлялись в той час на селі більшість хлопчаків. Іншого ж нічого не було. Ігри й забавки придумували самі. Заігравшись, не помітили, як по дорозі в напрямку Колок під'їхав грузовик. Чомусь їх тоді називали полуторками. Машина зупинилась і шофер почав сигналити. Здивовані зупинились, чекаємо. З кабіни вийшов шофер і покликав нас до себе. Коли підійшли, недовіра пропала. Чоловік з добрими очима добродушно посміхнувся і простягнув нам буханець хліба. Така небачена щедрість нас шокувала. Неймовірно. Такого просто не може бути. Чужа людина дає нам цілу буханку хліба. Не привичні до будь-яких подарунків боїмося брати, але ж і не взяти ми не могли.

Не пам'ятаю чи дякували, але колеса свої забули на дорозі. Коли бігли до матері, то Талахівські кури розліталися в різні сторони – які в сажівку, а які мало не на хату. Радості не було меж. Мені вже шістдесят, а тоді було мабуть років три-чотири, а пам'ятаю той сонячний день як сьогодні. То було літо.

Уже пізніше, як ми трохи підросли, мати розповіла, що на передодні того дня поверталася з Луцька без хліба і плакала. Шофер, що її підвіз, по дорозі бачив двох голодних хлопчаків, які чекали, граючись, свою матір при дорозі. Ось мабуть він знову їхав з Луцька і зробив нам такий щедрий подарунок.

І тепер, через десятки років, серце кров'ю обливається, коли бачу при дорозі або біля мусорного ящика кусочок хліба, викинутого ситими, бездушними людьми.

Ісус сказав: «Я є хліб…» Як можемо викинути хоч кусочок? То є тіло Христове, а ми ситі, бездушні розпинаємо його знову і знову. А в цей час десь помирають від голоду діти. Ми – українці, і хліб для нас святе. Викинути під ноги або в сміття святе людина не може, – це може зробити лише бездушна потвора, або щось нерозумне.

Уже, мабуть, більше десятка років тому я попросив одного чоловіка з Гайового привезти мені кіньми з города картоплю. Позаочі дехто називав його «Хуна», а деякі діти колись так і дражнили. Не знаю чому. Простий одинокий чоловік. Завжди при конях. Трошки закритий в собі. Як і більшість при такій роботі, любив трошки випити. Нічим не виділявся.

І ось коли після зробленої роботи присіли, як звичайно у нас прийнято повечеряти, у нього з рук випав кусочок хліба і впав аж під стіл. Він зі страхом і трепетом швиденько його підняв, поцілував і швиденько з'їв…

Оце так повага до хліба – чиста, не лукава! Це приклад смирення і страху Божого, Божої любові. Шанобливо поважаю тепер цю людину. І ніякі високопоставлені авторитети не зрівняються з авторитетом простого конюха з села.

Вовки

І знову зима. Довга. Безкінечна. Сніговими заметами занесені хутірські хати, сади, кущі, поля і лози. Тріщать від лютих морозів в лісах могутні дерева. Все сковане колючою зимою. Сутулиться край поля, наполовину заметена хуртовинами, одинока маленька хатина. Вечоріє. З маленького віконця ледь помітно пробивається слабеньке світло від лампи керосинки. Дим з комина не йде, як це мало б бути.

В хатині нудьгують два маленькі хлопчики без їжі, тепла і будь-яких іграшок. Всіма забуті, немов на дні якоїсь дикої пустелі. Одні-однісінькі в забутій хатині, на забутому хуторі. Можливо, десь в якійсь хатині ще б'ється спрацьоване серце якоїсь вдовиці, можливо, десь кашляє на якомусь за пічнику помираючи чийсь дідусь. Хутір завмер.

За віконцем хати виє, плаче хуртовина. Насувається ніч, і смертельна туга витає над засніженим полем і заметеною хатою. Все покрилось сірим сніжним мороком. Все покинуте, забуте.

Пам'ятає лише мати Катерина, плачучи і замерзаючи в Луцьку під закритою крамницею. Нічна хурделиця замітає кількох нужденних, сільських жінок, закутаних хто якоюсь великою хусткою, а хто якимсь іншим старим лахом. У страсі, відчаї й холоді туляться в якомусь чорному від старості закутку, під

старим, мабуть, ще польським муром. Хуга пронизує до кісток, задуває в кожну шпарку в худій одежині. Ще добу тому пішла Катерина до Луцька по хліб. Чи купить? Чи хватить? Серце рветься до дітей, що можуть згинути на хуторі в одинокій хатині, та як повернутись без хліба?

В Сибіру розривається серце у батька, відчуває біду.

В той час жеруть горілку чиновники в ресторанах, регочуть як перед кончиною.

(І біси віруют і трепещуть).

А на хуторі, з лісу, без поспіху, вибігло двоє, також голодних вовків. Обскубані, худі, голодні. Очі світяться зеленим, холодним блиском. Перебігли через лози, що поросли впродовж німецького рова. На полі зупинились, мовчки роздивлялись, направились до хатини. Недалеко від хати знову зупинились, розглядаються, принюхуються. Підняли свої голодні пащі догори і завили – протяжно і моторошно; один, потім другий: «У- у-у-у-у, ау-у-у», «у- у-у» – вторить їм під стріхою хуртовина.

Хлопці в хатині затривожились, притулились один до одного і забились в куточок за грубкою. Трішки постояли в тривозі, і Володя тихенько підійшов до вікна, та раптом бігом побіг назад. Там почувся якийсь незнайомий писк, щось зашкребло по маленькій, чорній шибці і враз у вікні появились дві великі, страшні морди, подібні до собачих. Та щось дуже великі і страшні. Очі у них світились таким холодним, зеленим блиском, що завмирало серце.

Вовки на хуторі

Якийсь короткий час дивились на хлопчаків пожираючими голодними очима, а потім один вишкірився, показавши страшну червону пащу з великими білими іклами і зникли. За вікном, щось завило та так протяжно і тужливо, що враз все завмерло навкруг: «А-у-у-у-у-у, у-у-у-у-у-у!» У тих звуках була якась страшна, дика туга, відчай, голод і смерть.

І знову все затихло. Тільки хуртовина вила і стогнала до ранку, замітаючи сніжною пеленою хатину і двох маленьких хлопчиків разом з нею.

Так в чому ж тут сила, що не згинули діти в цій сніжній домовині? Червона, від крові, комуністична влада зробила все для того, щоб діти не вижили. Та ні – вижили… Вижили тому, що Господь перебував разом з дітьми, зігрівав і не дав з голоду вмерти і пащі вовкам зав'язав.

Трошки про «своїх»

Що ж то за такі унікальні «свої»? Настільки справедливі, добрі, чуйні, що подібних їм не було в цілім світі. Нас так вчили в школі. «Свої» все робили тільки для людей, для народу. І лозунг у них був: «Все лучшее детям!» А я, маленький хлопчик, мабуть, був дуже тупий і нерозумний. Я, мабуть, мав тоді розуміти, що голод, убожество й сирітство, дароване всесильною владою, – це щастя і сприймати його треба з радістю і вдячністю.

Жили ми на хуторі Видранка. Хатина купалася в золотистих житах і буйних травах. З одної сторони до самих підвалин колишеться колгоспне жито, а спереду, від самих дверей і до окраїн буяють сінокоси, луки, трави. Любив я тоді сидіти зверху на курнику і малювати. Любо мені було в ті хвилини і сумно. Сумно тому, що знову батька забрали в тюрму за те, що в Бога вірив і не приховував того. А «свої» не любили Бога, не вписувався Бог в їхню двобоку сатанинську моральність, тому і в тюрми кидали людей за віру. Лицемірили: «У нас в советском союзе свобода вероисповеданий!» Та тільки віра мала бути одна (в идеалы коммунистической партии). Закривали людей вірних Богу у тюрми, в табори і катували, а самі трусилися від страху, тому що сказано: «І біси вірують і трясуться».

Стоїть хатина серед жита, колишуться хліба і трави, а городу нема біля хати. Дико. Не по-українськи. Не дають «свої» городу біля хати, хоча при найгірших катах України город в селянина таки під хатою був. «Свої» ж закували чоловіка, а дружині, колгоспниці, з малими дітьми дали города десь далеко на глині, щоб намучилась і щоб нічого не вродило. А сінокос наміряють на горбочку, де все вигоріло під палючим сонцем, або в долині, де вся трава вигнила в воді. І за рабську роботу в колгоспі тоді нічого не платили, лише писали трудодні, і Довгань (об'їждчик) їздив на своєму сивому коні полями, щоб ніхто листочка гички не зірвав теляті, або травички не скубнув кролям.

Ось так дбали «свої» про вдовиць, про дітей, про тих, хто не мав блату з партійними холуями. В таких умовах ростила нас мати, журилась, мучилась, трудилась, тихесенько Богу молилась і в надії, в тривозі й печалі мужа з неволі чекала.

Відлига...

1953 рік. Помер тиран народів. Люди мовчки переглядались, але боялись, щось говорити. Ще кузня смерті міцно стояла на своєму фундаменті і будь-яке необережне слово могло вартувати життя.Та все ж появилась хоч якась маленька надія. Із села немало людей було закуто в кайдани. Всі мовчки чекали. В селі, в тюрмах і в таборах ще жевріли серця надією. Рік за роком потріскувала крига, що довгі нестерпні роки сковувала сумне суспільство.

Федір в Сибіру

З весняним сонечком відтало серце Катерини, затріпотіло, забилось як синичка у клітці. Солодка надія і страх, а що, як не відпустять?.. Йшли роки, писались скарги й прохання в найвищі органи радянської влади, земля ще стогнала від наруги, тайга вже блювала своїми жертвами, не в змозі їх проковтнути. Та влада ще мовчала як крижана скеля, але основи тієї скелі уже тріщали і страх за свої мерзенні шкури примушував їх думати якось викручуватись із цього потворного стану.

І ось за 196 протоколом комісії президії Верховної ради від 4 серпня 1956 року Федорчуку Федору Савовичу знизили строк з 25 до 7 років ув'язнення. І терпів муки і наругу ув'язнений Федір Савович п'ять років і три місяці. Звільнився 27 серпня 1956 року.

(М. Омськ – 29, п / я 4 – 16 / 12).

Літо

Літо до мене прийшло більш як через п'ять років після народження, десь в кінці, а можливо, й на початку вересня 1956 року. Цей світлий, сонячний день став пам'ятним на все життя. Того дня я був у колгоспному дитячому садку, що розміщувався в хаті кривенької Насті. Так, уже й появились ось такі примітивні садочки. Що бідненько, то не дивно, післявоєнний час, не міг похвалитись особливим достатком. Головне, що діти нагодовані і доглянуті в той час коли матері працювали в полі. Влада намагалась реабілітувати себе в очах народу за скоєні злодіяння і натягувала на себе маску доброчинства.

А Настя кривенька тому, що накульгувала на одну ногу. Тітка Настя була добра швачка і шила вона обновки для всього хутора, та навіть і села. Настя була дружиною Івана Домціного, Гнатового брата. Іван у свій час покинув дружину і виїхав у Крим. Про це пригадує Міщук Поліна Іванівна (Поля). Від того часу Настя проживала одна. Жила вона за Сяньом Грицівським, при глибокій долинці, біля старої Човницької дороги. Від Сяня до Насті вела вузенька стежина через колгоспні буряки. Весь хутір тоді був пов'язаний такими стежками.

У невеличкій спальній кімнаті стояли металеві ліжечка з білими простинями і синіми одіяльцями. Найбільше не любив я спати вдень, шкода було потраченого надаром часу. Діти гонились по подвір'ї, граючись резиновими іграшками. Мене такі іграшки не цікавили. Я собі длубався, придумував щось своє, можливо тому, що був трошки старший. Та тепер не про те.

Хтось прийшов і сказав, що повернувся мій батько…

Від несподіванки я остовпів і проковтнув мову, та враз зірвався і побіг через колгоспні буряки, що були мені по пояс, а місцями й по шию, забувши про стежки. Збивав собі ноги, коліна, лоба, сотню раз падав і знову біг. Про це ще довго згадували очевидці.

В кімнаті були сусіди, Володя, вмивалася сльозами мати, як вранішня квітка росою, сидів дядько Арсень, а на кріслі біля стола сидів незнайомий дядько. Радісно й тепло усміхаючись, простягнув мені руки, підняв і посадив собі на коліна.

Мені не раз говорили, що десь далеко в тюрмі в мене є рідний батько, бо був ще й хресний, тільки в армії. Ні одного, ні другого я не знав, а тому й не розумів, котрий з них мені рідніший. І ось я на колінах у батька… Багато чого поки що мені незрозуміле. Сидів мовчки і не їв, а лизав смачний, великий медовий пряник. Подібні пряники ще й тепер бувають в продажі.

Йшли дні, а батько так і не чув мого голосу, щоб почути – виходив в сіни, а мати тим часом намагалася зі мною говорити. А взагалі-то заговорив я дуже пізно, уже було більше двох років, як дивлячись на кухні у вікно, промовив: «Он Динисова бечка побігла!» Ще деякий час привикав до батька, навіть спробував наябіднячити на Володю: «Дядьку, а Володя взяв вашого ножика!» Та рідна батьківська любов і те тепло, якого ми так довго чекали, розтопили залишки криги в дитячих серцях. Прийшло просто літо, якого ми не знали всі ці довгі роки.

Потрошки налагоджувалось життя. З приходом весни і літа випаровувалась біль з сердець. Дитячі рани швидко гояться, а ось у матері розірване серце ніяк не гоїлось ще довгі-довгі роки, тим більше через кілька років червоні монстри знову розривали його, по живій рані, своїми кістлявими, закривавленими руками. У хаті і на хуторі появилась радість, тепло, усмішка і навіть щирий сміх від душі. І влітку було літо, а весною була весна. Злиденна бідність ще була, бо вся країна була в злиднях, але ж все-таки була їжа на столі і якась простенька одежина на тілі. Дрова ще довгі роки тягали в'язками на плечах із лісу або з корчів, а взимку тягали на санях. Сани батько зробив сам із кривої старої груші, добротні і великі. Пізніше, вже після другого арешту, до такої роботи я привчив свого вірного друга Мухтара. Разом з ним, в одній упряжці, ми тягали сани з дровами по тому ж засніженому полі, по якому колись брели до хати голодні вовки.

В колгоспі коні були. У свій час їх відібрали в хазяїв. Забрали й дідові коні, позабирали землю, худобу, всякий ременант, а тепер випросити коні на якусь годину в колгоспі було неможливо. Пізніше позичали коника у Федора Касянового з Видранки. Він був онучником і мав коника. Цей коник не один раз виручав нас. Сам Федір збирав у людей онучі, за це можна було виміняти в нього синьки на побілку хати, або череп'яний свисток для дитини, але ж і це можна було придбати тільки у нього, Федора Касянового.

Виживали всією сім'єю. Батько ішачив в ліспромгоспі і на будовах в Луцьку, ми ж усі рили землю в колгоспі. Та все ж коли були в купочці, – було мило, особливо в неділю. Яке гарне українське слово – неділя (не працюй), відпочинь, сходи до церкви.

Одежина в нас була бідненька. На Пасху мати старалась купити нам хоч дешевенькі костюмчики, в яких ми потім ходили цілий рік. Справляла дешевенькі, здебільш брезентові, туфельки або хоч сандалі, і ми тому були раді. А коли мати купила мені до старих, посивілих від старості, черевик нові шнурівки, я біг по

шляху на Видранку до Гріши похвалитись обновкою. По дорозі все поглядав на свої посивілі черевики, на яких чорніли нові шнурівки.

В ті часи всі хуторяни перебивалися в бідності. Хто мав кращі хати – був відправлений в Сибір, а хати були забрані. Люди виживали як могли, але щось говорити боялись. Терпіли. В тайні, в глибині душі, все ще надіялись, що щось зміниться, повернуть землю і можна буде господарювати. Та марно. Безбожність і бездушність прийшла надовго.

Немов спустились з неба журавлі

Світає… Над широким, мокрим лугом стелиться молочний туман. Хутір. Рядочком тихесенько туляться поміж лугом і житнім полем три старенькі хатини, накриті соломою, поруділою від часу. Правда, у Гната хата накрита дерев'яною стружкою, яку він сам виготовляв простим дотепним пристроєм. Довгий, метрів з чотири, дерев'яний ричаг закріплений на масивному стовпчику, висотою з півметра. В основі його кріпиться кований струг і осикова заготовка потрібної довжини. Бере чоловік за кінець ричага, впирається, робить кілька кроків – і в іншому кінці вискакує тоненька біленька дощечка. Потім друга, третя, десята, сота, тисячна. Так назбирається на легку, не дуже дорогу, кришу на хату. Це у Гната. Я колись думав: «Талахі багачі, у них є лучина». Та секрет тут лиш в тому, що дядько Гнат один з небагатьох не був репресований після війни, а господар він був мудрий, тямущий. Та доля каторжанина не проминула і його, пізніше разом зі своїм двоюрідним братом і сусідом Федором, Ізвуком Петром і Момотюком Адамом, він був засуджений на висилку в Сибір в Красноярський край за віру в Господа Ісуса Христа. А лучина, це тоненькі трісочки, наколоті зі старих, смолянистих, соснових пеньків. Лучину використовували на розпал у грубці, а в вечірній час, особливо довгими зимовими вечорами, як свічку. Ставили її на плиті під кубахом і запалювали. Горіла лучина добре і довго, дуже коптіла, але давала хоч трохи світла на хату.

При такому світлі вечеряли, вечоркували, лускали гарбузки прямо на землю, пряли пряжу і говорили, говорили… Чоловіків якось не було – хто в Сибірі, а хто не повернувся із фронту.

Земля – так називали підлогу, зроблену з глини і змазану кожної суботи рідкою глиною з коров'ячим кізяком.

А в Каті лучини не було, бо не було й чоловіка. Точніше, він був, але далеко в Сибіру по великій милості радянської влади, а сини ще маленькі.

З хати вийшов хлопчина, босоногий, в поношених латаних штанцях, не стрижений, загорілий. Сирота при живих батьках, а очі світяться іскорками радості. Сонце вже осіяло весь луг, всю долину, щирим золотом запалали околиці, корчі і лози, парували теплом руді стріхи. У небо здіймається жайворон, а на широкій вербі, перед хатою, заливається своєю вільною піснею соловей.

Усміхається до сонця калина біля верби. В буйній, пахучій траві міріадами різнобарвних іскорок іскриться золотиста роса, і пахне, пахне медом, лугом і ще чимось давнім і рідним… Від порога й до окраїн розкошує буйна, квітуча трава, а трошки далі косарі. Один за одним косять густу соковиту траву. Один за одним кладуть високі покоси. Зупиняються лиш час від часу, щоб витерти піт із чола або помантачити коси, що виблискують на сонці. Над лугом дзвенить передзвін мантачок.

А у Стьопки в садку чути характерний передзвін молотка, коси і бабки. Хтось клепає косу. Цей передзвін мантачки, молотка, коси і бабки не сплутаєш ні з чим ніколи.

І пісня косарів звучить понад лугом між полями.

Вийшли в поле косарі
Косить ранком на зорі.

Гей, нуте, косарі,
Бо не рано почали;
Хоч не рано почали,
Так багато утяли!

До обіду покосили,
Гострі коси потупили.

Ці косарі прийшли з фронту, немов спустились з неба журавлі: Арсень, Іванчик, Федось Ликсіївський, Володимир Ликсіївський, Федось Пилипівський, Миколь, Андрій Терпелюк, Степан Чорний, Сяньо Гриціївський, Гнат Лазарович, Щепко, Іван Давидович, Юхимчик, Денис, Петро Гільчишин, Василько, Циц Володька, Варйон, Гриць, Степанюк Трохим, Денис Степанюк і багато-багато інших. Це покоління особливе, воно пахне порохом, махоркою і димом. Цей запах горілого залишився з ними назавжди.

Того дивного ранку вони, немов спустились з неба журавлі, що летіли, летіли з далекого фронту, покритого димом, глибокими шрамами і великими руїнами. Уже надломились крила, а вони все летіли. А потім кружляли над мокрим, туманним лугом, сумно курликали, жаліючи про тих, хто не вернувся з ними і тихо спустились в білім тумані на заквітчаний медовий луг.

Задзвеніли мантачки, зашипіли коси і пісня полинула над лугами, гаями, над полями і полинула ввись у вічність.

Гей, нуте, косарі,
Бо не рано почали;
Хоч не рано почали,
Так багато утяли!

По обіді спочивали,
Гострі коси поклепали.

По-доброму, з трішки лукавою і щирою, лагідною усмішкою піднімається сонце. Щось ця лагідна сонячна усмішка так нагадує мені усмішку батька і матері: щиру, добру, трошки лукаву, і лагідну.

Косарі косили луг. А мені все думається, що вони прокошували через квітучі трави мого дитинства дорогу у вічність. З того дивного ранку вони завжди були в мене перед очима: косили, жали, сушили, звозили, молотили, орали, сіяли, будували. Народили дітей, дочекались онуків – натішились і так тихо один за одним пішли у небо.

Я бачу підводи з мого дитинства. Величезні, накладені сіном, льоном, снопами, одна за одною повзуть із хутора все під гору й під гору десь до села і зникають в голубій блакиті.

Останнім із сивоголових журавлів ми проводжали у вічність дядька Арсеня, 12 травня 2003 року. Проводжали не просто дядька Арсеня. Ми проводжали епоху, покоління, якого більше не буде. Загартовані порохом, омиті кров'ю і потом, загартовані тюрмами, голодом і холодом – трударі, хлібороби і будівельники. Того дивного ранку не всі косили на лузі – хто будував, хто трудився на іншому полі, а хто й був на каторзі. Але всі вони достойні сини України. Простіть мені ті, кого не назвав поіменно. Ніколи не гнили вони робочої днини під буфетом або іншим генделиком, а працювали з любов'ю і радістю. За то відпочивали з розмахом і з піснею:

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито женці жнуть,
Хорошії гості в хату йдуть.

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито при межі,
Хорошії гості від душі.

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито за селом.
Хорошії гості за столом.

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито, ще й овес,
Тут зібрався рід наш увесь.

Зеленеє жито, зелене,
Хорошії гості у мене.
Зеленеє жито по ріллі,
Славно мому роду при столі.

2012 рік. Завтра День Перемоги. Достойні сини України пішли у вічність. Низько склонімось перед ними. Вони того варті, борці за волю України, в радянській армії і в підрозділах УПА вони боролись за свободу України і кров'ю своєю волю окропили.

Діти

А діти? Чим зайняті діти? Діти пасли корови. Ми з Володею пасли корови з усього хутора і, звичайно, свою. Хто дасть хліба з маслом, а хто й кусок пожовклого сала. А хто просто прижене свою корову до стада й покине, а ми доглядали. Пасли босоніж, а ранкова холодна роса аж до кісток діставала. Вихід був простий. Як тільки корова спорожняла свій сечовий міхур, а то й щось більше, зразу заходили в ту пінисту калюжу і таким чином гріли свої холодні, босі ноги. Згодом піднімалось лагідне ранкове сонце, зігрівало все навкруг і вже не треба було топтатись у тій пахучій калюжці, переминаючись з ноги на ногу. Та й калюжка висихала й захолодала.

З весни пасли по всьому болоті, але ж недовго, – починали рости сінокосні трави. З того часу пасли на вигоні, на хатниську Юрки Віхтурівського й біля Палазіних корчів.

Якось вранці-рано пригнали ми з Володею корови на вигін до Палазіних корчів і пустили там пастись. Сонечко тільки-тільки піднімалось, але вже промінчики достатньо прогрілись і своєю ласкою зігрівали стадо, що з насолодою хрумало зелененьку травичку попід пахучими вільховими корчиками. Корівки мирно паслися і ми прилягли на сонечку, під запашним вільховим корчиком. Запах молодого вільхового листя, це також запах з дитинства – ніжний, заспокійливий. Та дитячі, чутливі, носики вловили приємний запах диму. Переглянулись, повставали. Легенький, пахучий, голубий димок піднімався над гущею темно-зелених корчів. Листочкі, вкриті срібною росою, виграють під ранковим сонечком міріадами різнобарвних вогників. Благодатну тишу і спокій підсилює безтурботний пташиний щебет і хрумкіт соковитої травички.

Хлопчаків зацікавило: «Звідки так рано в корчах взявся дим, хто ж там палить огонь?» Коли підійшли ближче, з корчів вийшов дядько Арсень і запросив нас до середини. Там творилось щось дивне. Горів огонь, обкладений цеглою, зверху стояла залізна бочка, а поруч стояв дерев'яний цебрик, наповнений водою. Від верху добре закритої бочки йшла мідна трубка, покручена як змія, і проходила вона через цебрик з водою. З кінця трубочки цівочкою бігла прозора водичка і збігала через лійочку з ватою у великий бутель. Водичка пахла горілкою. Все було дивно, казково. Дядько дав нам по ложечці тої водички. Було гірко, обпекло рота, потім трошки покрутилась голова, але все пройшло.

Ось так колись потай люди робили горілку, бо за це також могли посадити.

Вигін був невеличкий і корови майже все літо товклись на одному місці і гризли майже суху землю, особливо коли літо було засушливе. Вигін хуторяни називали бубном; він був сухим, пожовклим, а кругом колгоспні жита, буряки, сінокоси. Худобу неможливо було втримати на скам'янілому, потрісканому від спеки бубні без води і зеленої паші, коли ще й дошкуляли оводи, мухи й інші комахи. Час від часу корови зривалися з пустиря і тікали на колгоспні поля, а там Довгань на коні. Добре, коли обходилось залякуванням і лайкою, бо бували й штрафи.

Голодні корови варились під палючим сонцем, їх роєм обсідали прожерливі комахи-кровососи, і худоба знову задирала хвости і втікала з ненависного бубна, а в пастухів була мрія втекти до озера покупатись. Влітку це була найбільша втіха хлопчаків.

Благодать наступала після сінокосної пори, а ще більше після жнив, коли все покосять і вивезуть. Тоді випасали худобу на болотах і полях від хати й аж до Варйона, Чорної Параски, Жаща, старої Човниці, Сахаліна і Видранки. Простір – хоч пісню співай. Трави після покосу підростали, особливо після дощиків, ставали соковитими, пахучими, цілющими. Корови давали вдосталь молока, було масло, сметана і сир – перша селянська їжа. Корова на селі завжди вважалась годувальницею.

Вже ближче до зими гонили навіть і в ліс. Пам'ятаю гарний дубовий ліс біля Ниви, просторий як парк. Наїджені корови повлягались, мрижуть від задоволення і жують жуйку. Пролітає тихесенький пухнастий сніжок, потріскує теплий і добрий в огонь, а я читаю, лежачи під затишним кущем, книжку «Китайські народні казки», про злих і добрих драконів.

Перед цим лісом розляглась велика, оточена з усіх сторін лісом галявина. Посередині ріс великий густий кущ верболозу. На цій просторій, затишній галявині, вкритій соковитими, запашними травами, не один раз таборували цигани зі своїми шатрами, кострами, кіньми й кибитками, а також зі своїми безтурботними циганськими розвагами, піснями і танцями. Цигани в ті часи вели таборний спосіб життя і подорожували з місця на місце.

А ще другий вигін

А ще був у нас вигін попід старим шляхом, що вигинався великим коліном від старого, дерев'яного моста перед Талахівською хатою і до старого моста перед Видранкою. Паралельно, вздовж шляху, тягнулась стара, давно вже розібрана, вузькоколійка. На ній колись Гнат працював на дрезині, перевозив ліс. Посередині, на згині коліна, навпроти старого Волоса, стояла велика дерев'яна фігура з розп'яттям наверху.

У Волоса було багато слив, куди ми дітлахами не раз забирались, та дід Волос завжди був дома і нас кожен раз проганяв. На вигоні пасли худобу, поки не покосять сіножаті, а потім свобода.

В кінці вигону, в так званому німецькому рові водилось багато риби. Дядько Гнат і Гриць Касянів ловили її просто кошиками вбрід і наловлювали по кошику і достатньо великої, в основному це були окуні й линочки.

Воду діти пили прямо з рову, набираючи її шапкою і проціджуючи через шапку, а інколи й не проціджували. Вода була чиста і прохолодна.

Селянин мав право тримати тільки одну корову, а теля, як тільки підросте, треба було здати державі. Та більше в той час ніхто не зміг би втримати. Корову треба було десь випасати, а зимою чимось кормити. А де її пасти і чим кормити? У хлів на підстілку треба соломи, її треба вкрасти в колгоспі. Та це ризиковано. Міг піймати Довгань, а це вже великі проблеми, хоча скирти гнили в полі, а весною не рідко їх спалювали. Колективне господарство мало дві сторони. Від колгоспника праця – державі прибуток, колгоспнику горб на спині і болячки. Хоча на бумазі писались трудодні, за що оті засмаглі трударі мали б дякувати партії.

Колгоспникам трохи наділяли сінокіс, але цього скупо вистачало корові лиш на два-три місяці. Тому-то і давали корові сіна скупо, аби не здохла. Весною худоба виходила з хліва худюща, не рідко й падала. Старались підкормлювати. Шукали в лісі в долинках шувер, стару, суху отаву, жали серпами і в'язками носили додому. Хоч там не було Довганя, та якби вірні слуги диявольського режиму про це знали, мабуть, заборонили б.

Особливо зобіжали при розподілі сінокосів вдовиць і одиноких жінок, а особливо жінок засуджених чоловіків, за їх заступитись не було кому і вигоди від їх начальство не мало ніякої. Як правило, їм діставались найгірші ділянки: горбок або різуха у воді. І це правда, як і правда те, що ми з Володею маленькими ходили з косами по стерні, викошували долинки і ряднами зносили ту траву сирою додому. Сушили дома, щоб була у полі хто не забрав. Цього хватало для кролів і щось ще лишалось для корови.

Були жінки, що плакали, сварились, нарікали, кляли, добивались, а були як Катерина. Мовчки терпіла, мовчки зносила всі муки й знущання місцевих швондерів. Тільки на серці ятрилась рана і по ночах, тримаючись за груди, мовчки ходила по подвір'ї, попід лугом і тільки Богу одному сповідала свою долю.

Ніколи не квилила, не кляла вона долю, ростила дітей і чекала чоловіка, як першого, так і другого разу.

Життя на хуторі

Там, де ще п'ятдесят-шістдесят років тому мирно проживали хуторяни, сьогодні пустеля. Там де колосились хліба – буяє бур'ян. Пройде ще десяток-другий років і ніхто вже й не згадає, що тут жили люди зі своїми долями, мріями, молитвами про ВАС – прийдешні покоління.

На самій Видранці проживав Федір Давидович (Касянів) з дружиною Мар'яною, що була родом з Рожищанського району. У них був син Льонік і дочка Галина. Льоня був високим, гарним хлопцем і вже в ранні, юні роки носив військову форму. Мабуть, відчував юнак, що в армії йому служити не судилось. Купаючись в озері, впав з човна в воду і не виплів, хоча й місце було неглибоке, біля мостика, навпроти церкви. Не знаю, хто сповістив про цю страшну трагедію батьків. В після обідню пору галопом мчала конячка з хутора до села, на підводі заламувала собі руки від ридання Мар'яна, в безтямі від жаху поганяв конячку Федір. Трагедія сколихнула все село.

Галя була на кілька років старша мене. З нею ми провели немало мого дитячого часу.

Після смерті сина незабаром помер і Федір.

За Мар'яною й Федором було багато непрохідних густих тернів, в які навіть ми, дітлахи, не лазили. Далі жив Циц Іван, працював дорожнім майстром і днями ходив по шляху, інколи щось поправляв, ковиряючись лопатою в обочині. В другій половині великої довгої хати жив його брат, старий Циц, зі своєю дружиною. Хуторяни його так і називали – старий Циц. У старого Цица, високого сивоголового чоловіка були жорна, січкарня, і молоти ходили тільки до нього.

З розповіді Бесарабчук Руслани Іванівни записала Бондар Марія, відомості зібрав Вишневський Віталій Олександрович. Сім'ю Циців переселили з Польші, з Білгородського повіту, села Біща. Батько сімейства Циц Михайло Федорович, а мати Анастасія Іванівна. Їх діти: Ольга, Федір, Володимир, Анна, Катерина, Віра. Переселили їх з Польщі на Україну тому, що не хотіли приймати польського підданства. У Польщі лишився тільки один син, який прийняв польське підданство і там одружився. Везли їх у вагоні для худоби і висадили в Ківерцях. Сімейство довго йшло по дорозі в напрямку Колок і на Видранці найшли порожню хату і там оселилися.

Раніше в тій великій просторій хаті був заїжджий двір, харчевня і стойла для коней. Люди, котрі подорожували в той час, могли заночувати, повечеряти, а вранці їхати далі. Господарем заїжджого дому був єврей Додік, що проживав через дорогу навпроти. Після війни хату Додіка, по вказівці райкому, перевезли в село і влаштували в ній сільську раду.

В ті знедолені часи, люди були набагато добріші, ніколи ні в чому ніхто нікому не відказував. В кого були борони, в кого конячка, в кого старі жорна, в кого ступа, в кого січкарня, а в кого свої пастухи. Так і мирились, виживали всім хутором.

В Івана з дружиною був Син Михайло і проживав він у Ківерцях, а в старого Цица дітей було багато. Дочка Ольга вийшла заміж за Сопронюка Івана і проживали вони на хуторі між старою Човницькою дорогою і колгоспною бригадою. На цьому ж хуторі проживала й сім'я Міщука Івана Петровича і Ганни Хомівни (Терпелюк) з сином Євгеном і дочкою Ольгою (пізніше її стали називати Поліною). Син Цица Михайла Федір женився в Озері, але жив у Ківерцях. Дочка Ганя проживала в Рожищах. Катя проживала в Сокиричах, чоловік її живе ще й досі. Дочка Віра проживала у Львові, а Володька з дружиною, сином Віталієм та дочкою Ольгою проживали в Озері, зліва за парнею, перша хата на центральній вулиці, що веде до магазина і клуба.

Григорій Давидович Федорчук (Касянів), рідний брат Федора Давидовича, з моєю хресною, яку звали Людя, проживав на початку Венцинтівської дороги, біля Бистранської Маньки. Пізніше Гриць переніс свою хату на місце, де до війни проживав Додік. З Грішою, сином Григорія і Люді, ми з Володею, найбільше проводили часу по лісах. Грали в основному у війну і хованки. По лісах шукали патрони, боєприпаси, навіть можна було знайти поржавілу гвинтівку. Знаходили й снаряди, було що й стріляли. На щастя, ніхто не постраждав, а в селі Вася Друкачук лишився однієї руки. Патронів находили багато в полях і в лісі. Порох використовували в саморобних самопалах, а з куль виплавляли олово.

У Гриця був невеликий, але хороший, старий садок. Були в них добрі груші і яблука. Внизу попід їхнім городом проходила та ж сама розібрана вузькоколійка, а над самою дорогою стояла височенна акація, під якою пізніше зробили зупинку автобусів.

Уесь свій вільний від корів та іншої домашньої і колгоспної роботи час ми, діти, проводили в лісах, це осінь, зима й весна, а влітку, звичайно, на озері. Зимою часто не по коліна і не по живіт, а по шию в снігу. Ходили далеко: під Яромель, під Тростянець і під Хопнів. Поверталися завжди мокрі, але з-за пазухи завжди парувало і ніколи не хворіли. Ще влітку і осінню ходили по садках, що лишились від польських хазяїв, котрі до війни заселяли наш хутір.

По дорозі на Вецинтівку жила Манька Бистранська з сином Федькою. Манька була родом з Польші і мова її була з польським акцентом. Її чоловік під'їжджав на грузовику з прицепом із Ківерець. Щоб не платити за проїзд, на ходу зіскочив з кузова машини, втрапив під прицеп і загинув.

Далі проживали Клюхи, після того як переселились з Ниви. Клюхи, лісові жителі, були трохи відлюдькуваті. До того проживали на Ниві, їх було три сестри. Одна з них вийшла заміж в Макаревичі. Жили на Ниві дуже бідно. Старші люди розповідали, що наливали дітям в миски молоко, кришили хліб і так їли, сидячи на землі. Приповзали вужі і пили молоко з однієї миски разом з дітьми.В Сірожки та його дружини страшна трагічна доля. Їх зарізав, біля хати під стіжком Петра Ілліча онук. Цей маньяк замордував ще трьох пенсіонерів у селі.

Далі за Клюхами проживали Нечипуровські.

В лісничій хаті проживав лісник Маєвський, потім у тій хаті проживав лісник Міщук Анань Трохимович, який одружився на дочці Маєвського Галі. Брат Ананія Трохимців Максим женився на Патрейковій Олі і проживав у

батьківській хаті під самим озером. Жінка Трохимця Яринка – сестра Якубової Гольдзі. Господарство при хаті Маєвських, а потім Міщуків було велике, велика територія з величезними дубами і старими великими ялинами. Гарно, як у парку. У них був син Коля і моя ровесниця, дочка Зоя, з якою ми гарно проводили свої дитячі роки, гуляючи по луках, серед біленьких квіточок. Пізніше вони переїхали жити в Преображе, де ми з Зойкою зустрілися вже у п'ятому класі. Зоя була гарненькою, чорнявою дівчинкою, дуже скромна і гарненько посміхалась.

Після Міщуків у лісничій хаті проживав Смаль. Льоня, їхній син, був мені хорошим другом. На жаль, після загибелі його сестри Лєни під колесами автомобіля, загруженого буряками, вони переїхали на проживання в село Сирники, біля Маяків. Лєна загинула на очах у брата і на моїх очах. Ця жахлива трагедія пам'ятається й дотепер.

Після Смаля в хаті лісника проживав лісник Кропивський, а потім Радецький. В Радецького був син Володя, Вася і старший Петро.

Трошки далі по Венцинтівській дорозі з правої сторони, де лишилась велика черешня, за Польщі було польське лісництво.

По сусідству з Федором Савківським, першим від дороги, жив Гнат, двоюрідний батьків брат, з дружиною Тетяною і її сестрою Христею. Їх ще називали Талахами, тому що Тетяна була родом із тростянецьких Талахів. У Гната була дочка Люся, чорнява українка, із прудкими, швидкими ногами. Коли я, будучи маленьким, вихлюпав на себе весь її одеколон, вона дуже швидко мене наздогнала і надавала невеликих буханів.

Була у Гната ступа, в якій ми також товкли пшеницю на кутю. Далі за п'ятдесят метрів від нас, жив Федорчук Степан Антонович, дуже хороший шофер, і працював ним в колгоспі все своє життя. Його батько Антон (з Віхтурів), брат Юрки й Петра, Палазіного чоловіка, що загинув на фронті. Дружина Степана, Назарова Галя, спокійна, несварлива жінка, її батько Назар колись взяв мене, маленького хлопчика з собою на полювання, у нього була рушниця. Вполювавши зайчика, старий Назар стушив його з картопелькою і ми славно удвох поїли, так як ми удвох в той день були на хазяйстві у двох хатах.

Старша їхня дочка Валя була калічка, і за все своє коротке життя так і не сп'ялась на ноги. А дочка Люба народилась уже в 1958 році, а Лєна ще пізніше. Хата у Стьопки була батьківська, велика. У свій час в ній жив ще брат Микола, який змолоду завербувався в Москву і там залишився, сестра Ліда завербувалась на Полтавщину, брат Женік, мій хресний батько, сестра Вєрка з чоловіком Толіком. Толік з Вєркою побудувались в Дідовичах, а Женік, мій хресний, невідомо де, хоча довгий час проживав у Дідовичах. Був у Стьопки великий старий хлів, в якому крім корови тримали ще й вівці, гуси, качки. Великий вишневий садок вклинювався у колгоспне поле, але якось Степанові вдавалось вберегти його від совітських швондерів, що час від часу хотіли його знищити.

А вже дальше по дорозі через сінокос і корчі, ближче до Жаща, жив Демчук Іванчик з жінкою і дочками Галею і Ніною. Дочка Надя у них народилась, коли вони вже жили на Довганьовій вулиці. На горбочку, неподалік його хати, росли

високі старі сосни. Ми іноді восени там пасли корови. В Іванчика була, мабуть, трофейна перукарська машинка. І до нього водив нас батько підстригатись. Машинка дуже скубла, тому кожна стрижка була з розмазаними сльозами на щоках. Трохи в пізніші роки мене підстригав хресний Патрейко.

А вже в сторону села, від нашої хати, біля шляху, на горбочку, за Степановими корчами, жив Литвінчук Степан, по-хутірському Данилючок, рідний брат Литвінчука Ульяна, Василя. Степан був добрий коляр, на всю округу. Жінку Степана Литвінчук (Федорчук) Настю Григорівну, сестру Грицівського Сяня, в Човниці забили поляки, що йшли з Рожищ на Преображе. Сини його Женік, Василь, Альошка і дочка Ніна. Василь женився і взяв собі за дружину Люсю із Тростянця. Довгий час проживали в батьківській хаті, а потім побудувався в Тростянці, а Женік виїхав невідомо куди, Альошка жив у Ківерцях. Степан жив усі ті роки один і один виховував синів, помер Степан страшною смертю. Заживо згорів у хаті Варки Качковської, при дорозі, навпроти Бондарів, мати Варки також обгоріла, але їй вдалось видертись з палаючої хати. Було це десь в 1957–58 році.

Трохи далі, справа в полі, була хата баби Марти. Разом з бабою проживала дочка Ганя і син Арсень з жінкою Вірою і маленьким сином Колею. Дочка Люба народилася вже в 1959 році. Арсень з сім'єю проживав в одній половині хати, а баба з Ганькою в іншій. Пізніше Арсень построївся на Довганьовій вулиці.

Сяньо Грицівський з жінкою Вірою жили біля шляху, за Степаном Данилючком. Хата також була на дві половини, в другій половині жила Ганька Грицівська, сестра Сяня. На пастовні, перед хатою, стояла величезна стара груша, а під хатою був гарний вишневий садок.

Далі за Сяньом жила кривенька Настя, у хаті в якої в свій час був дитячий садочок, з якого колись я біг через високі для мене буряки, на зустріч з «невідомим» батьком.

Син Савки Арсень з дружиною Вірою і сином Миколкою

У Сяня дітей було багато. Старший Василь мотався десь у світі. Валя, була трохи калічка і померла ще молодою дівчиною, Зіна, гарна чорноока, рухлива дівчина вийшла заміж у Рівне, померла молодою жінкою, Володя, з котрим я найбільш дружив у дитинстві, женився на човницькій дівчині

Наді, перекинувся і загинув на тракторі по дорозі з Озера на Човницю. Ростік женився також на дівчині із Човниці, живе і працює в Ківерцях. Є ще брат Вітя і Юра, Льоня проживав в Озері і помер також ще молодим чоловіком.

З цими дітьми у мене пов'язано багато. Дитяча дружба, ігри, походи, корови, школа і багато-багато іншого. Знову ліс, гриби і ягоди, постійні ігри в війну, купання в озері, якого завжди було мало, а взимку лижі. Лижі нам з Володею поробив батько сам із ясена, якого ми з Володею привезли з лісу на санях. Новорічні ялинки кожен рік також приносили з лісу, вибирали гарні, стрункі, кучеряві. Доброго інструменту в батька не було, в основному сокира, гемблик, долото, але батько був майстер на всі руки і все робив сам.

В сторону Човниці від шляху тягнулась через поля добра кінна дорога, а впродовж неї були хати хуторян. Трошки в стороні господарство Виживчука Дениса Макаровича з Федорою. Федора була сестрою безрукого Петра, чоловіка Мусіївської Параски. Дениса в війну пограбували поляки з Преобража. Забрали 3 копи жита, 2 копи пшениці, ячменю 2 копи, 1 бичка, 3 підсвинки, 20 штук курей. В Дениса був непоганий садок, а на господарстві, в клуні, була січкарня. Часто взимку ми з матір'ю брали в'язки сіна і йшли до Дениса різати січку для корови і свині. Та це вже було пізніше, коли ми попідростали, а батько відбував покарання в Маневицькій тюрмі за віру в Бога.

Далі, над дорогою, проживав Варйон з Варйонихою й сином Петром. Варйон був рідним братом Домни, дружини Лазара, а також була сестра Палазя, дружина Федорчука Петра, брата Юрки, чиє хатнисько було на вигоні. Ще сестра Надька, вдова Міщука Степана Макаровича, друга дружина Шинчика сестра Варка проживала в Сокиричах, а брат Іван був чоловіком Ганни Терпелюк, сестра Параска, дружина Якова Васильовича Тарасюка, що пропав безвісти у червні 1944 року. У них було два сина і дочка Марія.

Ликсії, так називали Демчуків, тому що батько родини був Демчук Олексій. Родина була велика. На той час всі проживали на хуторі при човницькій дорозі за Варйоном. В Івана, Григорія і Владімира були свої хати. Іван до війни працював головою сільської ради в Преображі, а Гріша працював на молочарні. Щось їх не злюбили бандити з Преобража. Людвіг Малиновський зі своїми людьми вказали німцям на хати Івана і Григорія. Німці приїхали вузькоколійкою на дрезині, пройшлись до хутора і забрали братів до Ківерець, там їх і розстріляли. Владімир Ликсіївський пізніше побудувався в селі і зі своєю дружиною Євгенією, по сільському Ївгенькою Владімировою, народили синів Євгена й Степана, а також дочок Галину й Марусю. Працював Владімир у колгоспі ковалем, а в ті часи коваль був найбільш необхідною і поважною людиною на селі.

Федось пройшов всю війну і в Німеччині познайомився зі своєю майбутньою дружиною, що була вивезена німцями на примусові роботи з Рівненщини з Сарн. З дружиною Галиною побудувався в селі, біля озера, по сусідству з сестрою Голобородько Надією, мали вони сина Сашу. Після смерті дружини Федось вдруге одружився на Мані Яблонській і народили вони сина Володимира.

Важке супружнє життя було в Надьки з чоловіком Володимиром, братом Міщука Олексія. Від першого чоловіка є син Григорій, а сам чоловік помер від сухот. Григорій з сім'єю проживає в Білій Церкві, біля Києва. З другим чо-

ловіком, Голобородьком Леонідом, також щастя було не дуже довгим. Щось не поладили і розвелись. Від супружнього життя лишилась дочка Валя, здібна, рухлива дівчина і менша дочка Галя.

Валя вийшла заміж за Володимира, внука Савки, сина Федора і проживають там же в хаті матері дружини, біля озера.

Галя, друга дочка Надьки вийшла заміж за Василя, сина Женьки Палазіного. А Палазя, як відомо, сестра Домни, дружини Лазара. Проживає Галя з Василем у Ківерцях.

Катя, сестра Надьки, в роки війни також була замужем за братом Терпелюка Андрія. Життя з чоловіком не склалося, Катя не змогла простити чоловікової зради і залишилась жити сама, з дочкою Валентиною. Проживала вона з дочкою Валентиною на широкій вулиці, що йде від шляху до магазина, неподалік від Цица Володьки. Після того як дочка вийшла заміж, залишилась жити одна. Тим і скористався ублюдок, внучок Петра Гільчишиного і по-звірячому зарізав нещасну жінку в ніч на старий Новий рік.

Ольга, наймолодша з Олексієвих дітей, вийшла заміж за Котельчука Івана із Суська і проживали вони ззаду першого старого сільського клуба, в центрі села. Дітей у них не було і доживали вони віку удвох.

Далі за Ликсіями, ближче до болота, біля великої соснини жив той же самий Демчук Іванчик, про якого вже згадувалось, з дочками й дружиною Євкою, сестрою Сяня Грицівського, а ще одна сестра Сяня, Людя, вийшла за Бондарева Якима і проживала в Преображі неподалік від Сяня, біля Видранки.

Біля Іванчика росли високі сосни

Трохи далі, ближче до Жаща, проживала одинока жінка, (по-сільському), Чорна Параска, вдова фронтовика Якова Тарасюка.

Саме село оточене гаями, полями, лісами і луками, оточене ще й багатьма урочищами, де до приходу совітів проживали люди і навіть багато людей. Були й цілі поселення.

Недалеко від села, під самим лісом та навіть і в лісі є урочище Корма, де проживало багато хазяїв, до війни там був хутір, після війни лишилися тільки садки. В лісі за Кормою є урочище Три дуби. Назву воно отримало від трьох старих величезних дубів, що ростуть вряд, як стражі лісу.

Парня находиться прямо в селі. Це низьке, болотисте місце, покрите непрохідними корчами й болотом. Через Парню проходить маневицька дорога.

Верби – колись були вкриті густим верболозом. Місце було місцями заболочене. В тих низьких місцях, в основному, росла трава різуха. Тягнулось урочище попід лісом у напрямку Човниці. На більш високих місцях впродовж урочища проживали хазяї. Проживав там Ничипор зі своєю родиною, а також Влас Адамович, дядьки Наді Миронової, а Мирон був їхнім братом. Ще проживала у Вербах Киричук Параска. Ничипор і Влас були репресовані в Сибір нібито за причетність до зникнення голови сільради Огородника Прокопа. Хто ті люди, що забрали Огородника з подвір'я Ничипора і повели до лісу, невідомо. Це цілком ймовірно могли бути бандити преображенського виродка Малиновського, так як Огородник 7 березня 1944 року дав проти нього свідчення в Ківецівському НКДБ. Прокіп відверто розповів правду про злодіяння банди Людвіга Францевича Малиновського, так як надіявся, що радянська влада покарає злочинців. Та радянська влада злочинців не карала. На прохання командира польського партизанського загону капітана Ю. Собесяка Малиновського було відпущено, так як радянській владі він особливих збитків не зробив. А вбитих ними і пограбованих селян можна списати на бандерівців, це навіть політично вигідно.

Урочище Гаївка находилось у лісі, навпроти теперішньої школи міліції, ближче до корми. У свій час, після того як згоріла власна хата, там проживав з сім'єю Ольхович Сянько, дід моєї дружини. Пізніше сім'я переселилася в село, в бідненьку жидівську хату. До приходу совітів і німців у селі, на хуторах, в урочищах проживало багато єврейських сімей. А за тодішнім Преображем, в лісі, було невеличке поселення Добра, з якого, мабуть, брала початок річечка Добра, що пропливала попід нашим селом. На Добрі ще донедавна проживали люди, діти навчались у Гайовому в школі і до школи взимку їздили коником. За Доброю находиться урочище Юзефін. В радянські часи там були літні табори для колгоспних телят. За Юзефіном до війни було єврейське поселення Софіївка.

На Германівці, за лісом, під Муравищем була німецька колонія. За даними Олександра Цинкаловського, колонія Германівка у 1887 році належала до Луцького повіту Тростянецької волості. Було там 18 домів і 76 жителів. На даний час на території урочища находяться людські сінокоси і ще збереглися залишки німецького поховання. Неподалік від Германівки знаходиться урочище Язвіни, а простір між озерським лісом і Гайовим називається по-народному

План села Озеро і навколишніх урочищ
1 – Видранка, 2 – Корма, 3 – Парня, 4 – Нива, 5 – Загайнік, 6 – Барачки, 7 – Сахалін, 8 – Верби, 9 – Жаще, 10 – Соснина, 11 – Аеродром, 12 – Гаївка, 13 – Добра, 14 – Софіївка, 15 – Юзефін, 16 – Германівка, 17 – Комарівка, 18 – Язвіни, 19 – Западня, 20 – Мости, 21 – Три дуби

Барачки, там в роки війни, в землянках, без ніяких людських умов для проживання перебивалось кілька тисяч поляків, а взагалі в Пжеображі в роки війни проживало до 20 тисяч поляків.

Трохи наліво від Германівки був хутір Комарівка. На початку 20 століття там було чотири будинки і проживало 34 жителі.

Сахалін – велике поле біля Венцинтівської дороги, межує з венцинтівськими полями. Зверху, біля Венцинтівської дороги, після війни ще зберігались хазяйські садки, а доля самих господарів невідома. Це саме крайнє поле серед всіх озерських полів. Після жнив ми любили пасти худобу на цих широких просторах. Часто на Сахаліні сіяли буряки. Рядки тут були довгі-довгі, і стояли раком на тих безконечних рядках жінки і діти, під палючим сонцем, по всьому широченному полю.

Видранка – великий хутір мого дитинства. Там, разом зі свіжим подихом весняного вітру, з холодними ранковими росами, з рожевими світанками,

хутірські хлопчаки вдихали запахи фіалок, запахи хлібного поля, поту і коров'ячого кізяку. Разом з тим ми досита напивались життям; суворим, але таким простим і милим нашим життям. До війни і до совітського режиму там проживало багато різного люду. Війна і сталінщина розвіяли цілі родини по всьому світу.

За Видранкою, під самим лісом, біля Колківської дороги є місце Западня. Старі люди говорили, що колись там була церква і вона провалилась під землю. В часи нашого дитинства там була велика долина, в якій завжди стояла вода, залите це місце водою й тепер.

По праву сторону від Западні, вздовж Преображенського лісу і воєнної бетонки простягнувся Загайнік. В 19 столітті там було 5 домів і проживало 27 жителів. За нашої дитячої пам'яті там ще зберігались старі садки, в які ми безпечно навідувались. Хутір в Преображі між Загайніком і селом називався Мости.

Нива находилась серед Видранського лісу. Колись там проживали поляки, але хто вони і де поділись тепер ніхто не знає. Ті господарі залишили після себе чудові садки, в яких ми напихали собі пазухи фруктами. Проживали там і Клюхи до свого переселення до Венцинтівської дороги. Ківерчуки на Ниві користувались городами. У лісі навкруг Ниви завжди було багато грибів і багато свого дитячого часу ми проводили на Ниві і в оточуючих її лісах.

Простір від соснини й до старої Човниці називається Жаще. Там у полі, ближче до сінокосу, ще довгі роки одиноко стояла самітня хатина такої ж одинокої бабусі, по-сільському Чорної Параски, сестри Палазі, чоловік якої Яків не повернувся з фронту, а дочка Марія проживала в Завітному. Тепер по всіх тих урочищах закинуті, необроблені поля. А колись жили люди, колосились хліба. Якби тепер з цілого світу зібрати родини, котрі родом із Волі Озерської, що в різні часи виїхали з села в пошуках кращої долі і розселити по всій окрузі, то не хватило б ні полів, ні урочищ.

Турбота про хліб щоденний

Повернувся Федір з Сибіру в бідову, пошарпану совітським режимом, хату, в якій кріпилися надією жінка і діти. Треба якось піднімати сім'ю, укріпити, приодіти. Щоб якось звести кінці з кінцями – подався працювати до Луцька. Працював мулярем на відбудові замка Любарта, а проживали вони в понівеченому, обдертому совітськими мародерами костелі Петра і Павла. Ми з матір'ю якось приїжджали провідати батька. Костел був, що з вулиці, що зсередини сірий і обдертий. Замок був дуже поруйнований війнами і (гостями) з заходу і сходу. На вихідні батько приїздив додому і незабаром у нас з'явилась біленька сестричка Леся.

Всі її дуже любили і балували, особливо батько. Виснажений тюремним режимом, сибірськими ведмежими порядками, майже всю свою любов він віддавав маленькій Лесі, але ж і ніхто в хаті не був обділений його увагою, теплом і любов'ю. З батьком діти почувалися, як у Бога за пазухою, тепло, затишно, надійно. Можна розслабитись, відчути себе дитиною, бути захищеним. Таке дитяче щастя у мене вкрали, вирвали з грудей з частинкою серця варвари з Московії. Вони топталися своїми грязними кирзовими чобітьми по моєму дитячому серцю, та не розтоптали. Любові Божої до ближнього, до правди, до чистого і світлого варвару не здолати. А батько був строгим і одночасно щирим, добрим, усміхненим.

Маленька Леся

Пізніше батько працював у лісгоспі на лісозаготовках. Робота дуже важка. Літом комарі, спрага і жара, а зимою морози, сніги, а ще гірше – хляпа. Погоду ж ніхто не вибирав, що є, те є. Важкі колоди, сокири, пили. Були трактори і лісовози, тягачі й інша техніка. Та все ж умови дуже важкі, в пригоді став сибірський і фронтовий гарт.

Жили у так званих тепляках, самотужки зроблених будках, тимчасового призначення. Ставили буржуйки, нари і так ночували, не роздіваючись. Умови мало чим відрізнялись від табірних, сибірських. Тільки не було конвою, туги, собак і страху за своє життя і за життя своїх рідних. Хоча в усі радянські часи, у всіх колективах і в усіх усюдах було нашпиговано нештатних агентів КДБ. Ці люди повинні були приглядатись до людей, прислухатись до розмов і про все доповідати у відповідні органи. Так, не легко жилося, не солодко, але все-таки воля, сім'я, родина. Це так дорого кожному українцю, особливо тим, хто знає розлуку, каторгу, кайдани.

Дівчата-вдови

В ті сумні повоєнні роки були на хуторі і в селі дівчата, що лишилися вдовами так і не будучи замужем. Довга затяжна війна позабирала хлопців і не відпустила.

Перші роки, після війни, ще надіялись, чекали. Можливо, повернуться, можливо, ще хтось повернеться… Працювали на колгоспних ланах, на будовах і ремонтах доріг, працювали на відбудові в Ківерцях, в Луцьку. Ще надіялись і чекали… Пройшли роки, уже й чекати перестали. Збирались на вечорниці, вишивали, гомоніли, співали, співали душевно, з тугою й печаллю.

Патрейкова Женя, Палазіна Ніна і Надя, Мартина Ганька, Антося Ольховичка, Петрова Степка, Федорина Маня, Семенова Антося, Левкова Антося і багато інших.

Дівчата-вдови.
Зліва – Аня, сестра Федора Савківського

В суботу й неділю, як і вся молодь, ходили до клуба. В квітчастих платтях з біленькими комірцями, в біленьких шкарпетках, інколи в темних сачках. Трималися дівчата разом, укупочці, бо повоєнна молодь на них поглядала трошки насмішкувато і раділа, коли вони гуртом забирались із клуба. Щоразу з гіркотою і скритою образою повертались додому. Ніч скривала їхні тихі сльози й жіночі печалі. А так хотілося щастя, кохання, світлої долі…

Та де ж та доля? Можливо, у братській могилі, а можливо – десь під дубом, під яворем в яру, чи під калиною в лузі…

Роки пройшли й дівочі коси побіліли, Рік за роком жовте листя присипало долю, а весною розцвітає вона білим рястом, барвінком хрещатиком і маком червоним, а там, де вдовиної сльози лилися, ромашками рясно, там вкрилась земля.

Печально…

І сумно…

На солдатських фронтових дорогах

Терниста дорога на Голгофу

Та не довго сонце гріло,
Не довго молилось…
Запекло, почервоніло
І рай запалило.

Т. Шевченко

Тепер прийшла пора пострадати за Господа, за Ісуса Христа.

Комуністи втішались у своїх диявольських конвульсіях, знову ув'язнюючи господаря хати і разом з тим розпинаючи всю сім'ю. Вони розпинали і дорослих, і нас, малих діточок. Їхні цвяхи, мов змії, впивались у ще свіжі рани від недавніх катувань, впивались в маленькі дитячі серця.

Знову нависла холодна, олов'яна мла-морок. Знову зловісною заблищав холодним блиском серп і молот, лукавий, як і його творці, над мурами Кремля. Червона звізда зажадала нових людських жертв, мук і дитячих страждань.

Зранені душі розривало від болю. Оскаженілі вороги лютували по всій Україні і кидали за ржаві ґрати Божих послушників. Оскаженілі комуністи в торжестві свого епогею втішались своїми злодіяннями.

Сказано: «І біси вірують і трепещуть». Це сказано про них, бо знали гріхи свої тяжкі і тряслися у страсі. Старались закрити синів Божих, як свідків своїх злодіянь. Та куди ж ви сховаєтесь від всюдисущого і всевидячого ока Божого?

Приїхали до нас серед ночі, в ту ж само маленьку хатину, поміж полем і лугом. Ввірвались, мов татари, серед ночі. Наробили шуму, поналякували дітей і дорослих. Перевернули все в хаті, все перерили. Шукали слово Боже. Та Господь зав'язав їм очі. В куточку, на поличці, були всі наші книжки. Була там і стара, поруділа від років і достатньо пошарпана від множества рук БІБЛІЯ. Обкладинку для цієї дорогої книжки я зробив, як вмів, зі шкільної фізичної географії. Книжкову поличку перерили з особливим старанням, Біблію перекладали з руки в руку і не помітили. Забрали рукописний батьків Псалмоспівник, написаний тайком в Сибіру, і мою, власноруч зроблену, записну книжечку. В цій книжечці, ради забави, я інколи записував номери автомашин, що проїжджали по шосе. Ці записи насторожили чекістів. В голові у них вже закрутились версії: «Що з цього можна замутити?»

Батька забрали, а через кілька днів нам з братом в Гаївській школі влаштували допит. Приїхало двоє зухвалих рішучих чекістів і стали по черзі нас викликати в учительську, прямо з урока. Допитували з хитрими підходами. Спочатку про навчання, а потім: «Кому, коли і які відомості ви передавали?» Запитання для нас були дикі і незрозумілі. Все, якось хитро, зводили до того, щоб обговорити батька, наговорити на нього чогось гидотного, вигідного тільки їм. Цієї мерзоти не змогла витримати старша за віком вчителька Марія Григорівна і заступилась за нас, звинувативши лукавих сищиків у непорядності. Порядність для них було щось настільки незрозуміле, як для нас їхній допит, тому ці «дивні дядьки» залишили нас у спокої.

Дивне ще й інше. Вчителька лишилась працювати в школі і дальше. За звичай такі люди зауважень у свою сторону не прощали.

Треба віддати шану цій мужній жінці, що заступилась за беззахисних дітей перед хижими звірами. Вона ризикувала не репутацією, а своєю долею, але Бог любить сильних і праведних і з її голови не спав жоден волосок.

Директором школи тоді був якийсь лисий жидок, якого прислали із Ківерець. Раніше, бувало, він приїжджав до школи як інспектор. Директор вів себе хитро, підступно, лукаво усміхався, ледь не плазував перед слідчими. Таким він і лишився в пам'яті, нічого іншого про нього в пам'яті не лишилось, хоча всі інші вчителі, а їх було не мало, лишили про себе теплі, світлі спогади.

Суд над Федорчуком Федором Савовичем відбувся в Ківерцях, в будинку культури 23 жовтня 1962 року. Дітей із залу суда вигнали. Яке їм діло до дітей. Сиріт в Радянському Союзі багато. Слуги диявола ламали голови над тим, як правильно сфабрикувати справу, зробити з людини «злочинця» і очорнити перед суспільством. Це вони вміли робити досконало, і досвід вже був солідний. Червоний диявол вмів примусити мовчати. Мільйони знали злочинців, знали про страшні криваві злочини й мовчали.

Судили того дня чотирьох синів Божих: Петра Ізвука із Свозів, Федора Федорчука з Озера, Гната Федорчука, його двоюрідного брата і Адама Момотюка із Човниці. Федору дали три роки строгого режиму. Учні Іуди зробили свою чорну справу і отримали за це свої тридцять сіребреників.

Після суду ми мали з батьком одне побачення в Луцькій тюрмі, де його тримали до відправки в Маневицьку тюрму строгого режиму. Після короткого побачення наглядач відібрав у батька кусок ковбаси, що мати дала йому. Тої ковбаси ми й самі були жадні, бо ми й не знали навіть її смаку, але для осудженого батька мати купила за останнє. Та не судилось її скуштувати ні нам, ні батькові. Ці гидкі потвори в людській подобі зжирали і пропивали все. Але ж такий бур'ян завжди є в суспільстві відколи існує світ.

Цей гидотний поступок людської потвори закарбувався глибокою ранкою в моєму дитячому серці назавжди.

А в слові Божому сказано: «Полюби ворога свого» (Матвія, 5:44.).

А як це важко любити любов'ю Ісуса. Як важко любити ворогів людства. Для початку, мабуть, їх треба пожаліти, бо ж не знають Господньої любові. А потім прийде прощення й любов.

Ісус же, будучи росп'ятий на хресті, промовив: «Отче, відпусти їм, – бо не знають, що чинять вони!» (Луки, 23:34).

Маневичі. Тюрма строгого режиму для самих злісних злочинців і серед них християнин Федорчук Федір Савович, який не вчинив нічого злого. Він просто служив Господу, любив свою дружину і дітей, працював на благо вітчизни і сім'ї. Червоний диявол прагне, щоб служили тільки йому. І це правда. В ті смутні часи все належало тільки партії диявола. Мистецтво, кіно, преса, література, телебачення, навіть люди, дорослі і діти – все мало бути тільки партійним і прославляти ідеали партії. Іншої думки бути не могло. Тюрем в країні хватало… Слуги диявола не один раз пропонували Федору Савовичу привселюдно відректись від Бога, за що обіцяли волю. Тоді, малий і нерозумний, я собі думав: «Чому батько не підписав ті кляті бумаги? В серці ж можна вірити й далі».

Тепер я батька розумію і дякую Богу, що дав йому сили стерпіти все до кінця. Страшно навіть подумати, що було б з нами, якби Ісус в свій час поклонився дияволу і не проніс свій хрест до кінця. І чи зміг би я після такої зради поважати батька?

Господь був з нами, і всі ті труднощі були нам тільки в користь.

Слава Богу!

Ми були вже більші й сильніші, підростала біля нас і Леся. Ходили в школу, допомагали матері в городі, поралися біля худоби, і лучина вже в нас була, її заготовляли взимку ми з Володею в лісі самі зі старих соснових пеньків і в мішках возили на санях до дому. Обробляли колгоспні буряки, картоплю, кукурудзу, проривали льон, збирали й травили колорадського жука і самі травилися разом з ним. Пололи, рвали, стелили, сушили, в'язали льон. Роботи в колгоспі було багато, але практично за неї майже не платили. Хитра влада, хитрим методом заганяла людей в рабство, при тому виставляла це так, ніби то ініціатива походить від самих же селян. На полях, де посіяний буряк,

кукурудза, картопля, чи яка інша культура ставили кілочки з ім'ям і прізвищем колгоспниці і все. Не обробить дана особа наміряної ділянки, – значить вона противник радянської влади. А це вже може повернутись великою бідою для родини. Про здоров'я нікого ніхто не питав і таке питання ніколи ніде не стояло. Ось і рачкували і повзали на колінах на величезних колгоспних ланах дорослі і діти, цілими родинами.

Володя був старший і в жнива працював навіть на жниварці погоничем і я з матір'ю навіть відчували гордість за нього.

Крім того, пасли корови, вигодовували кролів, носили або возили санками з лісу дрова, орали, косили, тащили, копали картоплю, буряки, заготовляли в лісі листя на загату. Найважча робота була біля гною. Зимою багато роботи було з дровами: різали, рубали, складали. Весною копали городи. Ось так гуртом працювали і виживали, а ще ж і вчились у школі. У школі, не по своїй волі, вчителі намагались вдовбати нам в голови міф про наше щасливе дитинство, а зрештою воно й було щасливе – тому що дитинство. Ми раділи кожній квіточці навесні, кожному промінчику сонця і першому снігу, і першому соловейку навесні.

Сім'я Федора (триптих)

Не дав Бог згинути у ті пекельні 1950–1956 роки, то тепер ми були не по-дитячому сильні, спроможні. Інколи можна спостерігати дивне явище природи: – ніби без причини тріснув асфальт, ледь-ледь припіднявся і через тріщину з-під твердого сірого асфальту пробивається ніжно-зелений крихітний росточок, вдихнув свіжого повітря і потягнувся до сонечка своїми ніжними і водночас такими сильними листочками. Так, крізь грубе, сіре, бездушне сукно кремлівської імперії пробивалося в Україні природне натуральне, чисте людське життя, вільне від огидної чиновницької, лукавої луски.

«Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради Мене. Радійте та веселіться, – нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так гнали й пророків, що були перед вами» Матвія, 5:11, 12.

Маневицька тюрма – це табір строгого режиму. Ув'язнені працювали під суворим наглядом озброєних наглядачів. Височенна огорожа, добротно обплетена колючим дротом, спеціально навчені собаки, автоматники на вишках і піші по всьому периметру. Бараки, фабричні цехи – все просто. Звичайнісінький концтабір.

Так, тюрми потрібні державі, але в них повинні сидіти виродки, що згубили всяку людську подобу. Там місце грабіжникам, крадіям, убивцям і всякій іншій мерзоті. Але, на жаль, в тюрмах поруч зі злочинцями сидять порядні люди, а мерзота гуляє на волі, а то ще й займає теплі місця при владному кориті.

Знову туга на серці. Постійний біль пронизує душу. Обірвались залишки дитинства і вже не повернуться ніколи. Зло поневолило добро. Гидко слухати казки про наше щасливе дитинство на фоні важкої праці, недоїдання, приниження, штучного сирітства. Наглі, тупорилі чиновники тішилися своєю казкою, та народ і діти все розуміли і в душі сміялися над убогістю безбожної влади. Тому що вірили і знали: «Чого око не бачило й вухо не чуло, і що на серце людині не впало, те Бог приготував був тим, хто любить Його!» 1 Коринтян, 2:9.

Без Бога не можемо робити нічого, а вони будували свою імперію без Бога, навіть супроти Бога, на крові свого народу. Та прийшов час і їхня, здавалось би, могутня імперія лопнула, як мильна булька.

Повернувся і батько. Злочинці, рецидивісти часто не досиджують свій термін покарання, їх відпускають по половинці, або згідно з якимись іншими методами звільнення. У випадку Федора Федорчука ні про що таке говорити не приходиться. Мабуть, комуністи вважали найстрашнішим злочином віру в Бога. Та Бог їм суддя.

Відсидів батько три роки хвилина в хвилину і повернувся. У тій же хаті чекала родина, брат Арсень, дружина і діти: Володя, Ростік і Леся. Та сама хатина над лугом край поля. І знову згадую Тараса Шевченка:

– «Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села.
Мене там мати повила
І, повиваючи, співала,
Свою нудьгу переливала
В свою дитину… В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло… Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.

Та все ж любив я ту хату і довіку любити буду, хоча її давно там нема. Та приїду на місце в дикім полі, де стояла хатина, заплачу і Богу помолюсь у бур'яні, пригадаю смак зимового терну і смак підмерзлої калини, і те, про що шептала в дитинстві над головою у полі пшениця. Мені там є що згадати:

«Я в хаті мучився колись,
Мої там сльози пролились,
Найперші сльози.

Зупинився автобус навпроти хати і з нього вийшов чоловік. Побитий, потрощений, понівечений бездушною червоною молотаркою, але не скорений. Сильний, міцний і здоровий від днів юності своєї – повернувся батько в сірій куфайчині, кульгавий, з паличкою, але не переможений. Він переміг комуністичний режим і повернувся сильний духом, з веселою, щирою і доброю усмішкою і з дозрілою вірою в Господа нашого Ісуса Христа. На владу, на кривдників своїх не тримав ні зла, ні образи. Господь дав йому сили й здоров'я. Страждав, мучився, мучився з ногою, але ніколи не скиглив, не жалівся, ніколи не хворів і ніколи не лежав в лікарні. Трималась і мати. Підірване серце часто давало про себе знати, але ж в лікарні також ніколи не лежала і не скиглила, не кляла вона долі, а втішалась простим селянським, материнським, жіночим щастям, коли повернувся чоловік. Щиро по-доброму посміхалась, а деякі жінки навіть по-доброму, завидували: «Добре Каті за Федором, все поробить і попорає!» А воно і правда добре, бо вона того варта.

Налагодилось життя, побудували в селі нову хату і поженили дітей, внуків дочекались і правнуків, і наситились життям. А по тому забрав Господь їх з миром в край чудесний, де немає плачу, немає там кривди і фальші немає…

«Блаженні ті мертві, хто з цього часу вмирає в Господі! Так, каже Дух, – вони від праць своїх заспокояться, бо їхні діла йдуть за ними слідом» (Івана Богослова, 14:13).

В часи колгоспного підйому

Село і люди, хати, але найбільше багатство в селі то люди. Прості, роботящі, щирі, не лукаві. Подадуть бідному, допоможуть ближньому, підтримають сироту.

Арсень був чоловік вольовий, сильний. Завжди був при конях і коні в його були найкращі. В скрутні часи допомагав нам, по можливості, кіньми, а це так важливо для села. В колгоспі одиначці з дітьми коні завжди давали останній, коли вже всі впораються з сезонними роботами. Весною кожен день має свою неабияку ціну. Прогавив день чи два – і врожаю можна й не чекати, хоч як би спину не гнув. Весняні дні примхливі. Не вчасно зорав, посіяв, посадив, обробив і врожай пропав. А врожай це життя, навкруг якого все в селі крутиться і все з ним пов'язано.

Сьогодні 18 січня 2012 року. Проводжали в останню дорогу Вєрку, дружину Арсеня. Все збирався провідати, поговорити, узнати хоч дещо про діда Савку – не встиг. Побивається, плаче дочка Люба зі своїми дочками, сином і невісткою. Украдкою витирає сльози син Коля з дітьми й дружиною. Змарнів Коля, постарів, а пам'ятаю його ще маленьким хлопчиком на хуторі в дідовій хаті. Була в них висока худа яблуня, яблучка на ній були маленькі й солоденькі. Достигали вони, як починали для обіду потрохи копати молоду картоплю.

Пам'ятаю і смак молодої картоплі зі шкварками, піджареною цибулькою і свіжим укропчиком з города, запивали молоденьким кислим молоком. Так пригощала нас баба Марта під яблунею. Города в баби під хатою також не було. Маленький садочок, хата, хлів, долина, верби, а кругом колгоспне поле. Сіяли там льон, буряки, через які я біг з дитячих ясел, щоб побачити батька, який вернувся з тюрми і якого я не бачив до того. При вході на подвір'я, під вишнею стояв колодязь, вода в ньому була холодна, цілюща. Через подвір'я проходила стежина, що тягнулась від Довганьової вулиці й аж на Видранку, через Юркове хатнисько, колгоспний сінокос, а також через подвір'я Федора Савківського.

Арсень побудувався на Довганьовій вулиці, через долинку від самого Довганя. Ось із цієї хати сьогодні ми проводжали в останню дорогу його дружину Віру.

В часи колгоспного підйому Арсень очолював будівельну бригаду. Головою колгоспу тоді була Ганна Петрівна Трайдук. Принципова, чесна, вольова жінка. Колишня партизанка, вона поклала край всякому лицемірству, крадіжкам і підлабузництву. Її признали і полюбили прості, чесні колгоспники. Почалась серйозна перебудова. Із села з солом'яними стріхами і глиняними колгоспними розвалюхами, ми швидко перетворились на нове, пристойне село з добротними хатами і зразковим колгоспним двором. Нові тваринницькі ферми, нова техніка і люди відчули себе людьми, а не совітськими заморишами. Народ потягнувся за справедливим лідером, появилась радість, віра в майбутнє. Почали жити, а не скніти.

Тепер би таких лідерів туди наверх, то й по низах мерзота розбіглася б як щурі. Та ні – нема ні одного. У всіх головна мета – корито. Та не завжди так буде!

В цій перебудові активну участь брала будівельна бригада, якою керував Федорчук Арсень. Його брат Федір Савович працював мулярем, штукатуром, теслярем. Працював у бригаді і син Федора Ростік, а також двоюрідний брат Федора і Арсеня Ігнат Лазарович. Працював Федось, Андрій Корнійович, Іван Давидович і багато інших.

Фронтовики, чудові люди, жартівники, сильні духом, майже всі пройшли через совітські терни і не зламались. Такий чоловік у хвилини перекуру може якось по-особливому, притаманно тільки цьому поколінню, призадуматись, якось змістовно мовчати. Їм є що згадати. На превеликий жаль, ми їх втратили, як дорогоцінну скарбницю – пішли у небо як журавлі в тумані.

Не п'яниці – роботяги, люди, на которих стоїть і стояти буде українська земля.

За кілька років побудували млин, корівники, телятники, свинарник, побудували пилораму, яку очолив Гнат Лазарович. Всього й не перелічити. Відбудова тільки починалась.

Ось так жива, порядна людина, жінка може зрушити з місця, воскресити те, що давно вже померло. А були ж голови, комуністи, все робили по інструкції, а за совість забули і довели життя в селі до кульгавого існування. Змінилось життя села. Старші люди пам'ятають і до цих пір згадують Петрівну добрим словом, з повагою і вдячністю.

Побудували новий будинок культури, школу, сільраду, дитячий садок, тракторну бригаду, кілька нових вулиць, на одній з них побудував нову хату і Федір Савович. Тепер там проживає внучка Федора Наташа із чоловіком Сергієм, сином Віталіком і дочками Вікусею і маленькою Анічкою.

Чудові вечори, прекрасні дні і ночі

Арсень ще керував духовим оркестром. Село жило і процвітало. Крім християнських свят появились і трудові, на яких не обходилось без духового оркестру.

В повазі були механізатори, а серед них і Арсенів Коля і Федорів Володя, Федорин Степан. Навіть і я скуштував землеробського хліба. Працював прицепчиком у Петра Шпрингеля і навіть самостійно обробляв на ДТ-20 буряки й кукурудзу, і навіть орав і культивірував на Т-74.

Це роки великого душевного піднесення, відчуття повноцінного життя. По новому зазвучала пісня. Пісня поселилась і жила в селі, на полі, в хатах, в клубі, на озері. Народ став дихати на повні груди, забулись муки, голод і страждання, старі образи й страх.

На весіллях столи гнулись від всіляких наїдків і гостей кликалось від ста й до триста чоловік. Гуляли з розмахом. Грали на весіллях, в основному, місцеві музики, або й запрошували музикантів з Луцька, або з Ківерець. А своїх

музикантів у нас було багато. Село не страждало на брак талантів. З розмахом вигравав і виспівував голосистий жартівник Коля Яринин на своєму червоному акордеоні:

«Ти не піп і не дяк
Не цілуй мене так,
Нехай мене поцілує
Запорізький козак!..»

Біля клуба й попід озером на акордеоні з піснями наш місцевий артист Адам Улянович:

«Ніч яка місячна,
зоряна ясная,
видно хоч голки збирай.
Вийди коханая,
працею зморена,
хоч на хвилиночку в гай!»

Гарно, професійно, грали на акордеоні і баяні Ліксеєві хлопці Володя й Іван і знову ж на акордеоні гарно, душевно вигравав Льонька Владімирів.

А як сонечко пройде свій денний шлях, зігріє ласкою й теплом блакитну гладь, замріяного озера, прокотиться над Човницькими хуторами й полями і прихилиться до лісу десь за нашим хутірським Сахаліном – тоді під озером збирається молодь. По тихій золотистій гладі вечірнього озера пливуть мирно човни, співають дівчата і хлопці, а на баяні грає Сяньків Петро:

«Всюди буйно квітне черемшина,
Мов до шлюбу вбралася дівчина».

Світанок у полі

Радісно працювати, коли серце спокійне. Прийшлось і мені в роки моєї ранньої юності зустрічати весняні ранки в колгоспному полі, на тракторних плугах, а також і за ричагами гусеничного трактора. І хороше тоді було…

Безмежні колгоспні поля окутала темрява весняної ночі. Ще з вечора блукав по небу ясен-місяць між химерними, кудлатими хмаринками, сіяли ясні зорі. З віддаленого села зрідка доносився гавкіт собак. Ніч, десь на болоті закричала наполохана птиця, потім все затихло, принишкло. Сплять поля, діброви й луки.

Тільки одинокий трактор розриває тишу. Пливе полем наче човен по морю, гуркочучи дивну мелодію своїх механізмів, кидаючи по полю щедрий пучок світла та кланяючись полям і лукам, ніби вибачаючись за порушений спокій. За трактором тихо повзе великий хвіст плугів, шелестить, перевертаючи рілю. А як пахне, ні з чим незрівнянно, свіжозорана рілля! Це треба відчути легенями, селянським серцем.

Сидячи на металевому сідельці на плугах, підклавши куфайчину, вдихаю кубометри п'янкого духмяного повітря, покручую регуліровочний руль, ричагами піднімаючи і опускаючи на розворотах плуги, слухаю шелест плугів, що врізаються в землю. Просто живу.

Та ось небо на сході починає сіріти. З болота дмухнув свіжий вітерець і приніс із собою кигикання наполоханих чайок.

Вже рожевіє світанок, загорілись верхівки далекого лісу, загорівся обрій. Від села донеслось стурбоване ку-ку-рі-ку! Загавкав одиноко собака, і знову тихо. Та ось уже спалахнув обрій, бризнуло золотаве, лагідне проміння, защебетав соловейко, його підтримало голосисте птаство в гаю. Почався ранок. Гарний, тихий, лагідний, поліський ранок. Урочище Рощина за Човницею, у напрямку Завітного.

З гаю, що в кінці поля, вийшли дві стрункі довгоногі козулі. Безтурботно прогулюються по лугу, щось скубають, перебирають і не зважають на гуркочущий неподалік трактор.

Не дооравши до краю поля Петро заглушив трактор. Стоїмо чумазі і щасливі. Милуємось казковим ранком, козулями, Господньою благодаттю. Хоч трохи й змучені після трудової ночі, але спокійні, задоволені.

Який багатий і добрий наш Бог. Він лікує тяжкі сердечні рани, втішає, дарує щастя…

На все життя вкарбувалися в пам'ять моїх братів і Савкових онуків Володі, Миколи й Степана такі дні і ночі. Через все своє життя пронесли вони свою щиру, тиху любов до такої гіркої й солоної хліборобської праці. Уже й посивіли їх голови, та ще й досі люблять зустрічати сонце в полі або на сіножаті. І від землі й від світанкової роси набирались вони сили і наснаги селянської.

Вони брати мої…

А скільки братів в мене по всій Україні! Брати по матері нашій Україні, білоголові, як батьківський яблуневий сад вечірньої пори, а далі молоді і молоденькі. І роду нашому не буде переводу. (Тільки ж не злодії, не кровопивці й не живодери – ця вся мерзота немає ні роду, ні племені, ні національності).

А там де сад – там і пісня. Вона, як сивий туман давнини, солодка і гірка, сповнена туги і радості, сміху дівочого і сміху дитячого, і щебету солов'їного. Україна сама, як пісня, з її безкрайніми родючими полями, лісами і горами, стежками і ріками, а синьоока Волинь з її блакитними озерами й зеленими гаями – в усьому звучить пісня в нашім краї поліським. Тужлива, як сама давнина, пісня чумаків, весела й жартівлива, а порою і журлива дівоча пісня, скорботна пісня матерів, що чекають синів з поля бою, мужня після козаків запорізьких і горда, сповнена глибокої любові до України, пісня повстанців. Пісня завжди відображала душу і почуття України і українців.

Українці співали в радості й печалі, в дорозі, в роботі, при хорошому застіллі, або й просто на вечорницях. Співали косарі в ранкових туманах, співали жінки, в'яжучи жито в снопи. Молодь прогулювалась попід озером і співала:

Місяць на небі, зіроньки сяють,
Тихо по морю човен пливе.
В човні дівчина пісню співає,
А козак чує, серденько мре.

Пісня та мила, пісня та люба
Все про кохання, все про любов,
Як ми любились та й розійшлися,
Тепер зійшлися навіки знов.

Ой очі, очі, очі дівочі,
Темні, як нічка, ясні, як день.
Ви ж мені, очі, вік вкоротили,
Де ж ви навчились зводить людей?

Коли в Литовежі комуністи везли на розстріл на підводах по селу воїнів українців – вони також співали, прощаючись з селом, з ненькою Україною. Село Гірка Полонка пам'ятає як монголо-татари гнали в полон наших волинян – полонені співали. Україна співала, співає і співати буде. Тому, що пісня – душа України і Україна не зможе жити без пісні, як людина без душі. А душа в українця вільна і вільна його пісня:

Наливаймо, браття,
Кришталеві чаші,
Щоб шаблі не брали,
Щоб кулі минали
Голівонки наші.

Щоби Україна
В путах не стогнала,
Щоби наша слава,
Козацькая слава
По світу лунала.

Бо козацька слава
Кровію полита,
Січена мечами,
Рубана шаблями,
Ще й сльозами вмита.

То ж гуляймо браття,
Поки є ще сила,
Поки до походу,
Поки до схід сонця
Сурма не сурмила!

Як заграють сурми,
Нам іти до бою, –
За Вкраїну рідну,
За Вкраїну вільну
Станемо стіною!

Українсько-польські відносини в 1939–1945 рр.

Тему дослідив і описав директор школи
Вишневський Віталій Олександрович.

Одним з найскладніших періодів польсько-української історії XX ст. є міжвоєнна доба. Цей період зберіг в пам'яті обох народів як позитивні, так і негативні сліди. Знаменитий він не лише прикладами щирої дружби і співпраці, а й наповнений неоднозначними, суперечливими і складними сторінками у взаєминах між двома народами.

Включення західноукраїнських земель до Речі Посполитої, санкціоноване рішення Ризького 1921 року договору і Ради послів Антанти у 1923 році, висунуло на порядок денний українське питання. На початку 20-х рр. у Польщі існувала концепція, що групувалась на запереченні існування української нації, висувалась ідея асиміляції українського населення.

Після травневого перевороту 1926 року і приходу до влади Ю. Пілсудського правлячі кола Польщі звернулись до гнучкої політики у національному питанні.

Лібералізація польської політики в українському питанні стала причиною появи так званого «волинського експерименту», реалізатором якого у 1928–1938 рр. був воєвода Г. Юзевський. Зосередившись на вирішенні найбільш болючих економічних, суспільно-політичних, релігійних і освітніх проблем місцевого життя, воєводській адміністрації на чолі з Г. Юзевським певною мірою вдалось послабити напруженість у польсько-українських стосунках.

«Невдоволене політикою Г. Юзевського було особливо військове керівництво. Результатом протистояння був прийнятий документ. Його зміст однозначно давав підстави охарактеризувати його як програму колонізації

Волині: це – притиснення українізації православної церкви, колонізація школи (освіти), ліквідація всіх українських організацій, надання землі виключно польським осадникам». Населення с. Озеро, зі слів Барбанчук Л. О., було невеликим. Зліва, біля самого горба проживав Міщук Семен, а далі вліво навкруг озера, – Міщук Степан, Войтюк Данило, Степанюк Денис, Панасик Анна, Масюк, Варжанська, Виживчук Купріян, Міщук Йосип, Міщук Макар, Міщук Олексій, Петруньо (прізвисько), Ольхович Олександр, Гнатюк (прізвисько), Кунц Сидор, Кунц Оксень.

В 1938 р. воєвода Юзевський був відкликаний з Волині. Невдовзі після цього він написав доповідну записку «Про основні напрямки польської державної політики на Волині». Велику стурбованість воєводи викликало зміцнення польської присутності у воєводстві, політика військових чиновників, яка могла в подальшому майбутньому обернутись непередбачуваними для держави наслідками.

«Позиція ненависті до всього українського, – писав він, – викликає з боку українців позицію ненависті до всього польського».

Посилення колонізаційного тиску на Волині призвела до різкого загострення українсько-польських стосунків, які вилились у драматичну конфронтацію між двома народами в період війни.

В селі Озеро була створена своя українська влада. До 1939 року керував десятник Терпелюк Нечипор, старостою був Данило (дід Миколи Степановича Волоса).

В обласній українській поліції служив Огороднік Прокіп (Калитки Галини батько). Останній допоміг врятувати село від нападу поляків у 1943 році.

В 1942 році відносини з поляками загострились. Між Озером і Пшебражем був створений уявний кордон.

Особливо велику ініціативу у підготовці й розпалюванні ворожнечі до українців затаїв Житкевич Франек, син Малиновського Людвіга Франсовича.

До 1939 року на території с. Озеро життям керували поляки. Неподалік від села знаходилась польська колонія – с. Пшебраже.

В с. Озеро поляків проживало дуже мало: Кароль, Гурський, Пєшковський, Якубовський. Відносини між поляками й українцями були дружні. (Зі слів Андрійчука Уляна Панасовича, по-місцевому Гуліяна).

Влаштовували спільні вечірки, гуляння до 1941 року (свідчення О. Вишневського, по-місцевому Сянька, і Мальчевської Надії Сергіївни).

Особливо в селі поважали коваля Петра Якубовського. Проживав Якубовський в селі, недалеко від сучасного табору для відпочинку дітей.

Більшість сімей і родин проживали на хуторах. Ще в селі проживали єврейські сім'ї: Лахман, Перля, Сурка, Лейбик, Майкіс, Гривель, Давид. (Вишневський О. І.).

Перля жив, де пізніше проживав Вишневський О. І., і займався торгівлею риби, тканин, одягу, в його хаті був магазин.

Сурка мав дочку Гилю, яка займалась пошиттям одягу, і проживав під озером, де пізніше побудувався Поліщук Яким. Сурка мав у своїй власності частину озера, яку пізніше продав братам Кунцам, що приїхали з Білорусії.

Між сучасним будинком культури і медичним пунктом проживав Майкіс, в хаті якого при радянській владі була школа аж до початку 1970-х років. В цій школі було чотири класи навчання.

В будинку Гривля, біля теперішнього будинку культури, зліва, була сільська рада. В будинку Давида, навпроти церкви, був медичний пункт (свідчення Барбанчук Л. О.).

В 1938–1939 рр. на селі посилюється католицька віра. Поляки молилися в костелі, який знаходився неподалік від нашої православної церкви на місці, де тепер стоїть хата Чучко В. Згодом за роки радянської влади її розібрали і перевезли в с. Борохів (Андрійчук У. П.).

Батько, згадує Вишневський О. І., Іван Денисович працював у Ківерцях на тартаку, де постійно вимагали прийняти католицьку віру.

В селі була початкова польська школа. Вчителями були Маєвська і Тутай. Школа знаходилась у хаті Міщука Олексія (Ліксєя). Було чотири класи, навчання велося на двох мовах: українській і польській. Два рази на тиждень проводились уроки Закону Божого, які проводив священик.

Загони ОУН–УПА, які базувались в стороні Колок, готували напад на Пшебраже. В селі був створений так званий загін самооборони, який очолював Малиновський. Зброю отримували від німців і розвідних партизан. До Пшебража почали з'їжджатись поляки зі всіх сторін. Під час руху із Рожищ поляки знищували хутори, повбивали багато жителів с. Човниця. До хутора Заща нападники не дійшли, але всі жителі хутора на ніч ховалися в лісі, покидаючи свої господарства (Андрійчук Гуліян). Підтверджує також Лебедич Марія із Човниці.

Недостатня кількість місць для проживання в Пшебражі примусила поляків поселитися в землянках під лісом, в урочищі Барачки. Урочище було піддано бомбовому удару зі сторони німців. Жертви бомбардування були похоронені на польському кладовищі за Пшебражем, під лісом, зі сторони Добри. Кладовище названо військовим, хоча зі свідчення очевидців, тут похоронені мирні жителі.

В роки Другої світової війни Москва роздмухувала і використовувала міжнаціональні повстання, тим самим нейтралізуючи і знекровлюючи визвольну боротьбу українського і польського народів. Існувала співпраця радянських партизан із польською самообороною.

Діяльність: 31 серпня 1943 року загін під командуванням М. Прокоп'юка і самооборона Пшебраже розбили бандерівців із загону УПА.

«Постановою УПА було вирішено знищити осередок польської загрози українському населенню, що базувався в Пшебражі. Наступ на Пшебраже був з двух сторін. Одні зі сторони Суська, а другі з Яромля через Юзефін, де й відбулася битва між польською самообороною і радянськими партизанами з однієї сторони, і українсько-визвольним загоном з іншої. У цій нерівній битві українські визволителі зазнали поразки. А ті, що йшли з Суська розійшлись, вони були озброєні вилами і сокирами, споконвічною зброєю скривджених селян» (Міщук Сергій, записала Бондарчук Надя).

У відповідь на дії УПА банда Малиновського готує напад на с. Озеро. Допомога прийшла від Прокопа і німця Ганса. Після того як Малиновського було викликано до Луцька у поляків не було змоги здійснити цей задум.

Але в той же час головорізи Малиновського нападали на українські хутори. Як згадує Вишневський О. І., поляки вбили Войтюка Платона Давидовича (22 роки), Федорчук Настасію Григорівну. Було вбито двох лісників: Лігоцького Ананія (де будинок Горянської А.), Калішмана Дмитрія з с. Добра. Спіймавши на полі Федорчука Степана Антоновича, вимагали показати і віддати зброю (26 років). Під час втечі був поранений. Демчуку Феодосію Пилиповичу спалили хлів та клуню, спалили хутори під Човницею. Забрали і вбили завідувача млином Подошика.

Крім Преобража поляки жили ще в поселеннях Юзефін, Добра і Комарівка.

На Поліссі створилась ситуація, якої бажав Сталін. Вночі кругом заграва, українські націоналісти палили маєтки поляків. Вдень заграва, німці з поляками палили українські села і хутори.

Криваві погроми українського і польського населення були на совісті різних сил, зокрема гітлерівського режиму, української і польської поліції, польських і радянських партизанських загонів, також і дій окремих загонів УПА.

Дещо про життя селян в роки війни і після

Особливо багато лиха принесла війна 1941 року. Одні варвари прийшли в 1939 році і називали себе визволителями, своїми. Інші ж нагрянули в червні 1941 року і також називали себе визволителями. Одні несли терор, грабежі, насилля й інші. Перше, що зробили для нас фашисти – це закидали бомбами околицю млина, людей і хати попід озером. Загинуло того дня не мало людей. Розгублені селяни не мали чіткої позиції: «Куди подітись?» Єдина надія була на Українську повстанську армію. Туди й подались деякі юнаки із села. Хоча сили були далеко не рівні, все ж повстанці вели важку партизанську боротьбу проти фашистів. Були й випадки, коли німці забирали юнаків у поліцію, але з відомих причин, нічого крім охорони деяких незначущих об'єктів, німці довірити нашим хлопцям не могли, та й то під пильним наглядом своїх же автоматників. Були неодноразові спроби вивозу молоді в рабство в Німеччину. Та цьому запобігав Данило, який на той час був поставлений німецькою владою старостою. Кожен раз, коли німці планували зібрати молодь для відправки в Німеччину, Данило всіх попереджав і ті встигали заховатись. Декотрих молодих юнаків, в тім числі і майбутнього батька Кунц (Степанюк)

Віри, Степана, німці забрали в поліцію. Данилу вдалось переправити хлопців в Назареву хату, звідки їх забрали радянські партизани, а пізніше літаком переправили на фронт. Таким чином староста Данило, ризикуючи своїм життям, врятував багато молодих людей від німецького рабства.

Також, коли німці хотіли зняти в церкві дзвони для переплавки, староста попередив прихожан і люди вночі зняли і заховали дзвони в пшениці у тодішньої свекрухи Надьки Демчук (Міщук), пізніше (Голобородько) матері Ліксєя Міщука. З остраху за свою сім'ю свекруха попросила забрати дзвони з пшениці. Наступної ночі чоловіки тайком на човнах затопили дзвони в озері, де вони находяться й по цей час. Інші окупанти, комуністи, після війни закували Данила на двадцять п'ять років ув'язнення.

По-різному проживали ті страшні роки війни озерчуки. Більшість воювали на фронтах проти німецько-фашистської навали, інші воювали в рядах Української повстанської армії за волю України, хто й підневільно попав в підрозділи німецької поліції, а декого з молоді вивезли на примусові роботи в Німеччину. Всі бажали прискорити кінець цій бійні і здобути волю для України.

На примусові роботи до Німеччини був вивезений і Терпелюк Федір, що проживав по сусідству з Демчуком Михайлом і Демчуком Назарем, неподалік могилок біля човницької дороги. Працював Федір у німця в господарстві. Ця розповідь почута із уст старших людей, які вже відійшли у вічність. Господарство у німця було заможне і потребувало дбайливих робітників. На неділю господар давав своїм робітникам гроші і дозволяв відпочити, сходити в церкву, а потім у місцевий шинок. Одного разу господар велів Федору взяти коні, поїхати в ліс господаря, заготовити і привезти дров. По дорозі слухняний робітник побачив десь у лісі готові, гарно зложені штабелями дрова. Щоб добро не пропадало, погрузив їх і задоволений привіз господарю. Та господар оцінив старання працівника по-своєму. Добряче відлупцював хлопця батогом, велів відвести дрова назад, а натомість заготовити і привезти дров хазяйських. В неділю Федір не отримав належних йому грошей і в шинок не був відпущений. Не твоє – ні руш.

Ольхович Сянько, дід моєї дружини Любові Іванівної, після втечі з підрозділів німецької поліції переховувався у своєму хліві, що стояв неподалік Шинчика. Марія, дружина Сянька, ходила в хлів до худоби і там підкормлювала чоловіка. А в хаті в той час квартирували німці. Німці до хатніх ставились добродушно, навіть трохи підкормлювали кашами і консервами. А коли вже наступали наші війська, то молоденький німчик навіть заплакав, мовляв, ми ж такі самі люди і не хочемо вбивати. Тікаючи, німці залишили немало продуктів.

Арсень, молоденьким хлопчиною, підневільно служив у німців на охороні вузькоколійки. Використавши слушну нагоду, йому з товаришами вдалося втекти. Переховувались в Острові в чужому льосі.

Озерські жінки і діти часто переховувались від карателів у древньому горбі в печері. Вхід у печеру був добре замаскований і находився зі сторони двору Пріськи. Люди вільно проходили в печеру, в якій були муровані древньою цеглою тунелі. В цих тунелях і переховувались люди. В одному коридорі були великі металеві двері, закриті великим замком. Замка так ніхто й не відкрив.

Хоча братиха Валя пригадує, що в дитинстві не один раз бачили, бігаючи по горбі, як Маринчин Оксень носив біля пояса великого ключа. Діти вважали, що це ключ від дверей у печері.

Серед людей, що ховалися в печері від німців, була моя майбутня теща Ольхович Тося. Їй було тоді років десять-одинадцять. Якраз вона про все це й розповідала. В одному з тунелів була зверху дірка, через яку проглядався маленький клаптик неба, вона й слугувала вентиляцією. Також під нею й готовили люди їжу і дим виходив через дірку, як через комин.

Не менш хижим був ворог внутрішній. Ним був поляк Малиновський Людвіг Францевич. Сам Малиновський проживав в Озері при Колківській дорозі, де тепер магазин «Вибір». В Пшебражі тоді проживало понад двадцять тисяч поляків. Два сина Людвіга служили у німців, а сам він назвався уродженцем Німеччини. При підтримці німців організував загін самооборони і сам хвалився, що в його є 900 вояків. Банда займалась грабежами, розбоями і вбивствами мирних людей по всій окрузі, чим спровокували огиду до себе мешканців навколишніх сіл, а також захисників вітчизни воїнів УПА. Банда ще й користувалась підтримкою німців і радянських партизан. І ті і другі відчували дух незалежності наших земляків і хотіли придушити його руками поляків. Криваві грабунки охоплювали села Озеро, Вільку, Сокиричі, Тростянець, Личкі, Острів, Хопнів, Яромель, Домашів і інші. В Озері був пограбований Виживчук Денис, що жив на хуторі, з їхньої ініціативи німцями були розстріляні брати Демчуки, Іван і Григорій, двоє чоловіків зі східної України, Анастасію Григорівну Литвинчук (Федорчук) вбили поляки в Човниці, забили Войтюка Платона Даниловича. В Тростянці поляки забили чоловіка Насті Озірки Модеста. Бандити спалили Тростянець, Личкі, Острів, Яромель, половину Хопнева. В Озері в Терпелюка Мирона забрали хату, клуню, хлів, 2 центнери гречки, 3 ц. жита, картоплі 50 ц., сіна 18, пшениці 2, забрали 3 вівці, 16 курей, ровера, 5 вуликів пчіл, воза, навіть позабирали рубашки. Це не перелчік злочинної дії виродків, породжених злочинною політикою Сталіна і державних жерців заходу. Це тільки легенький натяк на те, що творили варвари в нашому краї.

Розповідають Лідія Барбанчук (Рябчук) і її сестра Валя: «До війни в нашім селі жили, крім корінного населення, поляки і євреї, і всі жили мирно і дружно. Ворожнеча почалась під час війни. Часто з лісу приходили якісь в лахміттях люди, штиками роздирали подушки, нишпорили, наставляли зброю на беззахисних дітей і жінок, грабили і знову ховались у лісі. Шуцмани й бандерівці були в формі, а це невідомо хто. Розмовляли брутальною українською мовою і вели себе просто по-бандитські. Рябчуки жили в корчах під лісом неподалік теперішнього табору для відпочинку дітей. Одного дня їм в хаті Поліщук Яким робив мулярку, Ліда підносила йому пісок. Неподалік від хати волочився якийсь обшарпаний недоумок з гвинтівкою в руках і кожен раз направляв на дівчинку гвинтівку зі штиком, коли вона вбігала за піском. В таких одежах ходили поляки, що посходились до Пшибража з цілого світу, і проживали в землянках в нищеті, в урочищі по теперішньому (Барачки). Ліда злякано розповіла про це дядьку Якиму. Дядько Яким вийшов, подивився і заборонив їй

виходити на вулицю. Невдовзі розбійник вистрілив у вікно і куля пролетіла поруч дівчинки.

Сам Малиновський до озерчуків не приставав, навіть заступався, коли якісь поляки глумились над беззахисними селянами. Він міг строго приборкати своїх розгнузданих вояк.

Агресивно і гидотно поводив себе поляк Броник Пєтриків, що проживав в Озері, поблизу теперішнього табору відпочинку дітей, на місці де, побудував хату Бондар Сірожка. Був випадок, коли він зайшов зі зброєю в руках до Теклі, коли діти були самі. Щось нишпорив по хаті, штовхав дітей штиком, поводив себе як хижий звір. Маленька Зіна, (по теперішньому П'янкова) побігла і покликала матір. Надька, вона ж сестра Варйона, з криком, кілком і селянськими матюками прогнала грабіжника, залякавши його Малиновським.

Озерські чоловіки збиралися в гурт і вечорами й ночами охороняли своє село.

Німці, що перебували в селі, людей не чіпали, навпаки жартували, а дітей пригощали цукерками і навчали німецької мови. Сестри Ліда і Валя дотепер пам'ятають чимало німецьких слів і вважають, що навчатись іноземних мов потрібно, тому що життя складне і все може статись. Але найгірше в житті то війна і не дай Бог її пережити нікому. А тепер, попри те, що багато хто скиглить, жити рай. Тільки, на жаль, роки проходять і здоров'я підводить, так говорить Ліда і Валя, Рабчанчині, хоча в багатстві вони не купаються.

Як тільки німців вигнали з села, в корчах біля Текліної хати розмістився радянський артилерійський підрозділ. В хаті розмістились російські солдати, а домашні перебивались на горищі. Як тільки почали стріляти гармати, в хаті зразу повилітали вікна. Ліда хотіла сховати меншу Валю в льох, але там було багато води і дитина вся мокра, з плачем вилізла з льоха. Солдати, побачивши мокру дівчинку сміялись: Бандеровка идет!

По приходу радянської влади Малиновський був заарештований, але на прохання командування польського партизанського загону був відпущений. Проте багато сільських господарів безвинно було заарештовано радянською владою і відправлено до Сибіру. Це ще раз говорить про злочинну політику радянської влади, направлену проти населення нашого краю.

Коли німців погнали на захід і хлопці призивного віку, що залишались до цього часу в селі, пішли на фронт, в село прийшли комуністи і почали вводити свої червоні порядки. Терором, брехнею, хитрістю, насиллям і тюрмами старались залякати народ і зробити з людей послушних ягнят. Людина не могла мати навіть своєї думки. За всіх думала і приймала рішення партія.

Зразу після вигнання фашистів із села за селян взялась районна влада. Одна за одною пішли постанови з району. На тих кілька калік, що лишились в селі після війни, посипались постанови й накази про здачу зерна, картоплі, сіна нібито для Червоної армії. Українські люди, матері, жінки для армії ніколи нічого не жаліли. Тим більше, там були їхні сини, брати, чоловіки. Та де ж його все те взяти зразу після війни?

Прийшла постанова в сільську раду про мобілізацію лісорубів і коней для заготівлі і вивозу лісу. Хто лишився живий, хто ще дихав, віддали останні сили

на виконання постанов партії. Та влада не задоволена здачею хліба й картоплі і рекомендує уповноваженим вжити найрішучіших заходів. (Всі ці дані взяті з архівних документів). А які заходи тоді вживали «уповноважені» – відомо всім. Там були пси відібрані, особливо жорстокі, їм тільки волю дай… А волю, владу і рекомендації їм давали жерці зверху.

Була й постанова про затвердження в селі Озеро клуба й хати-читальні, а також про мобілізацію молоді для навчання у ФЗО. Навчався у ФЗО і Арсень. Навчався Арсень в Ленінграді, а пізніше перебував і в Москві. А дома його чекав арешт і заслання в Сибір. Каторгу відбував на лісосплаві. Там хижаки в людській подобі влаштували собі дику, криваву розвагу, на яку не здатний жоден хижак на світі, крім енкаведиста. Коли гнали, вкрай замучених, каторжан з роботи, проганяли їх по спеціально припіднятій колоді і котрий з бідолах не втримував рівноваги і падав, того тут же конвоїри розстрілювали з автоматів.

Відбував каторгу Арсень аж до смерті тирана, цілих сім років.

В селі нова влада робила спроби нести культуру до селян. В Мироновій клуні ставили п'єси, залучаючи до цього молодь. Нове, прогресивне сприймалося з цікавістю і бажаючих грати героїв п'єс було багато. Кіно крутили прямо на вулиці. На березах поблизу церкви розвішували екран, трошки віддалік, за кущем, ставили невеличкий бензиновий моторчик, що виробляв електрику для кіноапарата. Моторчик дуже деренчав, та все ж це було кіно, На екрані рухались чорно-білі люди, розмовляли, сміялися, як у справжньому житті. На це чудо люди збігалися і з цікавістю дивилися, і дивувалися: «Як це так може бути?»

В Міщука Олексія хата була велика і в його хаті організовувались танці. Сюди сходилась вся молодь і весело проводили час. Грали на музичних інструментах сини Олексія і Ольги: Василь, Іван, Леонід і Володя. В основному грали на баяні, акордеоні і гармошці. Старші люди з задоволенням розповідали про ті веселі часи.

Школа була в жидівській хаті між сучасним будинком культури і медпунктом, в якій раніше мешкав єврей Майкіс. В школі було чотири початкових класи, вчителем був Тутай, пізніше Сльозко Євген Євсейович. Подальше навчання діти продовжували в Преображі. Про господаря хати інформація отримана по переказу від Вишневського Віталія Олександровича, а також від Міщук Поліни Іванівної. Про долю господарів хати ніхто нічого не пам'ятає. Ще одну хату під школу відібрали в Андрійчука Владімира (Канчатчиного). Також невідома доля Додіка з Видранки, чию хату, за постановою райради від 16 квітня 1945 року розібрали і перевезли в село під сільську раду.

З дослідження Вишневського В. О., раніше початкова школа в селі була в хаті Міщука Олексія. Вчителями були Маєвська і Тутай.

Так в умовах комуністичного преса село залічувало свої рани. А діти, як і у всі часи, допитливо зазирали в усі дірки і всім цікавились. В печеру, хлопчаками, ми лазили частенько. Посеред горба була велика яма, подібна на яму від розриву бомби, тільки багато глибша. На дні ями був мурований лаз, подібний на склепіння селянської печі. Потрібно було зо два метри повзти на колінах, а дальше вставали на весь ріст. Починався величезний коридор, що

розходився у три різні сторони. Далеко діти не заходили, був страх заблудитись. Фонариків тоді не було, а бумага швидко згорала і гасла, присвічувати не було чим. Обабіч стін, через кожні три метри, були ніші, в яких вільно міг заховатись воїн древніх часів. Про це стверджує Володіна Валя, Мінько Микола, Андрійчук Павло Андрійович і багато інших, хто в дитинстві спускався в печеру.Також всі вони пригадують металеві двері, в одному з коридорів, з великим замком. Також Валя розповідала, що Кунц Вася в дитинстві заблудився в печері і його шукали два дні, поки він сам знесилений не добрався до якоїсь дірки, звідки пробивалось світло. Дірка була під липою зі сторони озера. Вчувши крик, люди врятували його. Неподалік від лазу в печеру на горбі була дірка в глубину грунтів і вона проходила в печеру. Ми називали її комином. Можливо, це була вентиляція. Мабуть, саме біля цієї дірки селяни готовили їжу, в печері, коли переховувались від німців.

Павлік, Павло Андрійович, пам'ятає як, колгоспники робили спробу розібрати склепіння підземних коридорів на цеглу для колгоспу. Та нічого з тієї затії не вийшло. Стіни стояли як моноліт і ніяким інструментом не вдавалось вдовбати ні крихти.

За свідченням Літвинчука Степана Ульяновича, голова колгоспу Кішта прислав на горб три бульдозери і робив спробу добратися до мурованих

Озеро з видом пагорба хранителя древньої історії села

склепінь печери, але і тут у них нічого не вийшло Історія вміє зберігати свої таємниці. Але по всій вірогідності тоді й був засипаний оборонний рів навкруг горба (замчища).

Про те, що озеро з'єднане підземними руслами з іншими Волинськими водоймами, свідчить розповідь Мінька Миколи. Колись місцевий поміщик закільцював велику рибину і випустив в озеро, через деякий час її було зловлено в річці Прип'яті.

Вся древня історія села покоїться в землі. Ось і ми з дружиною Любою і дітьми Сашою і Танею будували літню кухню на місці старого хліва. Допомагала й теща Антося. Коли копали яму під льох, на глибині до двох метрів появились черепки. Їх було так багато, що неможливо було шкребнути лопатою. Виходить, що колись тут жив гончар і виготовляв гладишки, мисники, макітри й інший посуд. А браковану посуду розбивав у відведеному місці. Ось і зустрілись дві епохи. Хто він був, оцей Озерчук, де продавав свою посуду, кому дарував? З ким кумував? А з ким любив у шинку посидіти? І хто та дружина, що дорікала його? А хто ті діти, що забули діда й прадіда свойого? Україно, пам'ятай свою колисочку, плетену з верболозу, і підвішену до балька на стелі, і пісню ту, що співала тобі ненька, низенько схилившись над тобою. І не проміняй святого, нетлінного на те, що блищить і скоро зогниває. Пам'ятай свого діда і прадіда, а запроданцям плюй прямо в пику, бо вони з їх зеленими нажитками того варті, і тільки того.

Ольхович

Зі слів покійної дочки Олександра Никифоровича Ольховича, Галини і його онуки Міщук (Кулькової) Тетяни, Олександр прибув на Полісся з родиною з Білорусії. Родина поселилась в Тростянці.

Сянько женився на Мар'ї (Марії) і оселився в Озері. В Марії була сестра Оксена й Антося. В Сянька було чотири брата: Андрій, Сірожка, Дем'ян і Ананій. На початку воєнних років тітка Оксена, по чоловікові прізвище Синдик, з найменшою дочкою Лідою проживала в Марії і Сянька. Після того деякий час перебивались у Теклі, але тіснота була в кожній хаті. Коли німців погнали на захід, переселилася в барак (напівземлянку), залишений радянськими військами. Барак наполовину був вкопаний у землю, віконця були над самою землею. В середині барак був обкладений добротним деревом. Працювала Оксена в млині прибиральницею. Завідувачем млина тоді був Горянський Анатолій. Барак стояв десь на межі теперішньої хати покійного Адама Уляновича і Тимошевої Надії (Бабушихи).

Пізніше баба Оксена проживала в Ківерцях в дочки Ніни, а ще пізніше проживала в Тростянці, на тій же вулиці, що й Настя Озірка, сестра Федора Савківського. Люба, онучка Сянька, будучи маленькою, не один раз їздила в

Сянько з дружиною Марією і дочкою Вірою

Тростянець до маминої тітки. В Оксені було чотири дочки: Аня, Надька, Ніна і Ліда. Дочки по батькові були Павлівни.

Аня жила в Калінінграді, а потім переїхала в Ленінград. В роки війни воювала в регулярних військах Радянської армії.

Надя з 1918 року. З чоловіком Гнатом побудувала хатину на центральній вулиці Тростянця. Тепер на місці старої дерев'яної хатини стоїть добротний мурований будинок, в якому проживає онука баби Надьки Оксана з дочкою. Оксана дочка Ніни, котра була замужем за грузином Володькою. Ще в Надьки був син Міша, який у школі вів тракторну справу.

Ніна – дочка баби Оксени, жила в Ківерцях, недалеко від автобусної станції. Чоловік її помер ще молодим. В пшениці найшла чужу дитину, всиновила і назвала хлопчика Мирончиком. Коли виріс, Мирон виїхав в Німеччину. Мала Ніна ще трьох своїх синів: Вовку, Льоню і Бориса. Льоня виїхав в Білорусію.

Ліда, дочка баби Оксени, проживала в Горлівці.

Останні свої роки баба Оксена проживала в дочки Надьки, там і померла.

Брат Сянька Ольховича Новосадюк Андрій женився на сестрі матері Гріши Федорчука. У них були сини: Микола, Жора і Льонька. В часи воєнного лихоліття загинув старший Микола. Жора був найдений в житі з проколотим штиком животом (почерк польської банди самооборони). Льонька вижив з простреленими пальцями ніг.

Брат Сянька Сірожка проживав у Малій Осниці.

Брат Дем'ян проживав у Житомирі. У нього була дуже гарна дочка Ніна. Взагалі, в Ольховичів всі дочки були вродливі, подібні до тогочасних артисток. Ніна писала двоюрідній сестрі Антосі листи і висилала світлини.

Про брата Ананія знаємо лише, що він у 1934 році вислав Олександру фото із в'язниці.

У Сянька й Марії було три сина і три дочки. Сини: найменший Володя, Коля і Сірожа померли маленькими від червонки.

В Сянька й Марії (Мар'ї) була своя велика хата на горбочку під озером, навпроти Кукурудзи Анни Никанорівни (Пукасихи). В війну хата згоріла і сім'я Ольховича поселилась в лісництві на великій кормі, там, де тепер горіховий гай. Колись там стояли муровані хати. Потім по сусідству зі згарищем бувшої хати звільнилась жидівська хата. Доля господарів хати Лахмана й Лейки невідома. Проте відомо те, що німці творили з євреями в ті страшні воєнні роки. В хаті була велика кімната і кухня. Вікна в хаті виходили на три сторони.

По злій волі німців Сянько був у шуцманах, але втік, не захотівши служити ворогам. Переховувався у своєму хліві, що стояв неподалік теперішньої хати Міщука Володьки (Шинчика), ближче до Кульчинки. На ніч ходив погрітись до Рябчуків, що жили в корчах, неподалік теперішнього табору відпочинку дітей.

За переказом Кунц (Степанюк) Віри Степанівни, після війни Ольхович працював у сільській раді, можливо, секретарем, точно не відомо. Коли совіти запланували виселити Кунца Степана Сидоровича в Сибір, Сянько вичеркнув його із списку і попередив Степана про задум комуністів, чим врятував його від цієї страшної участі, яка не минула багатьох наших односельчан.

Старша дочка Віра в Ольховичів народилася в 1928 році. Заміж Віра вийшла за Міщука Сергія Семеновича. Земля Семена була від хати дочки Антосі, зліва від горба, аж до лісу, загалом 13 гектарів. В кінці наділу, під лісом, Семен побудував хату для свого сина Сергія і його дружини. У тій хаті Віра народила четверо дітей: Таню, Женю, Івана і Толіка. Совіти повідбирали в людей землю і заганяли хазяїв жити в село. Сірожка з сім'єю вселився в порожню жидівську хату в Пшебражі, а згодом Семен разом з Ольховичем побудували в Пшебражі для них свою хату. Там Віра народила дочку Лєну і сина Петра. Чоловік у Віри виявився недобрим і довів жінку, матір шести дітей, до смерті. На сьомій вагітності сільська повитуха зробила Вірі невдало аборт, почалась кровотеча. Чоловік закрив жінку в такому стані в комірчині і підпер колідчиною для рубання дров. Жінка в муках стікла кров'ю і померла. Вірі на той час було всього 28 років, народила шестеро дітей і померла в 1956 році.

Лєну, маленькою, забрали на виховання родичі з Ківерець, Женя й Степан, і виховували як свою дочку.

Тоня, середня дочка Олександра, ще змалку працювала у жидів. По суботах євреї не брались ні за яку роботу і все необхідне робила Тося. Антоніна одна з тих дівчат, чиї наречені полягли в боях за вітчизну. Молоді свої роки віддала, в основному, будівництву і ремонту дороги між Ківерцями і Колками. Чим могла допомагала осиротілим племінникам, що бувало тікали, накрившись ряднину, шукаючи прихистку від батька та мачухи.

В 1958 році Антося народила дочку і назвала її Любою. Всі свої роки Антося посвятила вихованню дочки, а потім внуків – Саші і Тані.

Галя, наймолодша дочка Сянька, вийшла заміж за Петра з Урала. Виїхала з чоловіком на Урал, народила двох синів – Вітю і Вову. Життя на чужині з чоловіком п'яницею стало нестерпним і Галя в одній осіночці і туфельках, холодної сибірської зими, загорнула старшенького Віталіка в якусь одежину і втекла до сестри, в батьківську хату. Вовку прийшлось залишити на бабушку, матір Петра. Антося продала корову і вислала гроші сестрі на дорогу.

Тоня і Галя (дочки Сянька)

Вдруге Галя вийшла заміж за прапорщика Володимира, російського киргиза. Володя виявився чудовим чоловіком, батьком, людиною. З Володимиром Галя проживала в Меджибожі, а потім у Славуті. Народили дві дочки: Лєну й Наташу.

Сянько працював в колгоспі візником молока і внучка Люба не раз їздила з дідом у Венцинтівку на молочарню. А, бувало, коли дід випив лишнього, то й сама управляла кіньми, хоча коні й самі знали дорогу.

Коли в домі була свіжина, Сянько спаковував дерев'яний чемоданчик і їхав в Меджибож або в Славуту провідати дочку з зятем і внуками, бувало й брав з собою маленьку Любу.

Баба Мар'я померла в 1952 році, а Сянько в 1965 році.

Савкові внуки

Спливли у вічність роки. Де колись роїлось життя – ростуть бур'яни, а де росли бур'яни – вирує життя. Давно вже немає Савки, немає вже вісьмох його дітей, та продовжують рід онуки, правнуки і праправнуки.

Найстарша дочка Анастасія народилась у 1906 році, ще при царській владі. Як жаль втрачених років. Скільки могла б тітка Настя розповісти про життя родини, Озера, озерчуків, та вже не розкаже ніколи. На її долю лягли всі тяготи тих нелегких часів. Їй, як старшій сестрі, довелось доглядати своїх молодших братів і сестер. Також вона була першою помічницею матері, а потім мачусі по господарству. Зростала Настя в нашім гарнім поліським краї, багато працювала, набиралась життєвої мудрості. Тітка була мудра, врівноважена, неголослівна жінка. Кожне слово було зважене, обдумане.

Тітка Настя (друга зліва), зять Андрій поруч і прийомна дочка Таїса трошки збоку

Заміж Настя вийшла в Тростянець, за Степанова Модеста, який уже був вдовець і мав з першою дружиною дві дочки. З Настею в Модеста був син Петро, який народився в 1939 році. Подружнє щастя Анастасії було недовгим. У воєнні роки чоловіка Модеста забили поляки. Пізніше, після смерті сестри Федори, в сім'ю приютили племінницю Таїсу. Так і зростала Таїса з Петром, як брат і сестра.

Проживала тітка Настя в Тростянці за церквою, ближче до долини, і називали її всі місцеві Озіркою. По цій же вулиці проживала баба Оксеня, рідна сестра діда, моєї Люби, Ольховича Сянька. Тітку Настю я пам'ятаю як найбільш рідну людину, добру і мудру. Вона була всім своїм братам і сестрам як матір, а потім і їхнім дітям.

Повиростали діти. Таїса вийшла заміж за Андрія з Острова, гарного, розумного, пристойного. На таких хлопцях і тримається наша Україна. Життя прожили вони в мирі, любові і злагоді. Народили двох дітей – Жору й Оксану, дочекались онуків і правнуків, тепер втішаються насліддям своїм. Та тільки трагічна смерть сина Жори підірвала серця і добавила сивини на волоссі.

Петро женився на Ганниній Ліді, своїй сусідці, і прожили вони щасливе, але недовге життя. Непрошені хвороби здолали і забрали обох. Петро був хороший мисливець і на Покрову, престольний празник, у них завжди була дичина. Виростили і виховали вони двох чудових синів, Сашка й Анатолія. Саша, більш спокійний, вдався в батька, тримається господарства і тепер працює на батьковім місці, в млині, при яромельській дорозі. Також Саша унаслідував від батька мисливське захоплення і також після смерті батька його обрали головою мисливського товариства. Дружина Саші Леся, гарна рівенчанка, народилась і виросла на мальовничих берегах хрінницького водосховища. У парі народили вони дві дочки Люду і Юлю. В Люди чоловік Олег і є вже у них синочок Владислав – радість і потіха для батьків і для діда з бабою. У Юлі чоловік Саша і дочка Аня. Так що є ким втішатися діду Саші і бабі Лесі. Жаль, не дожив Петро з Лідою, а могли б жити і тішитись правнуками.

Толік був хлопчик дуже рухливий, з дитинства захопився футболом, а потім працював учителем фізкультури в луцькій 22 школі. Та доля не склалась у Анатолія Петровича. Зовсім молодим пішов з життя, залишивши дружину і сина футболіста. Роман, син Анатолія, взяв собі за дружину Юлію і вже мають синочка Артемчика.

Федора, сестра Насті, народилась у березні 1911 року. Зростала разом з Настею і іншими братами і сестрами. З чоловіком Міщуком Володимиром, по-сільському Шинчиком, мали сина Сяня, дочку Марію, Таїсу і сина Степана. Саме при народженні Степана в 1949 році,Федора померла. Така коротка і сумна доля у Федори, чоловік знущався, не раз прикладав руки, приходилось, навіть зимою, переховуватись з трьома маленькими діточками у колгоспній скирді. Ховались від чоловікових побоїв і людських переговорів. Після смерті матері дітки – сирітки, Маня, Сяньо й Таїса на Великдень пішли провідати маму на її могилку, та плач жіночий супроводжував їх, де вони ходили. Прийшли до могилки, положили яїчка і біля могилки хтось плаче. Стривожились дітки, нікого не видно, а хтось голосно плаче, аж ридає. Підійшла чужа жінка і попросила: «Йдіть, дітки, звідси, то ваша мати плаче, побачила вас сиріток і плаче»… Цей плач матері і донині лишився глибоким рубцем на серці Таїси.

Сяньо виріс і працював у старому млині біля самого озера, неподалік церкви, Там і загинув в результаті нещасного випадку, ще зовсім молодим, залишивши дружину Надю і дочку Валю. Надя була Тимошева дочка, по-сільському її називали Бабушихою. Валя, дочка Сяня, вийшла заміж за Мальцева Вовку, пізніше переїхали жити в Сокиричі, а далі сліди їхні пропали.

Маня, дочка Федори, жила в Озері з дочкою Олею, а потім вийшла заміж за киргиза Сашку. З Сашкою Маня мала сина Ігора. З часом вся сім'я переїхала на проживання в Киргизію, там проживають і тепер.

Оля давно створила свою сім'ю, уже й бабушка. У дочки Ірі і її чоловіка Володі дві дочки Таня і Маша, а в сина Стаса дружина Олена, син Діма і дочка Катя. В Ігора також своя сім'я. Народився Ігор ще в Озері в 1970 році. Тепер Ігор уже жонатий, дружину звати Султанат, а сина Тимур. Тимуру вже 20 років і навчається в університеті, на фізико-математичному факультеті. Проживає Маніна сім'я в достатку, в мирі, любові і злагоді.

Коли сестра Мані Таїса ходила в четвертий клас, її забрала до себе на виховання тітка Настя, і зростала Таїса в Тростянці у тітки разом з її сином Петром як рідні брат і сестра. Заміж Таїса вийшла зовсім молоденькою в 16 років. Вподобав її красень Андрій з Острова, та так, що відмовився від дівчини, до котрої проходив уже більше року і вже думав женитися. Андрій був старший за свою обраницю на дев'ять років, хазяйновитий і розумний хлопець. Такого жениха бажала своїй прийомній дочці і тітка Настя, чоловік Таїсі дарував щасливе життя у парі, втішали дітки, Жора й Оксана. Толковий бригадир тракторної бригади, Андрій, забезпечував сім'ю достатком. Діти повиростали, поженились. Жора женився на Ані, гарній, чорнявій дівчині зі свого села. Аня народила йому двох синів, Андрія й Віталіка, та не довго втішався батько синами. Після смерті двоюрідного брата Толіка щось обірвалось у Жори, затужив, а невдовзі і сам покинув цей світ, залишивши розбиту горем матір, батька, дружину й синів, залишивши нас усіх. Жору любили всі, він був відкритим і щирим – таким був і його брат Анатолій. Молода вдова Аня лишилась вірною чоловікові, виростила синів і не відцуралась свекора й свекрухи. В сина Андрія і його дружини Лєни уже є синок Віталік. А в сина Жори й Ані, Віталіка, і його дружини Ані є донечка Настя.

Оксана, дочка Андрія й Таїси, вийшла заміж за Славіка, інженера будівельника, живуть і працюють в Луцьку, народили двох дочок Олену й Наташу. Олена одружена з Сергієм і мають доньку Тетянку, а Наташа замужем за Олегом і у них донечка Настя й Іринка.

Найменший син Федори, Степан, зростав при мачусі Наді, сестрі Варйона, Домни, Палазі, вдови Міщука Степана Макаровича. З юних літ працював у колгоспі на своєму незмінному ДТ-20. Рано овдовів, а дітей у них з Катею так і не було.

Був у Савки син Володя, який народився за часів австро-німецької влади в 1915 році. Та прожив Володя менше року і помер від скарлатини в 1916 році.

Яків, син Савки народився 28 грудня 1912 року. Був жонатий на Мусіївській Наді (батько Мойсей, мати Палашка), сестри – Параска, Людька, Вєрка, Антося, брат Володька (Шинчик). В 1944 році Яків пішов на фронт і не повернувся. В тім же році прийшло повідомлення, що пропав безвісти.

Загинув на фронті і син Савки Володимир, народжений у 1921 році. Війна відібрала у Володі юність і життя. Не встиг Володимир залишити після себе потомків…

Федя народився в 1917 році і пройшов важкий тернистий життєвий шлях. Тортури влади, війна, фронт, тюрми. Та Господь дав йому сили все пережити і не озлобитись. Встиг ще Федір прославити Бога, потішитись життям разом з Катериною, своєю дружиною, дітьми й онуками.

Внуки Федора Савківського

Син Володя, народився в жовтні 1947 року, ще до першого арешту. На його очах проходили всі ті знущання радянської влади над батьком, матір'ю, меншим братом і сестричкою. Все це грубими рубцями закарбувалось у пам'яті й на серці малого дитяти. Тим більше, щоб вижити в тих хижих умовах, прийшлось звалити собі на тендітні, дитячі плечі важку ношу тодішнього колгоспного кріпацтва. Після приходу з армії Володя женився на Голобородько Валі і все своє життя посвятив хліборобській праці, працюючи механізатором. У Володі й Валі народилась дочка Оксана і синок Сірожа.

Оксана закінчила луцьке культурно-освітнє училище, але працює головним технологом по приготуванню їжі в луцькому Там-Тамі. Заміж вийшла за Островського Сашку і народили вони двох діточок, Миколку й Іванку.

Сірожа шоферує, жонатий на П'янковій Люді, проживають також в Луцьку. Синок Сергій ще навчається в школі, а дочка Слава навчається в Києві.

Ростік народився в Преображенському медпункті через 16 днів після арешту батька. Енкаведисти, хижі звірі, подібні до гієн, тільки більш жорстокі, хитрі й підлі, в повній мірі показали дітям своє нелюдське верховенство влади. Зростав Ростік разом зі старшим братом Володею. І наперекір пекельній системі вижив, але пам'ять про тиранію, як жива рана, лишилась назавжди. Женився Ростислав на Любі Антосиній, внучці Ольховича Олександра, і прожили вони в Луцьку довге, щасливе життя, але Озера ніколи не забували. У сина Саші, чудового майстра оздоблювальних робіт, і його дружини Ірі є син Рома, футболіст і спортсмен.

Дочка, Ростіка й Люби, Таня вийшла заміж за Тіна, китайця по національності, і назавжди поєднала свою долю з Китаєм. Багато разів сім'єю їздили в Китай, подорожували, відпочивали. Створили в Луцьку свій ресторан китайської кухні. Росте у них красуня донечка Юля і дотепний, твердий орішок Вадимчик.

А за найменшеньку Аню в ответі чорні бізнесмени українського мінздраву. На їх чорній совісті смерть нашої Анюточки.

Леся, найменша дитина Федора й Катерини, дарована Богом, як компенсація Федору за його страждання в сибірському пеклі. Леся зростала у цілковитій любові всієї сім'ї. Вона була найменша і її любили і пестили батьки й брати. Та довелось і Лесі спробувати сирітської долі. Їй було ледве п'ять рочків як батька забрали із дому. В дитини вирвали батькову любов, тепло і захист. Дитя не розуміло: «Де дівся тато, чому він не приходить?» Але були брати і мама, а головне був Бог. Через три роки батько повернувся і веселка знову зійшла над житнім полем, над хатиною край поля і над пахучим лугом на Видранці. Подружками в Лесі була Люба Стьопкова – сусідка, Валя Гемба – внучка Гнатова, Люба Арсенова – сестра двоюрідна, Оля Маніна, також сестра двоюрідна. З чоловіком Миколою, родом з вінничини, Леся народила троє діточок. Найстарша дочка Світлана вийшла заміж за Вишневського Віктора, по-сільському «генерал», і народила троє діточок. Старший син Діма, уже величенький Назар і найменша Софійка.

Наташа, тихенька білявка вийшла заміж за Вархомійового внука Сергія, також народила троє діточок. Старший синок Віталік і дочки Вікуся й Аня.

Андрій, найменший онук Федора і Катерини, зростав при дідові і бабі, купався в любові рідних, але виріс розумним і самостійним парубком. Андрій, дизайнер, правнук Савки, женився на Олі, дівчині з Сирників, і вже народили синочка Тарасика.

Сина Володимира народила Савці, після смерті дружини Єви, друга дружина, Марфа, в 1921 році. На жаль, жорстока війна обламала родинну віточку Володимира…

Арсеня також народила Марфа, в 1925 році. Арсень також пройшов важку, тернисту дорогу. Після повернення з Сибіру все життя працював у колгоспі, завжди був у пошані у людей і на хорошому рахунку в керівництва колгоспу. Дружина Віра дарувала йому сина Миколу і дочку Любу. Микола все своє життя був хліборобом, механізатором. Озерські хлопці часто полюбляли ходити в клуб в Човницю. Ось і женився Коля на гарній дівчині з Човниці Кеді Олі. Господь дарував їм трьох діточок. Старша дочка Наталя вийшла заміж за Андрія, в дочки Оксани чоловіка також звати Андрій, а син Микола ще не одружений.

В Люби з чоловіком Сергієм є двоє дітей. Дочка Ірина з чоловіком Олександром народили дочку Даринку, а син Саша був одружений на Нелі, є в них донечка Ангеліна та доля чомусь не зложилась і молоді розвелись. Тепер у Саші дружина Світлана і дочка Валерія.

Аня, найменша з дітей у Савки. Народилась у 1929 році. Няньок в дитини хватало. Та життя швидко вносило свої поправки. Старші сестри повиходили заміж. Брати повиростали й пішли на фронт. Володя і Яків не повернулись. Виросла й Аня, та її доля загубилась на дорогах війни. Довго була одинока, аж потім вийшла заміж за вдівця Михайла з Човниці. Мішка її дуже кохав, Аня віддала йому свій згусток любові, що зберегла від юності своєї, та діток у них не було. Якось тихо пішов із життя Міша, а незабаром і Аня.

Всього у Савки було восьмеро дітей і десять онуків. На жаль, не судилось діду потішитись онуками. Помер дід Савка десь у сорокових роках. На жаль, уже нема нікого, хто б міг щось про це розповісти.

Діти Савки: – Настя, Федора, Яків, Володя, Федя, Володимир, Арсень, Аня.

Внуки Савки: – Петро, Сяньо, Маня, Таїса, Степан, Володя, Ростік, Леся, Коля, Люба.

Правнуки Савки: – Саша, Толік, Валя, Оля, Ігор, Жора, Оксана, Оксана, Сергій, Саша, Таня, Світлана, Наташа, Андрій, Наталя, Оксана, Микола, Ірина, Саша.

Праправнуки Савки: – Люда, Юля, Рома, Іра, Стас, Тимур, Андрій, Віталік, Олена, Наташа, Миколка, Іванка, Слава, Сірожа, Рома, Юля, Вадім, Аня, Діма, Назар, Софійка, Віталік, Вікуся, Аня, Тарасик, Даринка, Ангеліна, Валерія.

Прапраправнуки Савки: – Владислав, Аня, Артемчик, Таня, Маша, Діма, Катя, Віталік, Настя, Тетянка, Настя, Іринка.

Ось таке насліддя у Савки на сьогоднішній день, та могло б бути значно більше, та потвори двадцятого століття Гітлер і Сталін обламали родючі віточки родинного дерева Савки Федорчука.

Литовеж

Катерина, майбутня дружина Федора Савківського, народилась і проживала в Литовежі. Литовеж дуже древнє українське село, містечко на межі волинського і польського краю. Проживала Катерина Давидівна Бик на березі Західного Бугу, що і був границею європейських країн і волинського краю. Проживала Катерина з матір'ю Надією. Батько Давид помер і мати з дочкою перебивались в ті трудні часи як могли.

Село Литовеж колись було містечко Володимирського повіту Грибовецької волості. Розположилось село при усті річки Могулянки до річки Бугу, за 30 кілометрів від Володимира. Розбудувалось село на рівнині, вздовж річки Західного Бугу. По річці проходила границя між царською Росією і Австрією до 1914 року. До 1912 року до складу села входили такі вулиці і кутки: Містечко, Маргасова вулиця, Мочули, Вирубанка, Замок, Вільшина і Мацьків кут.

Річка Буг у селі Литовеж біля валів древнього замчища

Село отримало свою назву Литовеж ще у половині 15 століття, коли за часів правління князя Льва Свидригайла було побудовано замок над Бугом. В кінці 19 століття там було 240 будинків і 1543 жителі. Дві дерев'яні церкви з перед 14 століття, і одна мурована на майдані замку, один римо-католицький костел, побудований у 1615 році Янусом Острозьким. Був у ті часи старий православний цвинтар з 15 століття, млин на річці Погулянці, початкова школа, оліярня, крамниця. На грунтах села Литовежа були такі урочища: Вогульська річка, Бужисько, Жучка, Площанські поля, Став, Страховець, Пасіка, Сталенська долина, Черняхова долина, Крутіль, Лиса гора, Городиська, Дубина, Під Зджарами, Таниці, Гавище, Бокіївщина, Ліс, Гай, Лозова, Оборонні вали, Довга гряда.

Над річкою Буг, на старому городищі збереглися рештки валів, руїни замку з литовського періоду.

(О. Цинкаловський. Матеріали до археології Володимирського повіту. Записки Н.Т. Ш. № 154).

Найстарішою історичною згадкою про місцевість, де тепер село Литовежа є літопис «Повість временних літ», де під роком 1097 читаємло: «Оже хочеши послати мужів своїй, і воротится Володимир, то вдан ті, котрий город, любо Всеволоде, любо Шеполь, любо Перемиль», а також: «І наставши весні, приде Володимир і Василько на Давида (Ігоревича) і при доста ко Всеволожю, А Давид затворився Володимирі». (Це уривки з опису княжих міжусобиць, коли то

город Володимир був спалений, а люди побиті). По тому Всеволожь виступає в Іпатієвському літописі, як оборонний город на границі Волині і Червенських городів 13 ст. Від того часу відомості про Всеволожь перериваються і тільки в половині 15 ст. на тому ж місці з'являється оселя під назвою Литовежа, яка була опорним пунктом на границі Литви і належала до стародавнього роду волинських можновладців Корчаків. В 1451 році великий князь Лев Свидригайло надав Литовежі магдебурзьке право. В 1545 році Литовежа належить до князівства Михайла Чарторийського, в той час волинського воєводи.

Серед місцевих селян існують старі легенди про те, що князь Данило Романович в часі лихоліття закопав на городищі свою корону, про що виспівували ще в 19 столітті місцеві волинські лірники. Залишилася живою в місцевих селян друга легенда про сотниківну, яка вбила молодого татарського ватажка. Легенда ця віддзеркалює не тільки історію цієї частини волині, але і взаємовідносини між володимирськими і белзькими князями.

Крім високих валів старого городища, на якому постав замок і вали оборонного містечка, на надбужних сіножатях уціліли також вали літописного Всеволода під с. Старгород (в Галичині). На розлеглих піскових надмах часті знахідки камінних і керамічних знарядь, кераміки з епохи неоліту, бронзової і римського періоду. У південному збочі замчища в урвищі над Бугом збереглась культурна верства оселі з часів культури кулісних амфор. При скорченому кістякові стояли дві посудини. На піскових надмах під гаєм, коло могилок, знаходили кераміку трипільської культури. В місцевій церкві до 1914 року переховувався так званий «Литовежський літопис». За переписом з кінця 19 і до початку 20 століття в селі Литовежі проживало 2049 жителів. Була однокласова школа, 2 крамниці, 1 горілчана крамниця, кредитне товариство і пост граничної сторожі. З Володимира через Литовежу проходив старий шлях до Белза (О. Цинкаловський. Записки).

(Інформація про історію с. Литовеж запозичена із книжкі «Стара Волинь і Волинські поселення»).

На березі Західного Бугу найдено поховання доби міді (третє тисячоліття до нашої ери), також поселення доби заліза (сьоме-шосте століття до нашої ери), а також давньоруські городища і поселення (десяте-тринадцяте століття).

(Записки наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, Т. 154, стор. 235, 236; О. Ратич. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР, стор. 10).

Литовське князівство побудувало тут замок, земляні укріплення, сторожові вежі. Від того часу й пішла назва Литовежі. Це вже було XY століття.

При шляхетній Польші 1570 року становище селян, містечка, було важким. В 1650 роках в районі Литовежа діяли повстанці, які боролися зі шляхтою.

Набіги татар і польських нападників значно зменшили кількість населення. В 1859 році в Литовежі панував граф Яблоновський. Це вже знову Російська імперія. Кріпацтво було вкрай важким і нестерпним. Реформа 19 лютого 1861 року, проведена кріпосниками, не виправдала сподівань селян про землю і волю.

Дсь в 1680 роках була побудована Параскевійська церква, а в 1748–84 роках була перебудована прихожанами. В 1872 році за рахунок прихожан була капітально відремонтована.

На цьому місці стояла церква святої Параскевії

Саме в цій церкві вінчались мої дід Давид і баба Надя.

Влітку 1915 року село захопили австро-німецькі війська і перебували тут до кінця 1918 року. В тому ж таки 1915 році австро-німецькою артилерією була зруйнована Параскеївська церква, на місці якої тепер стоїть пам'ятна стела і хрест.

На початку1919 року Литовеж знову захопили білополяки, а влітку1920 року на два тижні Литовеж захопила Червона армія. Потім знову прийшла польська влада і була вже аж до 1939 року.

Селяни були вкрай змучені частою переміною влади, кожна із них несла народу лише черговий грабунок і насилля. Обурені селяни чинили опір польській владі і навіть створили підпільні групи протистояння.

При совітах, з 1939 року погранична полоса проходила по березі річки Буг. Хата Надії з Катериною була на самій границі, уже за третьою проволкою. Рядом була погранична застава. Кожен раз ввечері пограничники стукали в вікна з вимогою гасити світло. Так і жили до самої війни в тісному контакті з пограничниками.

Смертоносна промовиця над Бугом

Вечоріє. Притихло село. Десь співають дівчата, їм підспівують парубки. Сонце вже низенько схилилось до високих дерев за рікою. Там вже Польща. Червоним серпанком загорівся край неба, загорілись верхівки дерев у чужій стороні. Ще мить – і сонце сховається десь там на польській землі за великими деревами. По долині стелиться молочний туман, на село опустився тихий, гарний, літній вечір. По притихлій вулиці гомінкого села безтурботно гуляють дівчата. Неподалік застави зустріли пограничника. Спочатку жартували, сміялись, потім хлопчина трохи спохмурнів і промовив: «Не лякайтесь дівчата, але будьте до всього готові. Скоро буде переміна». Не все розуміючи, розійшлись по домах.

Вечір перед переміною

За кілька днів з під границі десь поділись Радянські війська. Залишились ніким не підкріплені пограничники і розгублені селяни. В повітрі пахло тривогою і ще чимось гірким і нудним. Далеко за Бугом все частіше вчувався тривожний гуркіт моторів.

День 21 червня 1941 року Катерина запам'ятала на все своє життя. Несла вона з подружкою по в'язці хмизу, щоб було чим розпалити в грубці. Знову зустрівся знайомий пограничник і тихенько з тривогою повідомив, що буде переміна і вже не затримуючись пішов на заставу.

Десь далеко, за річкою, гуркотіли мотори. Гуркіт наростав і затихав. Щеміло серце від тривоги. Було страшно, моторошно, одиноко. Було страшно на подвір'ї, а в хаті ще гірше, душно і страшно, як в могилі. Думалось про батька, якого вже не було. Катерина крутилась у ліжку й ніяк не могла заснути, та врешті, змучена тривожними думками заснула, а мати ходила: то до маленького віконця, то до ліжка, де спала дочка. О четвертій ночі розбудила мати Катерину: «Катю, вставай – переміна», – тремтячим голосом промовила Надія, яка так і не спала тої ночі.

Кругом творилось щось страшне, пекельне. Якщо хто й міг уявити пекло – то це було щось страшніше. По селу, з диким ревом гнались танки і плювались жагучим огнем, горіли хати, палала погранична застава, розривались снаряди, свистіли кулі, над хатами пролітали хрестаті літаки, гепали бомби на село, на заставу і летіли дальше на Володимир, на Луцьк, на Київ. Під вікнами гупали важкими чобітьми ворожі солдати і кричали на чужій, противній мові.

Дві перелякані жінки покинули свою хату і побігли до сусідів, все ж свої люди, в гурті воно якось затишніше. Там більша сім'я. Хазяїн, два дорослих сина і дві дочки. Перелякані тим жахіттям полягали на підлозі і закрили двері. Стрілянина продовжувалась, кулі влучали у стіни і вікна. За вікнами тупотіли десятки, можливо, сотні важких солдатських чобіт. Чути крики, лайку на чужій мові. Раптом в двері почали гримати чимось важким і тупим. Двері не витримали грубої наруги і з гуркотом відчинилися. В хату ввірвалися розлючені солдати з металевими черепами на грудях. Дико кричали, а потім виштовхали із хати батька і двох його синів. Почулись страшні, душероздираючі крики. Всіх трьох прикололи фашисти штиками до стіни рідної хати. Потім з'ясувалось, що у них на подвір'ї було вбито німця.

На ранок все наче трохи притихло. Війська пішли дальше, лишивши після себе дим, згарища, розриту й покалічену гусеницями, снарядами й бомбами землю. Диміли, дотліваючи, спалені хати. То тут, то там лежали побиті прикордонники. Диміла земля і кров'ю полита застава, кров'ю зовсім юних хлопчаків, які перші зустріли навали фашистів і перші з наших співвітчизників полягли за батьківщину. Лежав лицем на захід, затиснувши в руках автомат, молодий юнак, що напередодні говорив дівчатам про переміну…

А в задимленому просторі зависло тяжке мовчазне питання: «А де ж наша армія? Де ті війська, що були при границі перед початком цього лиха? Де?»

Фашисти пішли дальше на схід, а два поодинокі доти, залишені нашими військами, ще довго поливали німців, що старались їх захватити, шквальним кулеметним вогнем. Протягом трьох неділь тримався один дот і трохи більше місяця тримався другий дот. Щоб знешкодити героїчні гарнізони дотів, фашисти примінили отруйний газ. Ці мужні юнаки Росії і України віддали своє життя за нас усіх нині живущих і наказали нам любити свою вітчизну і берегти від всякого подиху зла.

.

Кров над Бугом

Відгриміли тяжкі, кровопролитні бої за Україну. Радянська армія погнала фашистів на захід. В Литовеж прийшли «свої». Їздили кіньми по селу, щось винюхували, рили, нишпорили, випитували, дерли горло на грубій російській мові. А в неділю рано везли по селу пов'язаних сільських парубків на підводах до лісу. «Свої» їхали гордо, діловито тримаючи в руках автомати, гарант їхньої влади над людиною.

На п'яти підводах везли сімнадцять зв'язаних юнаків. Хлопці поспускали ноги поміж драбинами в підводах і співали, прощально дивлячись на односельчан, що вибігали із хат. Пісня-набат звучала у вічність. Звучить ця пісня і сьогодні в повітрі Литовежа:

Старенька ненька плаче, тужить,
Дівчина плаче молода.
Кати московські запалили
Наші села і міста.

Забрали сина молодого,
Дівчині милого взяли,
Не вернеться уже ніколи,
Кого чекісти повели.

Не сам один в тюрму попався,
Три сотні друзів разом з ним,
Сини найкращі України,
З гарячим серцем степовим.

Криваво вранці сонце сходить,
І в місті гомін ожива,
Тоді чекісти починають
Свої пекельнії жнива.

По десять разом їх виводять,
Мотор, як завжди, загудів…
І ще раз «Слава Україні!»
І мертві падають долів.

Співають, прощаючись з селом, з дівчатами, з розгубленими рідними, з матерями з розірваними навпіл серцями, з Україною.

Юнаки знали куди їх везуть і співали свою останню пісню…

Пам'ятник героям на сільському кладовищі в Литовежі

Криваво вранці сонце сходить,
І в місті гомін ожива,
Тоді чекісти починають
Свої пекельнії жнива.

Так співати могли тільки хлопці українці, вірні й достойні сини України. Матері вибігали на вулицю й падали непритомні. Простягали й заламували в розпачі руки: «Синочки!» – і падали. А сини співали.

Занервували боязливо вояки в червоних пагонах, поспішно вдарили по конях, забряжчали вози, закуріла дорога.

Затихло, заніміло село. Дослухались до неба. Десь у лісі на Шухторичах застрекотали автомати…

Над селом настала мертва тиша, а потім зірвались ридання й голосіння. Ще довго земля ворушилась там, де розстріляли гордість і юність села, і кров сочилась з могил і стікала до Буга. Довго вороги нікого не підпускали, доки земля не перестала ворушитись і кров не зупинилась.

Посивіли зразу матері, оніміли батьки, овдовіли дівчата, не ставши жінками, не народивши діток.

Один із героїв, Кузьма Боярчук, був близьким родичем Катерини Давидівни Бик, майбутньої дружини Федора Савківського. Уже пройшло шістдесят сім років з того часу, а та пісня звучить у вечірній прохолоді і досі. Як сонечко сховається за Бугом, зупинись і прислухайся. Тільки серцем слухай і почуєш тихий відгомін тої пісні з вічності. Вона звучить у просторі і не змовкає, бо кров'ю освячена.

Серед перших людей, котрих ми зустріли на одній із центральних вулиць села, в наш приїзд до Литовежа в травні 2012 року, була Катерина Якимова.

Катерина Якимова, так її називають в селі, ровесниця моєї матері, Федорчук Катерини Давидівної, дівоче прізвище Бик. Якраз мати і розповідала про цю жахливу розвагу комуністів. Катерина Якимова також добре пам'ятає ті страшні події і в деталях про все розповідала. На п'яти підводах везли сімнадцять юнаків на розстріл, а вони співали і, співаючи, прощались з тобою Україно і заповідали: «Любіть Україну і мову її солов'їну, свято бережіть свою неньку».

В наші дні мешканці Литовежа перезахоронили своїх героїв на сільське кладовище і поставили їм пам'ятник.

Зміст

Погляд у сиву давнину
3
На дні віків
5
Доісторичне минуле
7
Трохи історії
8
Воля Озерська
10
Відгомін козацького духу
11
Знов проходять роки
14
Єзьоро
16
Григорій Федорчук
17
На схилі дев'ятнадцятого і на початку двадцятого віку
20
Кунци
23
Діти Савки
24
Федя
27
Життя на Видранці
29
Добро добром обернеться
31
«Явір»
33
В погоню за фашистами
36
Зловісна холодна тьма
42
Тим часом в Сибіру
47

Обжинки
48
Правда про хліб
49
Вовки
50
Трошки про «своїх»
52
Відлига…
53
Літо
54
Немов спустились з неба журавлі
56
Діти
59
А ще другий вигін
60
Життя на хуторі
62
Турбота про хліб щоденний
70
Дівчата-вдови
72
Терниста дорога на Голгофу
73
В часи колгоспного підйому
79
Світанок у полі
82
Українсько-польські відносини в 1939–1945 рр.
85
Дещо про життя і спотикання селян в роки війни і після
88
Ольхович
94
Савкові внуки
97
Литовеж
103
Смертоносна громовиця над Бугом
107
Кров над Бугом

Автор висловлює вдячність
дочці Тетяні та зятю Тіну
за допомогу в роботі над книжкою

Літературно-художнє видання

Ростислав Федорович Федорчук

ЗА СИВИМИ ТУМАНАМИ

історико-краєзнавчий нарис

Літературний редактор Петро Коробчук
Технічний редактор Юлія Дегтярук
Художній редактор Павло Марченков
Комп'ютерна верстка Катерини Черняк

Малюнки автора

Здано до набору 07.08.2013.
Підписано до друку 27.08.2013.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 5,92 Обл.-вид. арк. 4,83.
Наклад 300 прим.

Поліграфічно-видавничий дім «Твердиня»
п/с-9, м. Луцьк-21, 43021. Тел.: (050) 295 02 50
e-mail: tverdyna@gmail.com
http://tverdyna.ucoz.ua

Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
ДК № 2030 від 14.12.2004 р.

Друк: СПД ФО Купровський В. М.,
вул. Грушевського, 19, м. Нововолинськ, 45400
Свідоцтво про внесення до державного реєстру України
ДК № 3286 від 24.09.2008 р.

Федорчук Р. Ф.,

Ф33 За сивими туманами : історико-краєзнавчий нарис / Ростислав Федорович Федорчук. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2013. – 116 с.

ISBN 978-611-517-002-4

Головний герой цієї книжки – село Озеро на Волині. Автор, уродженець Озера, розповідає про свій рід-родовід і свою малу батьківщину від древніх часів починаючи і сучасністю закінчуючи.

Перед читачем проходять люди з трагічними долями, люди, які вірили в Бога і в Україну, люди, які, незважаючи на несприятливі обставини, все-таки зуміли зберегти у своїх душах і віру, і любов, і надію.

У книжці немає нічого придуманого. Тут усе – правда. Іноді гірка, болюча. Але не забуваймо слова Христа: «Пізнайте правду і правда визволить вас». Беззаперечно, що саме цією настановою і керувався Ростислав Федорчук у своїй нелегкій роботі над історико-краєзнавчим нарисом «За сивими туманами».

УДК 94(477.82)
ББК 63.3(4УКР–4ВОЛ)